

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

હે ! ઘવલ નિર્મલ

દયા દીપ્તિ

હે કરુણા ની સજલ મૂર્તિ

કોટી કોટી દેવ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞા પુત્રોની

સ્નેહ સલિલા

વંદનીયા માતાજી

તમારા પદ પંકજમાં

શત્ શત્ નમન

શ્રદ્ધા-પૂરિત અર્ચન વંદન

શુદ્ધ હૃદય થી

નિર્મલ મન થી

પુષ્પાંજલિ-શ્રદ્ધાંજલિ

સજલ શ્રદ્ધા સાપ્ટેમ્બર ૧૯૯૬

અનુક્રમણિકા

૧. ઈશ્વર ઉપાસનાની શ્રેષ્ઠ ભાવનાઓ	૧	૯. શ્રદ્ધિના જ્ઞાનથી વિકાસવાદને સમજીએ	૧૮
૨. વેદોનો દિવ્ય સંદેશ	૨	૧૦. સર્વ લોકોના જીવનનો માર્ગ આ રીતે બદલાઈ જાય તો કેવું સારું !	૨૨
૩. આધુનિક સભ્યતાની આંધળી દોડનું પરિણામ : અકાળે વૃદ્ધત્વ	૩	૧૧. પ્રત્યેક માણસમાં પ્રતિભાની બીજભૂત શક્તિ રહેલી છે	૨૭
૪. જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં વિશ્વનું નેતૃત્વ કરવા માટે ભારત જ સમર્થ	૫	૧૨. જપની સાથે પચપાનની ધારણા પણ	૩૧
૫. રામકથાની પ્રબળ પ્રેરણા : સાધન નહીં, ગુણ અને આચરણ મહત્ત્વપૂર્ણ	૮	૧૩. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી તીર્થ નિવાસ અને પરિવાજક ધર્મ	૩૪
૬. સાહિત્ય પ્રત્યે અભિરુચિ વિકસાવીએ	૧૧	૧૪. શક્તિ સ્વરૂપા માતા ભગવતી દેવી શમની પૂણ્ય તિથિ પ્રસંગે તેમના જીવનનું પ્રેરણામયી આલેખન	૪૦
૭. આત્મિક પ્રગતિ માટે શ્રદ્ધિ સત્તા (ગુરુ)નું શરણ જરૂરી	૧૫	૧૫. આત્મીય અનુરોધ	૪૬
૮. સ્વાધ્યાય, મનન અને ચિંતનનું વ્યાવહારિક સ્વરૂપ	૧૬		

સ્થાયી કાર્યકર્તા

‘યુગ શક્તિ ગાયત્રી’ વિભાગ ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરાના કાર્યાલયમાં કાર્ય કરી શકે તેવા મિશનની ભાવના ધરાવતા ભાઈની જરૂર છે. મથુરા કાર્યાલયમાં ઓફિસ કાર્ય હિન્દી ભાષામાં પણ કરવાનું હોય છે. જેથી હિન્દી ભાષામાં અક્ષર સારા હોવા જરૂરી છે.

આપ મથુરામાં રહી કાર્ય કરવા ઈચ્છતા હોય તો પોતાની ઉંમર, ચોગ્યતા, મિશન સાથેનો પરિચય પોતાના કુટુંબની જવાબદારી વગેરેની સંપૂર્ણ વિગત સાથે અમારા કાર્યાલયના સરનામે પત્ર લખશો. સેવાભાવથી કાર્ય કરતા સંસ્થાના નિયમ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોચીત ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે.

સમયદાન

‘યુગ શક્તિ ગાયત્રી’ પત્રિકાનું કામ નવેમ્બરથી માર્ચ સુધી વધુ રહે છે. નિષ્ઠાવાન ભાઈ-બહેન આ સમયમાં ઉપરોક્ત કાર્ય કરવા માટે ૧-૨ મહિના સમયદાન કરી શકે છે. આપનો આવો અમૂલ્ય સહયોગ પણ અમારો ઉત્સાહ વધારી શકશે. આપ પોતાનું સમયદાન આ મહિનાઓમાં આપવા ઈચ્છતા હોય તો પોતાની માહિતી સાથે કયા મહિનામાં કેટલો સમય આપશો એ લખી જણાવશો.

આસો નવરાત્રિ અનુષ્ઠાન (૧૩-૧૦-૯૬થી)

ગુજરાત ગાયત્રી પરિવારના ભાવિકોના આગ્રહને માન આપી આસો નવરાત્રિમાં ફક્ત ગુજરાતી ભાઈ-બહેનો માટે ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરામાં નવદિવસીય અનુષ્ઠાન સત્ર નક્કી કરવામાં આવ્યું છે.

આશા છે પરિજનો જલ્દીથી પત્ર લખી આસો નવરાત્રિ સાધના માટે પોતાનું નામ નોંધ કરાવી આઘશક્તિ માતા ગાયત્રીનાં સ્નેહ આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરી જીવનને ધન્ય બનાવશે. સ્થાન મર્યાદિત છે. માટે પત્ર લખી પોતાનું નામ જલ્દીનોંધ કરાવી લેશો.

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

સંસ્થાપક/સંરક્ષક :

વેદમૂર્તિ તપોનિષ્ઠ યુગદેષ્ટા

પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

અને

માતા ભગવતી દેવી શર્મા

પરામર્શ દાતા :

પં. લીલાપત શર્મા

સંપાદક :

ડૉ. પ્રણવ પંડ્યા

કાર્યાલય :

ગાયત્રી તપોભૂમિ,

મથુરા-૨૮૧ ૦૦૩

ટેલિફોન :

(૦૫૬૫)૪૦૪૦૦૦, ૪૦૪૦૧૫

વાર્ષિક લવાજમ : ૪૫ રૂપિયા

આજીવન લવાજમ : ૫૦૦ રૂપિયા

વિદેશનું લવાજમ

વાર્ષિક : ૧૦ પાઉન્ડ/૧૫ ડોલર/

૪૦૦ રૂપિયા

આજીવન : ૧૦૦ પાઉન્ડ/

૧૫૦ ડોલર/ ૪૫૦૦ રૂપિયા

વર્ષ - ૨૬

અંક-૯

સપ્ટેમ્બર - ૧૯૯૬

ઈશ્વર ઉપાસનાની શ્રેષ્ઠ ભાવનાઓ

ઉપાસના હંમેશાં કરવી જોઈએ. જેણે સૂર્ય, ચંદ્ર બનાવ્યા, ફળ, ફૂલ અને ઝાડ-પાન ઉગાડ્યાં, કેટલાય વર્ષ અને કેટલી જાતિનાં પ્રાણી બનાવ્યાં તેમની પાસે નહીં બેસીએ તો વિશ્વની યોગ્યતાની ખબર કઈ રીતે પડશે ? અપવિત્ર હૃદયથી કીર્તન, ભજન, પ્રવચનમાં ભાગ લેવો તે પ્રભુની સ્તુતિ છે. તેનાથી આપણા શરીર, મન અને બુદ્ધિનાં સૂક્ષ્મ કેન્દ્રો જાગૃત થાય છે જે મનુષ્યને સફળ અને સદ્ગુણી બનાવે છે. ઉપાસનાનો જીવન-વિકાસ સાથે અદિતીય સંબંધ છે.

પરંતુ ખાલી પ્રાર્થના જ પ્રભુનો સ્રોત નથી. આપણે કર્મથી પણ ભગવાનની ઉપાસના કરીએ છીએ. ભગવાન કોઈ મનુષ્ય નથી, તે તો સર્વવ્યાપક અને સર્વશક્તિમાન ક્રિયાશીલ સત્તા છે. એટલા માટે ઉપાસનાનો અભાવ રહેવા છતાંય તે માટે કર્મ કરવાવાળા મનુષ્યને ખૂબ જ જલદી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. લાકડાં કાપવાં, રસ્તા પરના પથ્થર તોડવાં, મકાન સાફ કરવું, સજાવવું અને ખળીમાંથી અનાજ કાઢવું પણ ભગવાનની સ્તુતિ છે. આપણે આ બધાં કાર્યો એ આશયથી કરીએ કે તેનાથી વિશ્વાત્માનું કલ્યાણ થાય. કર્તવ્યભાવનાથી કરવામાં આવેલ કાર્યો અને પરોપકારોથી ભગવાન જેટલા પ્રસન્ન થાય છે તેટલા ભજન-કીર્તનથી નથી થતા. સ્વાર્થ માટે નહીં પરંતુ આત્માની શાંતિ માટે કરવામાં આવેલ કર્મથી વધીને ફળદાયક ઈશ્વરની ભક્તિ બીજી કોઈ નથી.

પૂજા કરતી વખતે આપણે કહીએ છીએ કે, હે પ્રભુ તું મને આગળ લઈ જા, મારું કલ્યાણ કર, મારી શક્તિઓને સર્વવ્યાપી બનાવ અને કર્મ કરતી વખતે આપણી ભાવના એ કહે છે કે, હે પ્રભુ તમે મને એટલી શક્તિ દો, જ્ઞાન આપો, વૈભવ અને વર્ચસ્વ આપો કે તે ઓછા વિકસિત પ્રાણીઓના કામમાં આવે. હું જે કરું તેનો લાભ સમગ્ર સંસારને મળે.

આ ભાવનાઓમાં કેટલીય શક્તિ રહેલી છે અને આત્મકલ્યાણની સુનિશ્ચિતતા છે. એટલા માટે ભજનને જ નહીં પરંતુ ઈશ્વરના આદેશોના પાલનને સાચી ઉપાસના માનવી જોઈએ.

વેદોનો દિવ્ય સંદેશ

આદિત્યાસો અદિતયઃ સ્યામ
પૂર્ણવત્રા વસવો મર્ત્યત્રા ।
સનેમ મિત્રાવરુણા સનન્તો
ભવેમ ઘાવાપૃથિવિ ભવન્તઃ ॥

(ऋગ્વેદ ૭/૫૨/૧)

ભાવાર્થ : માણસે હંમેશાં વિદ્વાનોના સંપર્કમાં રહેવું જોઈએ. સત્ય તથા અસત્યનો વિવેકભાવ જાગૃત રાખવો જોઈએ. સૂર્ય અને પૃથ્વીની જેમ પરોપકારી અને પ્રાણ તથા ઉદાનની જેમ કલ્યાણ કરવાવાળો માણસ જ મહાનતાનો અધિકારી બની શકે છે.

સંદેશ : માનવજીવનનાં કામકાજ ઘણાં જ વિચિત્ર છે. માણસ મનથી જે ચિંતન કરે છે તેને વાણી દ્વારા કહે છે, જે વાણીથી કહે છે તેને શરીર દ્વારા કરે છે, જે શરીરથી કરે છે તેને તેનું ક્ષણ મળે છે. જો માણસ સારા ક્ષણની આશા રાખે તો સારાં કર્મો કરે. જો સારાં કર્મો કરવા માંગે તો પોતાની વાણીથી સારા શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરે. જો તે ઇચ્છતો હોય કે તેની વાણીથી સારા શબ્દો જ નીકળે, તો તે પોતાનું માનસિક ચિંતન સુધારે, પોતાની માનસિક પ્રવૃત્તિઓને શુદ્ધ કરે, પોતાની માનસિક ધારણાને ઊંચી ઉઠાવે. માણસે પોતાના શરીરના નિયંત્રણની ચિંતા ન કરવી જોઈએ. શરીરનું નિયંત્રણ વાણીના નિયંત્રણ પર આધારિત છે અને વાણીનું નિયંત્રણ માનસિક નિયંત્રણ પર આધારિત છે. તેથી સૌથી મોટી સાધના મનના નિયંત્રણની છે. મનમાં જેવું ચિંતન ચાલે છે તેવું જ કાર્ય વાણી અને શરીર કરે છે.

તેની આપણે એ માનસિક વૃત્તિઓનું નિર્ધારણ કરી લેવું જોઈએ કે જેના પર માણસની માનવતાને પારખી શકાય. સમગ્ર નૈતિકતા આ એક શબ્દ માનવતાની અંતર્ગત આવી જાય છે. નૈતિકતાનો ઘેરાવો ઘણો જ વિશાળ છે. તેથી માનવતાને ધારણ

કરવા માટે આપણે આપણી માનસિક પ્રવૃત્તિઓને શુદ્ધ કરવી પડશે.

સંસારમાં જેટલાં પણ જળચર, ખેચર અને ભૂચર પ્રાણીઓ છે તે બધાં પોતાનાં ભોજન અને પ્રજનનની ક્રિયાઓમાં જ રોકાયેલાં રહે છે. પ્રાણીઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ માનવીમાં પણ મોટાભાગના આ પ્રકારનું જીવન વિતાવતા જોવામાં આવે છે. તો પછી માણસ અને પશુમાં શો ફરક રહી જાય છે ? આ પશુ પ્રવૃત્તિઓ ફક્ત અભણ અને અશિક્ષિત માણસોમાં જ હોય એવું નથી. પરંતુ જોવામાં તો એ આવે છે કે ભણેલા-ગણેલા, સભ્ય સમાજના લોકો પણ વધારે દુર્વ્યસની હોય છે. સત્ય-અસત્યનું યોગ્ય-અયોગ્યનું, મર્યાદા અને સંયમનું કશુંય ધ્યાન રાખતા નથી. ફક્ત પોતાનાં ઇન્દ્રિય સુખો માટે લોભ લાલચની પૂર્તિ માટે, પુત્રેષણા, વિત્તેષણા અને લોકેષણા માટે તેઓ સંસારનું કોઈ પણ કનિષ્ઠ કાર્ય કરી શકે છે. પાપનો તેમને ભય નથી, ઈશ્વર દ્વારા મળતા કર્મફળની વ્યવસ્થા પર વિશ્વાસ નથી, માનસિક ચિંતન પર કોઈ પણ પ્રકારનું નિયંત્રણ નથી. તો પછી જીવનમાં સુખશાંતિનું વાતાવરણ કેવી રીતે બની શકે ? આત્મિક ઉન્નતિ કેવી રીતે શક્ય બની શકે ?

આપણે ઇચ્છીએ કે હંમેશાં આપણે જ્ઞાની અને વિદ્વાન પુરુષોના સંસર્ગમાં રહીએ અને પોતાની વિવેકબુદ્ધિને વિકસિત કરીએ. જેવી રીતે સૂર્ય અને પૃથ્વી દરેક વખતે પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણનાં કાર્યો જ કરતા રહે છે તેમાં તેમનો પોતાનો કોઈ સ્વાર્થ હોતો જ નથી. એ જ રીતે આપણે પણ યોગ્ય અને અયોગ્યનો વિચાર કરીને પ્રાણીમાત્રના ભલાઈ માટેનાં કાર્યોમાં જ આપણી જાતને નિયોજીત કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. આ રીતે કુવિચાર અને કુસંસ્કાર આપણી ઉપર છવાઈ શકતા નથી.

માણસની માનવતા આમાં જ છે.

આધુનિક સભ્યતાની આંધળી દોડનું પરિણામ : અકાળે વૃદ્ધત્વ

પચ્ચીસ-ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે કેટલાય યુવકોના વાળ સફેદ, ચહેરો નિસ્તેજ અને ગાલો ઉપર કરચલીઓ જોવા મળે છે. તેમની આંતરિક સ્થિતિ પણ નિરસ, વિક્ષોભ, નિરાશ અને ચિંતાગ્રસ્ત રહે છે. એવું કહેવાય છે કે અકાળે વૃદ્ધત્વ આવી ગયું. આ તો કહેવતો અને લોકોક્તિવાળી વાત થઈ પરંતુ વૈજ્ઞાનિકોએ ખરેખર આ હકીકતને શોધી કાઢી છે કે માણસ હવે અકાળે વૃદ્ધ થવા લાગ્યો છે.

સને ૧૯૬૮ની ઘટના છે. કેનેડાના એક શહેરમાં અગિયાર વર્ષનો એક છોકરો અચાનક મૃત્યુ પામ્યો. આકસ્મિક મૃત્યુ તો અચાનક જ આવે છે. હૃદય બંધ પડવાથી કે કોઈ દુર્ઘટનાથી તેનું મૃત્યુ થયું નહોતું. કોઈ પણ પ્રકારનો રોગ પણ તેને થયો ન હતો. આકસ્મિક મૃત્યુનાં કારણો જાણવા માટે તેના શબની પરીક્ષા કરી. જે પરિણામ જાણવા મળ્યું તે ચોંકાવનારું હતું. નિષ્ણાતોએ પરિણામ જણાવ્યું કે, લોહી બનવાની પ્રક્રિયા શિથિલ બની ગઈ હતી, શરીરની સાથે જોડાયેલ ચામડી પણ ઢીલી થઈ ગઈ હતી. એટલું જ નહીં તેના પહેલા જ તે બધી બીમારીઓનો ભોગ બની ચૂક્યો હતો જે વૃદ્ધ માણસોને થાય. પણ તેટલી ઉંમરમાં ન તો બાળકને સમજાયું કે તેની જીવનશક્તિ ખૂટી રહી છે કે ન તો તેના ઘરનાંએ આ બાબત પ્રત્યે ધ્યાન રાખ્યું. આખરે મૃત્યુ પામેલાએ પણ કશી જ ફરિયાદ કરી ન હતી. વૃદ્ધ માણસો પણ એવું ક્યારે સમજે છે કે તેઓ વૃદ્ધ થયા છે. નિષ્ણાતોએ તે બાળકના મૃત્યુનું કારણ બતાવ્યું અકાળે વૃદ્ધત્વ.

જ્યારે આના આધારે બીજા પુખ્ત વયનાની તપાસ કરી તો જાણવા મળ્યું કે તે બધા જ એવી સ્થિતિમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છે જેમાંથી તેઓને પચ્ચીસ વર્ષ પછી પસાર થવાનું છે. આ પરીક્ષણોને આધારે એક નવા રોગની ખબર પડી જેને નામ આપ્યું-પ્રોજેરિયા અર્થાત્ અકાળે વૃદ્ધત્વ અને હવે પશ્ચિમના દેશોમાં આ રોગ સામાન્ય બનવા લાગ્યો

છે. તે બાળકમાં અકાળે વૃદ્ધત્વ આવી ગયું, જોકે બીજા લોકો પણ પચ્ચીસ-ત્રીસ વર્ષ પછી કદાચ યુવક રહેતા હોય છે. પ્રોજેરિયાનાં લક્ષણ તેઓમાં પણ કોઈને કોઈ સ્વરૂપે જોવા મળ્યાં. એટલેવન ટાફલર નામના પશ્ચિમના એક વિદ્વાને આ વિષય પર ઊંડું સંશોધન કરી તેનાં તારણોને લેખિત સ્વરૂપ આપ્યું. બતાવેલ ઘટનાને ભવિષ્યનો સંકેત બતાવતાં એટલેવન ટાફલરે લખ્યું કે આ બનાવ એક ચમત્કાર છે જેમાં ભવિષ્યની એક ઝલક દેખાય છે. ટાફલરે તેના ગ્રંથમાં તેનું કારણ જણાવ્યું કે વિકાસની ઝડપ બહુ જ વધી ગઈ છે અને તેજ ગતિથી આજની દુનિયા બદલાઈ રહી છે. તે એટલી ઝડપથી બદલાઈ રહી છે કે આપણી પેઢીને ખબર પણ નથી કે આપણે ક્યાં જઈ રહ્યાં છીએ. નવી પેઢીનો વર્તમાન છે ફક્ત યૌન સંબંધોમાં ઉત્સુકતા, નશો અને પોશાક. એટલે સુધી કે થોડાક સમયમાં જ આ વર્તમાન પોતાનું આકર્ષણ ગુમાવી દેશે. બધા એટલો અનુભવ કરે છે કે કંઈક બદલાઈ રહ્યું છે, પણ શું બદલાઈ રહ્યું છે? ક્યાં બદલાઈ રહ્યું છે? બદલાઈ રહ્યું છે કે નહીં-એ કોઈ જાણતું નથી. જાણી તો શકે છે પણ કોઈ જાણવા માગતું નથી. કેટલાંક વર્ષો પહેલા માનવીનું આયુષ્ય સો વર્ષનું હતું હવે પચાસ વર્ષથી પણ ઓછું થયું છે અને ભવિષ્યમાં ફક્ત બાર વર્ષનું થશે.

આ વાત આશ્ચર્યચકિત કરવાના આશયથી નથી લખી. આ સંભવિત ખતરાને દૂર કરવા માટે પશ્ચિમમાં કેટલીક વૈજ્ઞાનિક સમિતિઓ પણ કામ કરી રહી છે અને એ વાતનો પ્રયત્ન કરી રહી છે કે જીવન મૂલ્યોમાં આટલી તીવ્રતાથી થતાં પરિવર્તનોને સામૂહિક સ્વરૂપ આપવામાં આવે. એના માટે વૈજ્ઞાનિક સમિતિઓ, નવી યોજનાઓ, નવી શિક્ષણ પદ્ધતિઓ ધારણ કરવા માટે પ્રયત્નશીલ છે.

એટલેવન ટાફલરના માનવા મુજબ આપણામાંનાં દરેકે આઠસોવાર જીવન ધારણ કર્યું છે.

એ વિશ્વાસ કરીએ કે આપણે દર વખતે મનુષ્યરૂપમાં જ જન્મ્યા છે, પ્રત્યેક જીવન સરેરાશ ૬૨ વર્ષનું જીવ્યા છીએ તો છેલ્લાં પચાસ હજાર વર્ષોમાં જ્યારથી મનુષ્યપ્રાણી અસ્તિત્વમાં આવ્યો ત્યારથી આઠસો વાર જન્મ લીધો અને આ આઠસો જન્મોમાંથી છસો પચાસ જન્મો ગુફાઓ અને પર્વતોમાં પસાર કર્યાં છે. દોઢસો જન્મો મનુષ્યોના વર્તમાનની સ્થિતિમાં પહોંચવાવાળા વિકાસમાં પસાર કર્યાં છે અને તેમાંથી પણ આપણને ફક્ત સિત્તેર જન્મોનાં વર્ષો વિષે થોડી ખબર છે. મતલબ એ છે કે છેલ્લાં અઢી હજાર વર્ષો વિષે થોડુંક ઐતિહાસિક વિવરણ કમાનુસાર ઉપલબ્ધ કરી શક્યા છીએ. તેમાંથી પણ છેલ્લાં સાતસો વર્ષોમાં લખવા વાંચવાનો પ્રચાર અને ફેલાવો થયો અને હજી લગભગ દોઢસો વર્ષ પહેલાં જ વીજળીનો ઉપયોગ કરવાનું શીખ્યા.

આ કહેવાનો અર્થ એ છે કે મનુષ્યની સભ્યતાએ પચાસ હજાર વર્ષોમાં એટલો વિકાસ નથી કર્યો જેટલો છેલ્લા અઢી હજાર વર્ષમાં કર્યો. અઢી હજાર વર્ષોથી વધારે સભ્યતાનો વિકાસ છેલ્લાં સાતસો વર્ષોમાં થયો અને સાતસો વર્ષોનાં પણ છેલ્લા દોઢસો વર્ષોમાં ઓછી પ્રગતિ થઈ છે. તે એ વાતનું પ્રતીક છે કે મનુષ્ય એ સમયને ઓછો કરીને વર્ષોને સેકન્ડોમાં બાંધી લીધી છે.

એલિવન ટાફલરનું માનવું છે કે આ પરિવર્તન જ નવી-નવી બીમારીઓનો પિતા છે. પરંતુ પરિવર્તન એટલું જવાબદાર નથી જેટલું મનુષ્યનું આજનું કૃત્રિમ જીવન છે. પરિવર્તનમાં કેટલીક ગરબડો સ્વાભાવિક છે, પણ તેને સ્વાભાવિકમાંથી અસ્વાભાવિક બનાવવા માટે અસ્વાભાવિકતાઓ જ કારણરૂપ છે. આધુનિક સભ્યતાના નામે ઓળખાતી જીવનપદ્ધતિએ કેટલીક એવી વિકૃતિઓને જન્મ આપ્યો છે કે તે મનુષ્યના સ્વાસ્થ્ય અને જીવન માટે હાનિકારક સાબિત થઈ છે. પ્રોજેરિયા-આળે વૃદ્ધત્વ તેમાંની એક છે.

ખુદ એલિવન ટાફલરે આ વિકૃતિઓનું ઘાતક બનવાનું કારણ પરિવર્તનોની આંધળી દોટને માન્યું છે. વૃદ્ધાવસ્થાની ભયાનકતાનું એક કારણ મૃત્યુનો ભય પણ છે. આજના સમયમાં બદલાતી તારીરમાં માણસની સ્વતંત્ર ચેતનાને તોડીને તેને એકાકી અને અસુરક્ષિત પણ બનાવ્યો છે. બદલાતાં પરિવર્તનોની સાથે દોડવામાં માનવી એટલો વ્યસ્ત બની ગયો છે કે તેને તેના આસપાસના લોકોનો ખ્યાલ પણ નથી રહેતો. તે અનુભવી શકતો નથી કે તેની સાથે કોઈ છે. પરિણામસ્વરૂપે તે પોતાને એકલો અને ભીડમાં અસુરક્ષિત માને છે. અસુરક્ષાની ભાવના વૃદ્ધાવસ્થાની મિત્ર કહી શકાય, જે આત્મવિશ્વાસના અભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે. બાળકોને પણ પ્રૌઢોની જેમ વિચારવા માટે મજબૂર થવું પડે છે, કેમકે તેઓ તેમનાં માબાપ પાસેથી જરૂરી અને અપેક્ષિત પ્રેમ અને રક્ષણ પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી. આ બધાં કારણોને લીધે માણસ યુવક હોય કે બાળક, તે મૃત્યુનું ભયાનક ચિત્ર જુએ છે અને તે તેને સમયની પહેલા વૃદ્ધ બનાવે છે.

આજનો સમય ઔદ્યોગિક યુગના નામે ઓળખાય છે. મશીન યુગમાં માનવીનું જીવન એટલું યાંત્રિક બની ગયું છે કે તે બધી જ પ્રવૃત્તિઓને વિવેકની કસોટી કર્યા વગર અંધાધૂંધ રીતે તેને અપનાવે છે. આધુનિક સભ્યતાનું અંગ કહી શકાય તેવી કેટલીક ખરાબ પ્રવૃત્તિઓ શરીર અને સ્વાસ્થ્ય પર તેનો ઘાતક પ્રભાવ પાડે છે. આ હકીકતને વૈજ્ઞાનિકોએ પણ સ્વીકારી છે. કેન્સર, ડાયાબિટીઝ, હૃદયરોગ, હિસ્ટેરીયા જેવી ગંજરોગ કહેવાય તેવી બીમારીઓ ઝડપથી વધી રહી છે. તેના મૂળમાં વાતાવરણ બદલાવા ઉપરાંત માણસની દેવે, સ્વભાવ અને પ્રકૃતિમાં આવેલ પરિવર્તન પણ છે. જો સભ્યતાના વિકાસની સાથેસાથે મનુષ્યની આ જ ગતિ રહેશે તો મનુષ્ય જાતિનો અંત નજીકમાં જ છે.

જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં વિશ્વનું નેતૃત્વ કરવા માટે ભારત જ સમર્થ

વિજ્ઞાને આધ્યાત્મિકનો સ્વીકાર કર્યો નથી. તે કહે છે કે મનુષ્ય પણ બીજા પદાર્થોની જેમ એક પદાર્થ છે. ઘાસ પાંદડાની જેમ ઉગે છે અને સુકાઈને નાશ પામે છે. એ જ તેની શરૂઆત અને એ જ તેનો અંત છે. પરલોકની, પુનઃજન્મની અને કર્મનાં ફળની વાતોના પુરાવા નથી. તેથી જે કામો આપણા સુખ માટે ઉપયોગી છે તે આ પ્રકારના ભયથી કરવાનું બંધ કરવું જોઈએ નહીં.

આ વાત ન માનવાનાં દૂરગામી પરિણામો ક્યાં હશે તે તો સમય જ બતાવશે. પરંતુ એટલું તો આજે દેખાય છે કે બધી જ મર્યાદાઓને તોડીને ભોગ માટે ઉત્સુક વ્યક્તિઓએ કુદરતનાં તે બંધનોનો અસ્વીકાર કર્યો જે તેના શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્યને સ્થિર રાખવા માટે જરૂરી હતાં. પરિણામે ચિંતા અને દુઃખે તેને તેની યુગ્મલમાં જકડી રાખ્યાં છે. શરીર ખોખલું થવા લાગ્યું અને મનનું સંતુલન બગડીને લગભગ વ્યગ્રતાના પલ્લામાં બંધાયું. શરીર દુર્બળતા અને બીમારીનો જે ઝડપથી શિકાર બની રહ્યું છે તેને જોઈને વિજ્ઞાન દ્વારા શોધાયેલ ચિકિત્સાશાસ્ત્ર અને આહારશાસ્ત્ર પણ તેમની વ્યર્થતા સ્વીકાર કરવા લાગ્યા છે. સમાજને જે કંઈ ભોગવવું પડે છે તે વધારે દુઃખદ છે. અપરાધ એક પ્રકારે શાનદાર કૃત્ય બની ગયું છે. ચતુરતા અને આતંકતાનો પરિચય આપવાવાળા પ્રશંસા પામે છે, કેમકે તેણે કોઈ પણ પ્રકારે લાભ મેળવવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે. આ પ્રવાહ સમાજના તે પાયાને હચમચાવે છે જેની પર તેનું વિશાળ ભવન ઊભું કર્યું છે. માણસ જ્યારે સજ્જનતા, શાલીનતા અને સદ્ભાવનાને લાભમાં વિદ્વનરૂપે ગણશે તો તેનો સ્વીકાર શું કરવા કરશે ? આ સ્થિતિમાં તેને નિરંકુશ ઉદ્ધતાઈ માટે ખુલ્લી મુક્તિ મળશે.

હોશિયાર માણસ આ નવા આધારને અપનાવીને ઝડપથી લાભ મેળવશે પરંતુ સંસારમાંથી

તે આધારો ઊઠી જશે જેને પ્રેમ, વિશ્વાસ, સદ્ભાવ, સૌજન્ય અને આત્મભાવ જેવાં નામોથી બોલાવવામાં આવ્યા છે. આ બધું નજરે દેખાતું નથી, તેનાથી તાત્કાલિક ઈન્દ્રિય-સુખ જોવા મળતું નથી, આવી સ્થિતિમાં તેને અપનાવવાની મૂર્ખતા કરવા કોઈ તૈયાર નથી. પરિણામ સ્પષ્ટ છે. મનુષ્યોને પરસ્પર ગાઢ સંબંધોના બંધનમાં બાંધવાવાળા, ઉદાર રીતિરિવાજોવાળા બધાં સૂત્રો ધીરે-ધીરે તૂટવા લાગ્યાં છે. કુટુંબો પણ તેની ઝપટમાં આવી ગયાં છે. પતિ-પત્ની, ભાઈ-ભાઈ, પિતા-પુત્ર, ભાઈ-બહેન જેવા પવિત્ર સંબંધો પણ ધીરે-ધીરે ઉપયોગિતાના આધારે, તેટલી હદ અને સમય સુધી સ્વીકારવામાં આવે છે જ્યાં સુધી સબળ પક્ષને લાભ દેખાતો હોય છે. દુર્બળનો ભાર ખેંચીને કોઈ પોતાને નુકસાન શું કરવા કરે ? આ સૂત્રથી કુટુંબમાં જે દુર્બળ સભ્યોને પોષણ મળતું હતું તે બંધ થવા લાગ્યું છે. બાળક, વૃદ્ધ, બીમાર, કુરૂપ, અપંગ, ઓછી કમાણીવાળા, મંદબુદ્ધિવાળા સભ્યો હવે કુટુંબમાંથી સ્નેહ, સહયોગ પ્રાપ્ત કરવા માટેના અધિકારી રહ્યા નથી. તેમને પોતાને મોતે મરવું પડે છે. સમૃદ્ધ દેશોની સરકાર તે કચડાયેલ વર્ગનો ભાર ઉઠાવે છે, પણ ભારત જેવા ગરીબ દેશની સરકાર તેવું પણ નથી કરી શકતી. આવી સ્થિતિમાં તેમણે અનાથ અને અપંગ જેવી દશામાં શ્વાસ લેવાની સ્થિતિ સ્વીકારીને જીવિત મૃતકો જેવી દશામાં ઊભા રહેવું પડે છે અને જ્યાં સુધી મોત ન આવે ત્યાં સુધી શ્વાસ લેવો પડે છે. બેશક, સબળ પક્ષને તેમનો ભાર હલકો લાગે છે અને તે વધારે સુખને પામી શકે છે.

સમાજ જે આધારે 'સમાજ' કહેવામાં આવતો હતો તે મૂલ્યો ઘટવાં લાગ્યાં છે. હવે આપણે ભીડમાં, મેળામાં રહીએ છીએ જ્યાં ચહેરાઓ તો બહુ જોઈએ છીએ, તેમાંથી કેટલાક તો આકર્ષક પણ લાગે છે પણ તેમાં આપણું કોઈ નથી. સાચું તો એ છે કે કોઈ કોઈનું નથી. નીરસ શિષ્ટાચારથી

સભ્યતા ભરાઈ ગઈ છે. થેક્યુ, ઓ. કે., પ્લીઝ, સોરી જેવા ગોખાયેલા શબ્દો જીભના ટેરવે નાચે છે. તે કેટલા નીરસ, બનાવટી, અને બજારુ બની ગયા છે તે પરિસ્થિતિ જોવાથી ખબર પડે છે. લાઈનમાં ઊભા રહેવું, સમયબદ્ધતા, સ્વચ્છતા વગેરે કેટલાય સદ્ગુણો અપનાવવા જોઈએ અને તે સમયને અનુરૂપ સભ્યતા ગણાવવી જોઈએ. તેનાથી આગળ ઊંડાણમાં જઈશું તો ખાલીપણું, ચીડ, આશંકા, અનિશ્ચિતતા, અવિશ્વાસ અને એકલવાયાપણાથી દરેક વ્યક્તિનું મન ભરેલું હશે. તે અનાથ ભયભીત હરણની જેમ ચારેબાજુ નજર ઉઠાવીને જોશે તો પોતાને શોષણખોરોથી ઘેરાયેલો જોશે. જ્યાં તેનું પોતાનું કોઈ નથી અને જ્યાં વિકટ સમયમાં તે કોઈનાંથી કોઈ પ્રકારે આશા રાખી શકતો નથી તેવી યુદ્ધભૂમિમાં તે પોતાને ફસાયેલો જોશે.

ગુનાખોરીની પ્રવૃત્તિઓ ચારેતરફ વધી રહી છે. અભણ માણસો તેને ખરાબ રીતે આચરે છે અને હોશિયાર માણસો તેનો હોશિયારીથી પ્રયોગ કરે છે. ખાદ્ય પદાર્થોમાં મિલાવટ, ઓછો તોલ, ઉઠાવગીરી જેવા ઘંધાઓ નીચલા વર્ગના લોકો કરે છે. ઉચ્ચ લોકો તેમાં લાભ ઓછો અને બદનામી વધુ જુએ છે. એટલે તે એવી જાળ ગૂંથે છે જેનાથી એક સાથે વધારે શિકાર પકડી શકાય. એક-એક માછલી માટે તડકામાં વાંસનું લાકડું પકડીને બેસી રહેવું તેમને મુર્ખતાભર્યું લાગે છે. તે માટે મોટો લાભ કમાવવા માટે મોટી યોજનાઓ રચે છે. હવે ગુનો કરવો એક ફેશન બની છે જેને આચરવામાં કોઈને શરમ આવતી નથી, ઊલટું તેની ઉદ્ધત હોશિયારીને પ્રશંસા મળવાની આશા રાખે છે. જે ગુના ન કરી શકે તે બુદ્ધ ભાગેડુ ડરપોક જેવા નામો ધરાવે છે. આવી સ્થિતિમાં તે સામાજિક ચરિત્ર કેવી રીતે રહી શકે જેના આધાર પર તેના સભ્યો કર્તવ્યપરાયણ નાગરિકો, આદર્શવાદી, ઉદાર દ્વેષી અને મહામાનવો ઉત્પન્ન થતા હતા અને ચારેબાજુ પ્રગતિનું અને સુખશાંતિ જેવું સતયુગી વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરતા હતા. અનિચ્છનીય સામાજિક સ્થિતિ ફક્ત અનૈતિક

સ્તરના માણસો જ પેદા કરી શકે છે. એ જોઈએ છીએ કે મોટા માણસો વધી રહ્યા છે અને મહામાનવો અલોપ થતા જાય છે. હવે એવા માણસોને શોધવા મુશ્કેલ છે જેને સાચા અર્થમાં આદર્શવાદી કહી શકાય. બદમાશ, દુષ્ટ, આળસુ અને અપરાધી પ્રવૃત્તિના માણસો જે સમાજમાં રહેલ હોય તેની સ્થિતિ કેટલી દયાજનક હોઈ શકે તે આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીએ છીએ.

વિજ્ઞાને આપણને કેટલીય સુવિધાઓ આપી છે સુખસાધનોના પર્વતો સામે ઊભા કર્યા છે, છતાં પણ માણસ નિરાશ, હારેલો, તૂટેલો અને દુઃખી જણાય છે. સમાજ સામે એટલી મોટી મુશ્કેલીઓ, સમસ્યાઓ, મુંઝવણો, ત્રાસ, વિકૃતિઓ ઊભી છે કે રાજનેતાઓ અહીં કર્તવ્યથી વિમુખ થતા ગયા છે, સુધારાના અને સુવ્યવસ્થાના તેમના બધા પ્રયાસો નિષ્ફળ થતા ગયા છે. તે સમજી નથી શકતા કે સુરક્ષા અને વ્યવસ્થાની ગાંઠ કેવી રીતે ઉકેલશે ?

કેવી પરેશાની છે કે સુખોપયોગનાં કેટલાંય સાધનોની સાથેસાથે જાહેર ભય અને અવિશ્વાસનો આતંક પણ વધી રહ્યો છે. એકબાજુ આનંદ આપવાવાળી વસ્તુઓ જમા થઈ રહી છે તો બીજી બાજુ ભયાનક વિનાશિકાઓ આપણા અસ્તિત્વને ગળવા માટે મોં ફાડીને ઊભી છે.

શું આવી જ સ્થિતિ કાયમ રહેશે ? આપણે અસહાય બનીને વિનાશની ખાઈમાં આજ ગતિથી આગળ જઈશું ? આપણને વિશ્વાસ છે કે આવું નહીં બને. ભૂતકાળનો ઇતિહાસ કહે છે કે માનવજાતિ સામે કેટલાય અવસરો આવ્યા છે જેમાં તેની સામે વિનાશનાં સંકટો ઊભાં થયાં છે અને અસ્તિત્વની કસોટી પણ સામે આવી છે. આવા દરેક પ્રસંગે મનુષ્યના આત્માએ તેની તેજસ્વિતાનો પરિચય આપ્યો છે અને પ્રવાહને ઊલટાવીને તેને નવી દિશા આપી છે. ભગવાનના અવતારોથી માંડી સુધારવાદી અને ક્રાંતિકારી મહાપુરુષોનાં બધાં જ કાર્યો એ પ્રયોજનથી થયાં છે કે બિનજરૂરી કસોટી સ્વીકારી લેવી અને પતનને ઉત્થાનમાં બદલવું જોઈએ.

ઈતિહાસમાં એવા કેટલાય અવસરો જણાયા છે કે પ્રચંડ દૈત્યના વિકરાળ દેખાતા દાંત અને પંજા તોડી નાખ્યા છે અને કાલીનાગને હરાવીને તેને ઝેર વિનાનું રમકડું બનાવી દીધું છે.

વિજ્ઞાન અને બુદ્ધિવાદ તો ભૂતકાળમાં પણ હતાં તેનો સ્વીકાર, સમર્થન અને ઉપયોગ યોગ્ય રીતે કર્યો છે પણ એ ધ્યાનમાં લીધું છે કે આ આગને સ્વચ્છંદ નથી બનાવી. તેને પાસે રાખવામાં આવે અને સારા કામ માટે ઉપયોગમાં લેવાય. આજની ભૂલ એ થઈ છે કે ધર્મ અને આધ્યાત્મિકતાના એ અંકુશને તોડવામાં આવ્યો જેનાથી ભૌતિક પ્રગતિના ફુલાયેલ હાથીને કાબૂમાં રાખી શકાતો હતો અને તેનાથી ભવ્ય ઉદ્દેશો પૂરા કરી શકાતા હતા. હવે આ નિરંકુશ હાથી પારકું સમજીને બધું જ કચડી નાખવા માટે આકુળવ્યાકુળ બની ગયો છે.

મનુષ્ય આખરે 'મનુષ્ય' છે, તે સાહસિકપણે મરણ સ્વીકાર નહીં કરે. ભૂલને સમજવી અને સુધારવી તેની સાહજિક પ્રકૃતિ છે. આવેશમાં કોઈ વખતે ખરાબ રસ્તા પર ચાલી નીકળે છે પણ કાંટા વાગતાં અને માર્ગમાં અવરોધ જોતા પાછા વળવામાં પણ શરમ રાખતો નથી. હવે પછીના દિવસોમાં આ જ બનવાનું છે. નિરંકુશ વિજ્ઞાને તેનો ચમત્કાર બતાવ્યો અને તેનું પરિણામ પણ જોયું. હવે જ્ઞાનનો વારો છે. તેનો પ્રભાવ પણ હવેના દિવસોમાં જોવા મળશે. ઉદ્ધત હાથીને પકડવા માટે પ્રશિક્ષિત હાથીને મોકલીને જેમ વિસંગતતાઓનો નાશ કરવામાં આવે છે તેમ આપત્તિકાળમાં ભોગવાદ અને નાસ્તિકતાના સમર્થક બુદ્ધિવાદને તત્ત્વજ્ઞાની પ્રણેતાઓ દ્વારા હટાવી દેવાશે.

ભૌતિકવાદી ઉદ્ધત બુદ્ધિવાદની સામે હવેના દિવસોમાં આદર્શ તત્ત્વજ્ઞાનીઓની સેનાઓ ઊભી થશે. લાગે છે હવેના દિવસોમાં એક ભયંકર તોફાન એવા આંદોલનના રૂપમાં ઊભું થશે જેને જૂના ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક નામથી નહીં પુનર્નિર્માણના અન્ય નામથી બોલાવવામાં આવશે. પરંતુ જરૂરિયાત

તો તે હેતુને પૂરો કરવાની છે. ભારતીય સંસ્કૃતિના નામથી નહીં, વિશ્વ સંસ્કૃતિ કે માનવ સંસ્કૃતિના નામથી એક એવી પુનઃસ્થાપના થશે જેનાથી દર્શાવેલ ખરાબ પરિસ્થિતિનો ઉકેલ આવશે. આ વિખરાયેલ ઝેરને સમેટીને પોતાના ગળામાં ભરી લેવાવાળો કોઈને કોઈ શિવ ચોક્કસ પ્રગટ થશે.

અંધકાર ગમે ત્યાંથી કેમ ન ફેલાયો હોય, પ્રકાશનાં કિરણો હંમેશાં પૂર્વ દિશામાંથી ઊગ્યાં છે. ભારત એક દેશ નથી, માનવ સંસ્કૃતિનો એક સેતુ છે, જેની સાથે અથડાઈને દરેક તોફાનને પાછા જવું પડ્યું છે. હવેના દિવસોમાં માનવ-ગરિમાને વિનાશની ખીણમાંથી બચાવવા માટે ભારત મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવશે. ભારત તેના નવઉદયના રૂપમાં ફરીથી આગળ વધશે અને દેશકાળની બધી સીમાઓને પાર કરી વિશ્વવ્યાપી ગરમીને શાંત કરવાવાળા અમૃતનો વરસાદ વરસાવશે.

આ સપનું નથી એક હકીકત છે કે હવેના દિવસોમાં ભારત તેના ખોવાયેલા આત્માને ફરીથી ક્યાંય ને ક્યાંયથી શોધી કાઢશે. આ પૃથ્વી પર ઋષિઓ અને દેવતાઓના વર્ચસ્વવાળો યુગ ફરીથી આવશે. ભારત તેના તત્ત્વજ્ઞાનની યુગાંતરીય શોધ ફરી કરશે. આવી આશ્ન રાખીને માનવતા આજે પણ સજલ આંખે પ્રતીક્ષા કરી રહી છે. એ વિશ્વાસમાં નથી આવતું કે જે ખોઈ દીધું છે તે ફરીથી મળી નહીં શકે. નવા દિવસનું પ્રભાત આપણને એ આશ્વાસન આપતું જણાય છે કે અંધકાર હવે બહુ નહીં ટકી શકે. સંસારને પ્રકાશની દિશામાં લાભ મળવાનો અવસર ફરી આવી ગયો છે. બીજાની શું ભેટ વિશ્વમાનવને મળે તેનો હિસાબ-કિતાબ રાખવો બીજા માણસોનું કામ છે. ભારતનો આત્મા હંમેશની જેમ આ કઠિન સ્થિતિનો પ્રેક્ષક નહીં બને અને અચૂક તે આગળ આવશે. ભારતીય સંસ્કૃતિ હવેના દિવસોમાં વિશ્વસંસ્કૃતિના રૂપમાં આગળ આવશે, જેના આધારે મનુષ્યમાં દેવત્વનો ઉદય અને ધરતી પર સ્વર્ગના અવતરણનું સ્વપ્ન સાકાર થશે.

રામકથાની પ્રબળ પ્રેરણા

(રામકથા કરોડો ભારતીયોને માટે ધર્મ, અધ્યાત્મ, નીતિ, સદાચાર, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, વ્યવહાર અને રાજનીતિ વગેરેની પ્રેરણાઓનો સ્રોત છે. ગાયત્રી તપોભૂમિ મથુરામાં ૧૪ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૮ના પ્રાતઃકાળે આપવામાં આવેલું પ્રવચન)

સાધન નહીં, ગુણ અને આચરણ મહત્વપૂર્ણ

દેવીઓ અને ભાઈઓ.....!

ગોસ્વામી તુલસીદાસે રામચરિતમાનસ શા માટે લખ્યું? રામચંદ્રજીની લીલાઓની વ્યાખ્યા શા માટે કરી? વાસ્તવિકતાનો બોધ કરાવવા માટે આ પુસ્તક ઇતિહાસનું પુસ્તક નથી. આ તો ચરિત્રમાં ઉતારવા માટેનું પુસ્તક છે. રામાયણ એ સળગતી મશાલ છે, જેનો પ્રકાશ ગ્રહણ કરીને આપણે કુમાર્ગી, કપટી, ઢોંગી અને ખરાબ પ્રવૃત્તિઓનો નાશ કરી શકીએ છીએ. રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર એવું ઉજ્જવળ છે, જેને ધારણ કરવાથી બધાં દુઃખો દૂર થઈ જાય છે. સાંભળવાથી ફક્ત એટલી જ ખબર પડે કે તેમણે શું શું કર્યું, પરંતુ અનુસરણ કરવાથી બધાં દુઃખો દૂર થઈ જાય છે.

હિંમતની દૃષ્ટિએ રામાયણનું પુસ્તક કેટલાક રૂપિયાનું છે, પરંતુ આ ભાવનાનો વિષય છે. રામાયણ એટલા માટે લખવામાં આવ્યું કે માણસ તેમાં વર્ણવેલ ચરિત્રોના આદર્શોનું પાલન કરી પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાના જીવનની સફાઈ કરે અને સુધારે.

જીવન એક સંગ્રામ છે. જે લડાઈના મેદાનમાંથી ભાગી જાય છે, તેમણે હારવું પડે છે. સફળતા સંગ્રામમાં જ મળે છે. યશ, ધન વગેરે બધું સંગ્રામથી જ મળે છે. રામચંદ્રજી લંકા પર ચઢાઈ કરવા ચાલ્યા ગયા. વિભીષણે વિચાર્યું રામચંદ્રજી પગે ચાલી રહ્યા છે. રાવણ પાસે તો હાથી, ઘોડો, રથ, પુષ્પક વિમાન વગેરે બધાં સાધનો છે. રાવણ તો રથમાં આવી રહ્યો છે. વિભીષણ કહે છે-હે રામ! આપની પાસે ન તો રથ છે, ન કવચ અને પગમાં જૂતાં પણ નથી. ભૌતિક પદાર્થ કંઈ પણ નથી. તો

પછી રાવણને કેવી રીતે જીતશો? રામચંદ્રજી કહે છે-વિભીષણ તું જાણતો નથી કે ક્યાં સાધનોથી માણસ જીતે છે? તલવારથી નથી જીતતો. જેનાથી માણસ જીતે છે તે બીજી ચીજ છે. હું તને સિદ્ધાંતની વાત બતાવું છું. આપણી અંદરની ઇચ્છાઓ જ મુશ્કેલીઓ પેદા કરે છે. આપણે આપણા દોષ-દુર્ગુણો સાથે પણ સંગ્રામ કરવો પડશે. હિંમત, શૌર્ય અને ધૈર્ય જેવા ગુણો હોય તો મોટી મોટી મુશ્કેલીઓ પણ પાર કરી શકાય છે. જેની પાસે હિંમત નથી, ધૈર્ય નથી, તે શું વિજય પ્રાપ્ત કરશે? રામચંદ્રજી પાસે એક રથ છે, જેનું એક પૈડું હિંમત અને બીજું પૈડું ધૈર્ય છે. પરીક્ષામાં નાપાસ થઈ ગયા તો જવા દો. સ્કૂલો તો બંધ નથી થઈ ગઈ ને! બીજી વખત પાસ કરી લઈશું. એક વર્ષ નાપાસ થયા તો મર્યા... મર્યા...! રેલવે નીચે કપાઈ મરે છે. ધૈર્ય અને શૌર્ય આ રથ છે, જેની ભૂજાઓ સત્ય, શીલ, ચરિત્ર છે. જેનું ચરિત્ર અને ચાલચલગત સારી હોય તે જીવનસંગ્રામમાં વિજયી થાય છે. આ રથમાં ચાર ઘોડા હોવા જોઈએ. સારા રથમાં ચાર ઘોડા હોય છે. બળ, વિવેક, જ્ઞાન અને દમ. દમનો અર્થ એ છે મનને મારવું. દમન કરવાનો અર્થ એ નથી કે બાળકોને, સ્ત્રીને, પોતાનાથી નાનાંને મારપીટ કરવાં. દમન અર્થાત્ મનને મારવું. મનની જેટલી પીટાઈ કરશો તેટલું જ તેનું હિત થશે. જેની પાસે બળ, વિવેક, જ્ઞાન અને દમ, આ ચાર ઘોડા નથી, તેનો રથ ચાલશે નહીં. ઘોડાને બાંધવામાં દોરડાની જરૂર પડે છે. આ દોરડું શું છે? ક્ષમા, કૃપા અને સમાનતા આ ત્રણ દોરડાં છે. હવે આ રથ પર ચાલનાર કઈ વ્યક્તિ હારશે?

ભગવાન પર વિશ્વાસ હોવો જોઈએ.

“જાકો રાખે સાંઈયો માર સકે ના કોય.”

ભગવાન પર વિશ્વાસ રાખનારને નિરાશા મળતી નથી. વિભીષણને રામચંદ્રજી સમજાવી રહ્યા છે કે એવો રથ જેની પાસે હોય તે જીતી જશે. જેનું મન અચળ, યમ, નિયમ, સંયમ તથા સારા ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ હશે તે જ વિજયી થશે. જેની પાસે નથી તે હારશે. વિભીષણ હું લડાઈની વાત નથી કરી રહ્યો, હું તો સંસારની વાત કરી રહ્યો છું. આ સંસારમાં કઠણાઈઓ ઘણી છે. જેની પાસે આવો રથ હશે, વિજય તેનો જ થશે.

સીતા સ્વયંવર સમયે જાનકીની મા સુનયનાના મનમાં સંદેહ પેદા થાય છે કે મોટા મોટા રાજાઓ બેઠા છે, રામ તો નાના સરખા છે-દુબળા-પાતળા. એક સખી કહે છે કે શરીર, બુદ્ધિ, ધનથી અંદાજ ન લગાવો. અગત્ય ઋષિ કેટલા નાના હતા, પણ સમુદ્રને પી ગયા હતા. મંત્ર નાનો સરખો હોય છે, તેના ચમત્કાર કેટલા મોટા હોય છે ? એટલા માટે રામને દુબળા-પાતળા જોઈને આશંકા કરવાની જરૂર નથી. ગુણવાન, ચરિત્રવાન વ્યક્તિ ગરીબ હોય, સાધન ન હોય તેથી શું ? ચાણક્ય ગરીબ હતા, તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે ચંદ્રગુપ્તને રાજા બનાવીશ. એવો સંકલ્પ પાળ્યો હતો, છતાં ક્યાં રહેતા હતા-ગુંપડીમાં. બધા સાધનોથી વિહીન હોવા છતાં તેમણે એ કામ કર્યું જેના માટે ઈતિહાસ આજે પણ નત-મસ્તક છે.

આજકાલ લોકો વિભૂતિઓનું મૂલ્ય સમજે છે, પણ ગુણોનું નહીં. ગુણોનું અપમાન કરે છે. સાધનો પાછળ ભાગે છે. જે મુશ્કેલીઓને જોઈને હિંમત રાખે છે, તેઓ જીતી જાય છે. ખરદૂખણ રામચંદ્રજીને મારવાનું ષડયંત્ર રચી રહ્યો હતો. પરંતુ રામ ડર્યા નહીં. રામચંદ્રજી કહે છે-તારા જેવા દુષ્ટોને તો અમે શોધતા જ રહીએ છીએ. એકવાર તો અમે કાળ

સાથે પણ લડીશું. બાળક છીએ તો પણ રાક્ષસોને મારવાના છીએ અને ઋષિ-મુનિઓની રક્ષા કરવાના છીએ. એવું જ આપણે પણ કરવું જોઈએ.

રામચંદ્રજીએ સમુદ્ર પાસે રસ્તો માંગ્યો. પ્રાર્થના કરી, પરંતુ જ્યારે સમુદ્રએ રસ્તો ન આપ્યો તો રામચંદ્રજીએ ક્રોધિત થઈને ધનુષ્ય-બાણ ઉઠાવ્યાં, ત્યારે સમુદ્ર હાથ જોડીને સામે આવ્યો. પ્રાર્થના કરવાનું, સમજાવવાનું મૂલ્ય તો છે, પરંતુ આ સંસારમાં દયા અને અહિંસાની જ નહીં, ડરાવવાની પણ હિંમત હોવી જોઈએ.

નારદજીએ એક સાપને કહ્યું-કોઈને કરડીશ નહીં. સાપે કરડવાનું બંધ કર્યું, સૌ તેને હેરાન કરવા લાગ્યા. સાપે નારદજીને ફરિયાદ કરી કે જે પણ આવે છે તે બધા સતાવે છે. નારદજીએ કહ્યું-મેં તને કરડવાની મનાઈ કરી હતી, ફૂંફાડો મારવાની નહીં. સારા માણસો સાથે સારો વ્યવહાર કરવો જોઈએ અને ખરાબની સાથે ખરાબ. બેવડી નીતિ રાખવી જોઈએ. શઠ લોકો વિનયથી ક્યાં માને છે ? કુટિલ ક્યાં માને છે ? જે મોહ-માયામાં ડૂબ્યો હોય તેને ગીતાનું જ્ઞાન બતાવો તો શું ફાયદો ? લોભીને વૈરાગ્યની વાત સંભળાવવાથી શું ફાયદો ? તેમને સમજાવવું નકામું છે. ગદેડને ચંદન લગાડવાથી અને કૂતરાને ગંગા સ્નાન કરાવવાથી શું ફાયદો ? ક્યારેય ઉસળ જમીનમાં બીજ ઉગ્યું છે ? ગુરુ ગોવિંદસિંહના એક હાથમાં માળા અને બીજા હાથમાં ભાલો હતો. જે જ્ઞાન અને વિચારોથી ન માને તેના માટે શાસ્ત્ર છે અને જે જ્ઞાનથી માની જાય તેના માટે શાસ્ત્ર છે. જે નહીં માને, તેને દંડથી સમજાવીશું. એક બાજુ માણસે શીલવાન બનવું જોઈએ, બીજી બાજુ શૌર્યવાન પણ બનવું જોઈએ. તમે શીલવાન તો છો, પણ શૌર્યવાન નથી. તો તમને રાક્ષસો ખાઈ જશે. દયાને ન છોડો, સાથે સાથે કઠોરતા સાથે પણ સંબંધ ન તોડો. રામાયણ

આપણને સંતુલિત જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપે છે.

હનુમાનજીની ભગવાન પરીક્ષા કરી રહ્યા છે. આ હિંમતવાન છે કે નહીં ? હનુમાનજીની પરીક્ષા થઈ. સુરસાએ માર્ગ રોક્યો. સુરસા કહેવા લાગી, હું તને ખાઈ જઈશ. સુરસાએ મોં ફાડ્યું, તો હનુમાનજીએ પોતાનો આકાર વધારી દીધો. જ્યારે સુરસાએ હજુ વધારે મોં ફાડ્યું તો હનુમાનજીએ નાનું શરીર બનાવી દીધું અને મોંઢામાં જઈ, કાનથી બહાર નીકળી ગયા. ભગવાન પણ પહેલાં પરીક્ષા લે છે. કોઈ ચાડીખોરને વૈકુંઠ મોકલી દે તો ત્યાં પણ આધી-પાછી કરશે, ઝગડો ફેલાવી દેશે. એટલા માટે ભગવાન પણ જુએ છે કે તેમાં ગુણ છે કે નહીં.

સેનામાં ભરતી થનારની છાતી જોવામાં આવે છે. એવી રીતે ભગવાન પણ પરીક્ષા લે છે. ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ ઠીક છે કે નહીં. ભગવાન આશીર્વાદ આપવા માગે છે, પરંતુ પહેલાં ઠીકી-વગાડીને જોઈ લે છે. જેની પાસે સદ્ગુણ નથી, તે બે કોડીનો છે. ગુણવાન હોવું એ જ આધ્યાત્મિકતાનું શિક્ષણ છે. જાંબુવંતે હનુમાનજીના ગુણોના વખાણ કર્યાં છે. હનુમાનજીએ જે કામ કર્યાં છે, તે આપણે સૌ જાણીએ છીએ.

ભગવાન રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીએ છાતીએ લગાવી દીધા, સુગ્રીવને ન લગાવ્યો. કરણી જોઈ, તો હનુમાનજીને પુત્ર માન્યો. ભગવાન કહે છે કે તારા જેટલો ઉપકાર કરનાર બીજો કોઈ નથી. જેઓ પોતાનું જ ઘર બનાવે છે, દિકરીનું લગ્ન કરવું, મકાન, દુકાન, નોકરી, પુત્ર, ધન-આવું જ જે વિચારતા રહે છે, પરોપકારની વાત ક્યારેય વિચારતા નથી, તેમને ભગવાનનો પ્રેમ ક્યાંથી મળે ? ભગવાન કહે છે - હનુમાન ! તારા જેવો ઉપકાર કરનાર અને વહાલો કોઈ નથી.

કડવાં વચનોનો પ્રસંગ આવે છે. કૈકેયીએ જ્યારે દશરથજીને કડવાં વચન કહ્યાં. કેવાં કડવાં વચન ? દશરથજીને, રામ-સીતાને દુઃખ પહોંચાડે

તેવાં. મનુષ્યના દોષ-દુર્ગુણ દુઃખ પ્રદાન કરનારાં હોય છે. દોષ કોને દેવો ! ભરત પોતાની ભૂલ જુએ છે. સારા માણસનો સ્વભાવ હોય છે, કે તે પોતાની ભૂલ જુએ છે. પોતાની ભૂલોને જોવી જોઈએ અને સુધારવી જોઈએ.

જ્યોર દુઃખ આવે છે ત્યારે ઘૈર્ય રાખવું જોઈએ. ઘૈર્યવાન બનવું જોઈએ. દશરથને સુમંત્ર સમજાવી રહ્યા છે. મુશ્કેલીઓ આવતી રહે છે. તમારે ઘૈર્ય રાખવું જોઈએ. રાજા જો ઘૈર્ય છોડી દે તો પ્રજાનું શું થશે ?

દશરથજી દુઃખમાં તડપી રહ્યા છે, કૌશલ્યા હિંમત રાખીને પતિને કહે છે - નાથ ! તમારા ઉપર આખી અયોધ્યાનું કુટુંબ ટકેલું છે. દુઃખ તો મને થવું જોઈએ કારણ કે મારા પેટે રામનો જન્મ થયો હતો. આવી રીતે હિંમત અપાવે છે. આવી રીતે સૌએ હિંમત વધારવી જોઈએ.

એક મોટો માણસ ખરાબ થઈ જાય છે તો બધા તેના જેવા જ બની જાય છે. રાવણના રાજ્યમાં બધા કપટી-કુટિલ થઈ ગયા હતા. પરંતુ રામરાજ્યમાં બધા સારા હતા. જેવું આચરણ મોટો માણસ કરે છે, તેવું જ અન્ય લોકો પણ કરે છે. તમારે પણ રાવણ જેવું કામ ન કરવું જોઈએ. રામચંદ્રજી જેવું કામ કરવું જોઈએ. ત્યારે જ આપણું રામાયણ વાંચવું, સાંભળવું, પાઠ કરવો સાર્થક થશે.

શેઠ જમનાદાસ બજાજ કરોડપતિ બચ્છરાયજીને ત્યાં વારસદાર બન્યા. તેમને વારસામાં જે ધન મળ્યું તેનો મોટો ભાગ ગાંધીજીની રાષ્ટ્રીય જરૂરિયાતોને પૂરી કરવામાં ખર્ચી દીધો. આને કહેવાય છે વારસદારનું સુનિયોજન. ધન બાળકોને ઉપભોગ માટે સોંપવાને બદલે કોઈ સારા કામમાં ખર્ચી દેવું શ્રેષ્ઠ કાર્ય છે. આ એક રીતનું દેવશ્રદ્ધ ચૂકવવાનું કાર્ય જ છે.

સાહિત્ય પ્રત્યે અભિરુચિ વિકસાવીએ

શાસ્ત્રોમાં સત્સંગનો અસાધારણ મહિમા ગાવામાં આવ્યો છે. તેનાથી મળનારે અનેક લાભોની ચર્ચા કરવામાં આવી. આ કથન કારણ વગરનું નથી. ક્યારેક આ દેશમાં પ્રતિભાશાળી દેવ પુરુષોની એવી ટોળી રહેતી હતી જેમની નિકટતાથી મળવાવાળી વૈચારિક સહાય, પ્રેરણા અને પ્રકાશથી કેટલાય માણસો પોતાના આધ્યાત્મિક અને ભૌતિક જીવનની અનેક ગુંચવણોનું સમાધાન પ્રાપ્ત કરતા હતા. તે દૃષ્ટિથી આવા મહાપુરુષો, સંતો મહામાનવોનો સત્સંગ જરૂરી સમજવામાં આવતો હતો. તેમની નજીક પહોંચીને અનેક માણસો જરૂર પડે શાંતિનો અનુભવ કરતા તથા ભાવિ જીવન માટે માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરતા હતા. આવા જ મહાપુરુષોનો સત્સંગ લાભદાયક સાબિત થતો હતો.

સમય જતાં આવું વ્યક્તિત્વ ધરાવતા મહામાનવો અને સંતોનો અભાવ પડી ગયો. એક બે જે કોઈ છે તો તેમની પાસે એટલો સમય નથી કે દરેક વ્યક્તિને સલાહ આપી શકે. આમ તો આજે સાધુબાવાના નામે ઓળખાતા લાખો માણસો પણ દેશમાં હયાત છે. તેમનો સત્સંગ પણ ચાલતો રહે છે પરંતુ તેમના જીવનની સમસ્યાઓનો કોઈ રસ્તો નીકળતો હોય એમ લાગતું નથી. વ્યક્તિત્વના અભાવમાં ન તો તેમના ચિંતનમાં એટલી પ્રખરતા હોય છે, કે ઊભી થયેલી સમસ્યાઓનું કારણ તથા રસ્તો શોધી શકે અને ન તો ચરિત્રની દેઢતા જે બીજાઓના ખોટા વ્યવહારને શ્રેષ્ઠ દિશામાં વાળી શકે. આવી સ્થિતિમાં તેમનું ભાષણ, પ્રવચન, માત્ર વાણી વિલાસ બનીને રહી જાય છે અને સત્સંગનો ઈચ્છિત લાભ આપી શકતા નથી. આવી પરિસ્થિતિઓમાં સત્સંગનો ઈચ્છિત વૈચારિક લાભ

મેળવવાનો એક જ શ્રેષ્ઠ માર્ગ બાકી રહી જાય છે સારા સાહિત્યનું અધ્યયન. મહાપુરુષોની વાણી ભલે ભૂતકાળની હોય અથવા વર્તમાનકાળની, પણ પુસ્તકોના જીવંત વિચારણાના રૂપમાં કેદ રહે છે. જેનો લાભ જ્યારે ઈચ્છીએ ત્યારે ઉઠાવી શકાય છે. સત્સંગ માટે તથા કહેવાતા સાધુઓની જમાતમાં પોતાનો સમય, શ્રમ અને ધન વેડફાઈ જાય અને તેના ઊલટા-સીધા ભાષણ દ્વારા દિશાભ્રમ થઈ જવાય, એની સરખામણીમાં પોતાની સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે સંબંધિત મહાપુરુષો દ્વારા લખાયેલ સાહિત્યનું અધ્યયન ઉત્તમ છે.

મનુષ્યોના સુધરવા અને બગડવા પર વિચારોની અસામાન્ય ભૂમિકા હોય છે. દરેક વ્યક્તિમાં એટલી મૌલિક સૂઝબૂઝ નથી હોતી કે સંસારના અનિચ્છનીય પ્રવાહમાં દેઢ રહી શકે. સદ્વિચારોના અભાવમાં પતનનો માર્ગ સરળ અને આકર્ષક લાગે છે. જોકે શ્રેષ્ઠ વિચાર આવા અવસરો પર મનુષ્યની રક્ષા કરે છે તથા પ્રકાશની જ્યોતની જેમ માર્ગદર્શન આપે છે. વિચારોની મહિમાનું સમર્થન બધા મહાપુરુષોએ કર્યું છે.

ભગવાન બુદ્ધે પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપતાં કહ્યું-“ભિક્ષુઓ, વર્તમાનમાં આપણે જે કંઈ છીએ તે આપણા વિચારોને કારણે છીએ અને ભવિષ્યમાં જે કંઈ પણ બનીશું તે પણ આપણા વિચારોને કારણે હશે.”

શેક્સપિયરે લખ્યું છે, “કોઈ વસ્તુ સારી અથવા ખરાબ હોતી નથી. સારાપણા અથવા ખરાબીનો આધાર આપણા વિચારો જ છે. ઈસા મસીહનું કહેવું છે, “મનુષ્યના જેવા વિચાર હોય છે તેવો એ બની જાય છે.”

પ્રસિદ્ધ રોમન દાર્શનિક માર્કસ આરીલિયએ લખ્યું છે, “આપણું જીવન જે કંઈ પણ છે, આપણા પોતાના વિચારોનું પ્રતિબિંબ છે.”

સ્વામી વિવેકાનંદે કહ્યું કે -“સ્વર્ગ અને નરક ક્યાંય બીજે નથી. એમનો નિવાસ આપણા પોતાના વિચારોમાં છે.”

સ્વામી રામતીર્થના કથન અનુસાર -“મનુષ્યના જેવા વિચાર હોય છે તેવું જ તેનું જીવન બને છે.”

મૈસ્કલે એક જગ્યાએ લખ્યું છે - “સંસારની બધી ખરાબીઓનું કારણ એ છે કે મનુષ્ય એકાંતમાં ચિંતન અને મનનને તક આપતો નથી.”

પ્રસિદ્ધ અમેરિકન લેખક ડેલકર્નેગીએ પોતાના અનુભવોને આધારે કહ્યું છે, “જીવનમાં જો કોઈ મહત્વપૂર્ણ વાત શીખી છે તો તે છે વિચારોની અપૂર્વ શક્તિ અને મહત્વ. વિચારોની શક્તિ સર્વોચ્ચ અને અપાર છે.”

ભારતીય સંસ્કૃતિની સૌથી મોટી વિશેષતા છે જ્ઞાન માટે જીજ્ઞાસા અને બુદ્ધિનિષ્ઠા. અંધશ્રદ્ધા અને મૂઢ માન્યતાઓ માટે તેમાં કોઈ અવકાશ નથી. ભારતીય સંસ્કૃતિના જૂના ખોજકર્તાઓએ શરૂઆતથી જ કોઈ એક હકીકતને મહત્વ ન આપતાં બુદ્ધિને જ ધર્મસંસ્કૃતિની નિર્ણાયક બનાવી છે. બૌદ્ધિક આધારશિલા પર જ્ઞાનનો સર્વાંગી વિકાસ અને એની શોધ અહીંની મુખ્ય વિશેષતા રહી છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ તથા સભ્યતાનો મૂળ આધાર વેદ છે. વેદનો અર્થ છે જ્ઞાન અને જ્ઞાન બુદ્ધિની સાધનાનું પરિણામ છે. જ્ઞાન બુદ્ધિની દેન છે. આખરે આપણી સમસ્ત જીવન પદ્ધતિનું સંચાલન બુદ્ધિ દ્વારા જ થતું આવ્યું છે.

કૌટિલ્યે કહ્યું છે, “જે માણસની બુદ્ધિનો વિકાસ નથી થતો અથવા જે બુદ્ધિ દ્રોહી અને અવિવેકી હોય છે તે માનવીયતાથી ગભરી જાય છે.” શાસ્ત્રકારોએ બુદ્ધિને સર્વોપરી બતાવી છે. ‘યસ્યબુદ્ધિ

બલંતસ્ય નિર્બુદ્ધિ કુતો બલમ્’ એટલે કે જેમાં બુદ્ધિ છે તેમાં બળ છે બુદ્ધિહીન પાસે બળ ક્યાંધી હોય ? “જ્ઞાનેન તુલ્યો નિધિરસ્તિ નાન્યત” - જ્ઞાનની તુલનામાં દુનિયામાં બીજી કોઈ સિદ્ધિ નથી. વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિના આ યુગમાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિના જૂદાં-જૂદાં સાધનો ઉપલબ્ધ છે. રેડિયો, અખબાર, ટેલિવિઝન વગેરે તેની અંતર્ગત આવે છે. પરંતુ સારા સાહિત્યનું અધ્યયન આ બધાં સાધનોમાં સૌથી પ્રાચીન અને પ્રભાવશાળી છે. સ્વાધ્યાયની પ્રાચીનકાળથી વિશેષ ઉપયોગિતા મનાઈ છે. મનુષ્યના દૈનિક જીવનક્રમમાં અનિવાર્ય કર્તવ્યના રૂપમાં આનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પુસ્તકની શોધ મનુષ્યની સર્વોત્તમ સફળતા છે. અન્ય કોઈ વસ્તુમાં આવું સ્થાયીપણું નથી, જે લાંબા સમય સુધી માનવીને લાભ આપી શકે. મોટી-મોટી ઈમારતો જમીનદોસ્ત થઈ જાય છે, રાષ્ટ્ર નાશ પામે છે, પરંતુ સાહિત્યના સંસારમાં મોટા મોટા ગ્રંથો અમર રહે છે. તે પુનઃપ્રકાશિત થાય છે, તેવી જ રીતે નવા બની રહે છે.

આર્ષ ગ્રંથમાં ઉલ્લેખ મળે છે.

સંસાર વિષવૃક્ષસ્ય દ્વે રૂલેસમૃતોપમે ।

કાયામૃતરસાસ્વાદઃ સંલ્લાપઃ સજ્જનઃ સહ ॥

સંસાર છે તો વિષવૃક્ષ. પરંતુ તેનાં બે ફળ અમતોપમ (અમૃત આપનારાં) છે. એક છે કાવ્યોનો રસાસ્વાદ અને બીજું સજ્જનો સાથેનો વાર્તાલાપ.

સજ્જનોનો સત્સંગ મળવો કઠિન છે. બહારથી સભ્ય દેખાવાવાળા પણ અનેક દિશાત્રાંત, પથભ્રષ્ટ અને ચારિત્ર્યહીન હોય છે. કદાચ આવા પ્રકાશવાન વ્યક્તિ આ હોય તો પણ આ દોડધામના યુગમાં આટલો સમય કાઢવો અને તેમના સુધી પહોંચવું બંને અસંભવ માલુમ પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિત્વ વિકાસ અને જીવનનિર્માણનો એક જ માર્ગ દેખાય છે તે છે સારા સાહિત્યનું વાંચન.

જ્ઞાનવૃદ્ધિ તથા વિચાર સાધના માટે પુસ્તકોનું અધ્યયન એક મહત્વપૂર્ણ આધાર છે. માનવ જાતિ

દ્વારા એકદું થયેલ જ્ઞાન પુસ્તકોમાં સંગ્રહ થાય છે. તેનો લાભ આપણી સુવિધા પ્રમાણે ક્યારેક પણ મેળવી શકાય છે. ચિકિત્સકને રાત્રે બોલવવો હોય તો ફી આપીને બોલાવી શકાય છે. ટેલિફોન પર સ્વજન સાથે કોઈ પણ સમયે વાતચીત કરી શકાય છે. મહાપુરુષોના વિચારોનો લાભ આવી રીતે સ્વાધ્યાયથી કોઈ પણ ક્ષણે મેળવી શકાય છે.

એક મહાપુરુષના જણાવ્યા પ્રમાણે, 'રાત્રે બાર વાગે જો તમે ટોલસ્ટોયને મળવા માગો તો તરત તમારું (કબાટ) ખોલીને તેનું પુસ્તક કાઢો. તુલસીને મળવું હોય તો રામાયણ લો. ભગવાન કૃષ્ણનાં દર્શન કરવાં હોય અને તેની દિવ્યવાણીનો આનંદ લેવો હોય તો ગીતા લો, તમને પ્રત્યક્ષ ભગવાન કૃષ્ણ ઉપદેશ આપતા માલૂમ પડશે. મહાત્મા ઈસુખ્રિસ્ત, હજરત મોહમ્મદ, બુદ્ધ, મહાવીર, કન્ફ્યુશિયસ, સુકરાત, સ્વેટમાર્ટન, જેમ્સલેન, રવિન્દ્રનાથ ટાગોર જેવા કોઈ પણ મહાત્મા, વિચારક કે લેખકને તમે કોઈ પણ સમયે મળી શકો છો. કોઈ પણ ક્રમથી કોઈ પણ પ્રશ્નને લઈને મળી શકો છો. મહાપુરુષોનો સત્સંગ વિચારોથી મળે છે. શરીરથી ભલે તેને ના મળી શકાય પરંતુ તેમની પ્રેરણા પુસ્તકો દ્વારા મળી શકે છે અને વિચારવિમર્શ પણ કરી શકાય છે. વિચારોના માધ્યમથી સહસ્ત્રો વર્ષ જૂના મહાપુરુષોનો સત્સંગ થઈ શકે છે.

ડૉ. રાધાકૃષ્ણએ કહ્યું છે, 'જે કંઈ પણ મનુષ્ય તેના ખાલી સમયમાં કરી શકે છે, તે જ તેના જીવનની મહત્વની ઉપલબ્ધિ છે. કલા, સાહિત્ય, વૈજ્ઞાનિક સંશોધન, ઔદ્યોગિક શોધો વગેરે મનુષ્યના એકાંતમાં ચિંતન અને કાર્યનું પરિણામ છે.

સંસાર સાગરના ભયંકર તોફાનમાં, ચઢાવઉતારમાં પુસ્તકો જ પ્રકાશ આપવા માટે સહાયતા કરે છે. પ્રગતિશીલ જીવનના માર્ગદર્શક અને પ્રેરણા આપનાર સાહિત્ય જ છે. સ્વાધ્યાયથી જ ઉત્તમ વિચારો અને શ્રેષ્ઠ ભાવનાઓ જાગૃત

થાય છે. આ પ્રકારે આત્માના ઉદ્ધાર માટેનું એક માધ્યમ છે. સારા સાહિત્યનું વાંચન, સારા વિચારોનો ઉદય ઈશ્વરની ભાવનાત્મક ઉપાસના છે. સારા પુસ્તકોને વાંચવા અને વંચાવવા કોઈ પણ ધર્મકાર્યથી ઓછું મહત્વનું કાર્ય નથી.

વૃક્ષ ઉગાડીને, બાગ બનાવીને, સદાવ્રત કે અન્ય એવું ધર્મકાર્ય કરીને બધા સ્વર્ગ અને મુક્તિની કામના કરે છે. કોઈ સ્વજનના મૃત્યુથી બધા મૃતક (પ્રેત) ભોજન કરે છે. બ્રહ્મભોજન, તીર્થયાત્રા જેવાં માધ્યમોથી લોકો પુણ્ય કમાવવાની ઇચ્છા રાખે છે. મંદિરોની સ્થાપના પણ એક મોટું ધર્મકાર્ય માનવામાં આવે છે. મૂર્તિવાળા દેવમંદિરોમાં પણ ખરાબીઓ રહી શકે છે. અંધવિશ્વાસ, દગાખોરી અને ઠગાઈને ઉત્તેજન મળી શકે છે. ટૂંકમાં, આ સ્થાપનાનો પણ દુરુપયોગ થઈ શકે છે. રૂપિયા પૈસાનું દાન પણ કેટલીય વિકૃતિઓને જન્મ આપી શકે છે. પરંતુ જ્ઞાનનું દાન હંમેશાં સારું પરિણામ આપાવવાળું જ સિદ્ધ થાય છે. એટલે જ પુસ્તકાલયોની સ્થાપના સૌથી વધારે પુણ્ય અપાવનાર કાર્ય છે. સારું સાહિત્ય વાંચવાથી વિચારો આગળ વધે છે અને ભાવનાઓમાં શ્રેષ્ઠતાનો સમાવેશ થાય છે. વિચારસેવા સૌથી સારી સેવા છે. જ્ઞાનદાન સૌથી મોટું દાન છે. એટલે સમાજસેવા અને લોકસેવા કરવાની ઇચ્છાવાળાને પુણ્ય અને પરમાર્થની રીતે જોતાં પુસ્તકાલયોની સ્થાપનામાં સહયોગ આપવો બધા પ્રકારે સારો છે.

હવે પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે પુસ્તકાલયોમાં કેવા પ્રકારનું સાહિત્ય રાખવામાં આવે ? કેટલાંક પુસ્તકો મનોરંજનના નામે સ્વભાવને નિમ્નકક્ષાનો બનાવવા માટે ઉપયોગી થાય છે અને કેટલાક વ્યક્તિત્વને ઊંચું ઉઠાવવા માટે, વ્યક્તિનો વિકાસ અને પતન બન્નેનું કારણ વિચાર હોય છે, એટલે પુસ્તકોનું મનન કરતી વખતે ધ્યાનમાં લેવું જરૂરી છે કે તે મનુષ્યના ચરિત્રને ઊંચું ઉઠાવવા અને નૈતિક ગુણોમાં વધારો કરવામાં ઉપયોગી થાય. જે

સાહિત્ય વ્યક્તિ અને સમાજમાં ગતિ અને શક્તિ પેદા ન કરી શકે, વિચારો અને ભાવનાઓને ઉત્કર્ષની દિશા ન આપી શકે તે સાહિત્ય સાહિત્ય નથી માત્ર ઠગાઈ જ હશે. ઉત્તમ સાહિત્ય તે છે જે માનવીના અંતઃકરણમાં સદ્ભાવોને, મગજમાં સદ્વિચારોને જાગૃત કરી શકે અને મનુષ્યને સારાં કર્મો કરવા માટે પ્રેરણા આપી શકે.

મિલ્ટનનું વાક્ય છે-“સારાં પુસ્તકો મહાન આત્માઓનું જીવન રક્ત છે. મહાન દાર્શનિક લિટને કહ્યું છે, “ગ્રંથોમાં અનેક સારા જીવોની આત્મા હોય છે, સદગ્રંથોનો કદી નાશ નથી થતો. પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન સીસરોનું કથન સર્વ રીતે યોગ્ય છે, “પુસ્તક વગરનું ઘર આત્મા વગરના દેહ જેવું છે. જ્ઞાનનો અભાવ

એક રીતે તો મૃત્યુ સમાન છે. જ્ઞાન વગરનો મનુષ્ય જીવનરૂપી લાશને લાચારીથી ઢસડતો રહે છે.

‘યુગ નિર્માણ યોજના’ ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક જીવનની અનેક સમસ્યાઓના વ્યવહારિક સમાધાન માટે આવા સારા સાહિત્યનું પ્રકાશન લાંબા સમયથી કરી રહી છે, જેની વિચારશીલ ભેટથી લાખો માણસોએ પ્રેરણા અને પ્રકાશ મેળવીને જીવનની દિશા નક્કી કરી છે. તેને દરેક બુદ્ધિશીલ અને વિચારશીલે અનુપમ અને અસામાન્ય ગણ્યા છે. સત્સંગની ઇષ્ટ મનોવાંછિત ભૂમિકા નિભાવવા સમર્થ અને સક્ષમ સાહિત્યનું અધ્યયન કોઈ પણ માણસ માટે લાભદાયક છે.

એક સદ્ગૃહસ્થ સંયમપૂર્વક રહેતો હતો. તે કુટુંબના સભ્યોના સંસ્કારનું સિંચન કરવામાં ડૂબેલો રહેતો અને નીતિપૂર્વક આજીવિકા કરતો. બચેલું ધન અને સમય પરમાર્થના કાર્યોમાં વાપરતો. તે વનમાં વસ્યો નહીં, પણ ઘરમાં જ તપોવન બનાવી દીધું.

દેવ આ ધર્મપરાયણ ગૃહસ્થની યોગસાધનાથી ઘણા પ્રસન્ન થયા. ઇન્દ્ર પ્રસન્ન થઈને તેની સમક્ષ હાજર થયા અને વરદાન માગવા માટે કહ્યું. શું માગે ? જ્યારે અસંતોષ જ ન હતો ત્યારે અભાવ કઈ વાતનો હોય ? હાથ લાંબો કરવામાં શરમાવું પણ પડે છે. સ્વાભિમાન ગુમાવીને જ કોઈની પાસેથી કંઈ મેળવી શકાય છે. આથી તેમણે એવો ઉપાય શોધ્યો કે જેમાં દેવું ન ચઢે અને દેવને ખરાબ પણ ન લાગે.

તેમણે વરદાન માગ્યું. તેની છાયા જ્યાં પણ પડે ત્યાં કલ્યાણ થવા લાગે. વરદાન મળી ગયું, પરંતુ આશ્ચર્યચકિત દેવે પૂછ્યું “હાથ રાખવાથી કલ્યાણ થતાં આનંદ પણ થાત, પ્રશંસા પણ થાત અને પ્રતિ ઉપકારની શક્યતા રહેત. છાયાથી કલ્યાણ થવાથી આ લાભોથી વંચિત રહેવું પડશે. છતાં આવું વિચિત્ર વરદાન કેમ માંગ્યું ?”

સદ્ગૃહસ્થે કહ્યું, “દેવ ! સામા માણસનું કલ્યાણ થવાથી તો આપણો અહંકાર વધશે અને સાધનામાં બાધા પડશે. છાયા કોના પર પડી, કોને કેટલો લાભ મળ્યો, એની ખબર ના પડવી મારા જેવા વિનંત્રો માટે કલ્યાણકારી છે.”

સાધનાનું આ જ સ્વરૂપ પસંદ કરવા યોગ્ય છે. આ રીતે જ ક્રમિક પ્રગતિના માર્ગ પર ચાલતો રહેનારો માણસ મહામાનવ બની જાય છે.

આત્મિક પ્રગતિ માટે ઋષિ સત્તા (ગુરુ)નું શરણ જરૂરી

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં કેટલીય વિશેષતાઓ છે, પરંતુ તેમાં એક સૌથી મોટી વિશેષતા જોઈએ છીએ તે ગુરુ-શિષ્યની પરંપરા છે. ગુરુ માની જેમ પોતાની પ્રાણશક્તિથી શિષ્યના અંતઃકરણને ઓતપ્રોત કરીને તેનામાં નવી શક્તિ પૂરે છે અને તેને નવું જીવન આપે છે. શિષ્યનું સમર્પણ અને ગુરુ દ્વારા પોતાનું બધું જ શિષ્યને અર્પણ, આવું ઉદાહરણ બીજે ક્યાંય જોવા મળતું નથી. ગુરુના સહયોગ વગર શિષ્યના આત્માની પ્રગતિ શક્ય નથી. અજ્ઞાનના અંધકારમાં ફસાયેલ મનુષ્યને બહાર કાઢવા માટે ગુરુ પોતાના વિશિષ્ટ જ્ઞાનના પ્રકાશથી તેની આંખોમાં આંજણ લગાવે છે જેથી તેને જીવનનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ અને તેની ભવિષ્યની ભૂમિકા સ્પષ્ટ નજર આવવા લાગે છે. જેના પણ જીવનમાં ગુરુનો પ્રવેશ થયો છે તેણે એવું માનીને ચાલવું જોઈએ કે તેના ઉચ્ચતર આત્માનો શ્રેષ્ઠ ઉત્થાન માટેનો માર્ગ હાથ લાગી ગયો.

આજના આધુનિક યુગમાં જ્યારે માણસને માણસ પર વિશ્વાસ નથી ત્યારે શિષ્ય કેવી રીતે વિશ્વાસ કરે કે કયા ગુરુ તેના માટે સાચા છે ? શાસ્ત્રોનું માર્ગદર્શન છે કે કર્મ લોકોની માયાજાળથી બચવા માટે અને ખોટા માર્ગે લઈ જઈને

લોભ-લાલચમાં ફસાવતા કહેવાતા સાધુબાવાની માયાજાળથી બચવા માટે શિષ્યોએ પોતાની આંખો ખુલ્લી રાખવી જોઈએ. આ એક સમય માગી લેતી પ્રક્રિયા છે. પરંતુ ધીરે-ધીરે સમજમાં આવવા લાગે છે કે કોણ સાચું છે અને કોણ ખોટું ? આત્માની પ્રગતિ ઇચ્છતા સાધકો આજના માયાજાળથી ઘેરાયેલ સંસારમાં સ્થિર સ્વભાવવાળા, સંવેદનાપૂર્ણ અને તાર્કિક નહીં વાસ્તવિક જ્ઞાનથી ભરેલા ગુરુને ઓખળવામાં વાર નથી કરતા. ગુરુની ઓખળ પછી પોતાના આત્માનું સંપૂર્ણ સમર્પણ, અહંકારનો નાશ અને પોતાની ઇચ્છાઓનો ગુરુની ઇચ્છાઓમાં વિલય થાય. બસ, એટલું જ બાકી રહી જાય છે. સમર્પણ ઉચ્ચ કોટિનું થાય તો તેના બદલામાં તેટલું જ સામે મળતું રહે છે. બંસી પોતાને પોલી બનાવે છે અને મોં પર લાગ્યા પછી તે જ સ્વર વગાડવા દે છે જે વગાડવાવાળો ઇચ્છે છે. શિષ્ય પણ પોતાને ખાલી કરી દે અને તેની ઇચ્છાઓ ગુરુને આપી દે તો ગુરુદીક્ષા સંપૂર્ણ બને છે. ગુરુ પોતાની પ્રાણશક્તિની કલમ શિષ્યના વ્યક્તિત્વ માટે વાપરીને તેને સમૃદ્ધ બનાવે છે. સમર્થ ગુરુનું શરણું એક સૌભાગ્ય છે. જેને તે મળી જાય તેની મુક્તિનો દરવાજો ખુલી જાય છે.

સૂર્ય પરિભ્રમણમાં ડૂબેલો હતો. તે દરમિયાન તેણે કેટલાય લોકો પાસેથી જુદા જુદા પ્રકારની ટીકા સાંભળી. એક બોલ્યો, “અભાગ્યાને કદી રજા મળતી નથી.” બીજાએ કહ્યું, “બેચારો, રોજ જન્મે છે અને રોજ મરે છે.” ત્રીજાએ કહ્યું, “નિર્જીવ હોવા છતાં પણ. ગરમી વરસાવે છે.” ચોથાએ કહ્યું, “કોઈ મોટા ગુનાની શિક્ષા ભોગવી રહ્યો છે.”

સૂર્યને આ કૃતદનતા પર ગુસ્સો આવ્યો અને બીજા દિવસે ઉગવાની ના પાડી દીધી. સૂર્યની પત્નીએ રિસાઈ જવાનું કારણ જાણ્યું તો હસી પડી. માટીના ઢેફાની ચોટથી ઘડા ફૂટી જાય છે, પરંતુ સમુદ્રમાં પડીને ઓગળી જાય છે. તમે ઘડો નથી, સમુદ્ર છો. તો પછી ઢેફાની આદત અને તેનું પરિણામ કેમ સમજતા નથી ?

પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર કરીને સૂર્યનારાયણે પોતાનો રથ આગળ વધાર્યો. સત્પુરુષો ખરાબ વર્તન કરતાં નથી અને દુષ્ટોના વ્યવહારને મહત્ત્વ પણ આપણા નથી. તેમ કરવાથી તેઓ લક્ષ્ય તરફ આગળ વધે છે.

સ્વાધ્યાય, મનન અને ચિંતનનું વ્યાવહારિક સ્વરૂપ

હાડમાંસનો બનેલો મનુષ્ય છેવટે તો વિચારો અને વિશ્વાસોથી ભરેલો હોય છે. શરીર તો બધામાં સમાન હોય છે, પરંતુ વ્યક્તિત્વમાં આકાશપાતાળનું અંતર હોય છે. આ અંતર માનસિક અને ભાવનાત્મક પરિસ્થિતિઓની ભિન્નતાને લીધે એટલે કે વિચાર અને દૃષ્ટિકોણની, શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસની ભિન્નતાને કારણે આવે છે. એટલે શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિત્વ બનાવવા માટે એ જરૂરી છે કે આપણી શ્રદ્ધા અને માન્યતા, આપણા મનનું સમાધાન અને ઈચ્છા પરિપૂર્ણ થાય. આ માટે આપણે બે ઉપાયો હાથ ધરવા પડશે.

(૧) ખરાબ પ્રકારના વિચારો છોડીને મનને ચોખ્ખું બનાવવું પડશે. (૨) વિકાસશીલ વિચારોથી તાલમેલ રાખીને ઈચ્છા અને રુચિને જગાડીને મનને સાચું બનાવવું પડશે. સ્વાધ્યાય, ચિંતન, મનન આ ત્રણ કાર્યોને સારી રીતે કરી શકાય છે. આ દૃષ્ટિથી તેઓ આપણી જીવનચર્યાનો અનિવાર્ય ભાગ બની જવા જોઈએ.

સ્વાધ્યાયના અનેક પ્રકારોની ચર્યા પહેલાં પણ કરવામાં આવી છે. તેમાંથી સારા સાહિત્ય દ્વારા સ્વાધ્યાય વધારે સરળ અને સુલભ બને છે. તે હંમેશાં ધ્યાન રાખવાની બાબત છે કે સ્વાધ્યાય-ત્રિવેણીના માટે યોગ્ય સારું સાહિત્ય તે છે જે વૈજ્ઞાનિક ઢંગથી આપણી જિજ્ઞાસાઓનું સમાધાન કરી શકે તથા જીવન જીવવાની કલા શીખવાડી શકે. આવા સારા સાહિત્યના માધ્યમથી સ્વાધ્યાય, મનન, ચિંતન કરવાથી ઉત્તમ જીવન જીવવાની ઈચ્છા થાય છે. શ્રદ્ધા અને માન્યતાઓમાં સુધારો થાય છે અને તે દિશામાં પ્રયાસો પણ થાય છે. એટલે આ ત્રણ પ્રક્રિયાઓને ફરીથી સમજી લેવી જોઈએ.

સ્વાધ્યાય : આદર્શ પરિસ્થિતિથી આપણા વર્તમાન જીવનવ્યવહારોની તુલના કરવાનું શીખવાડે છે અને પોતાની (શ્રેષ્ઠતાઓ) અને દોષોને શોધવાની વિદ્યામાં હોંશિયાર બનાવે છે.

મનન : આ જીવનવ્યવહારને લીધે મનમાં મનોવૃત્તિઓ અને ભાવનાઓ જાગી હોય છે તેમજ ઈચ્છા અને આકાંક્ષાઓ પ્રગટે છે. મનન તેને શોધે છે. (આપણા) જીવનમાં તેનો સારો અને ખરાબ પ્રભાવ શો પડે છે, તેના પર વ્યાવહારિક રૂપથી વિચાર કરે છે.

ચિંતન : મનને જે શ્રેષ્ઠતાઓ શોધી છે, તેને કેવી રીતે આગળ વધારી શકાય, જે વિકારો અને કુસંસ્કારો શોધ્યા છે તેને દૂર કરવા માટે એવા કેવા ઉપાયો કરવા જોઈએ, જે આપણી ક્ષમતામાં છે, તે તે ચિંતન છે. બધું મળીને ચાલુ જીવનવ્યવહારને વધારે સારો બનાવવા માટે ચિંતન હંમેશાં વ્યાવહારિક યોજનાઓ બનાવે છે.

જો કે સારી રીતે સમજવા માટે આ ત્રણોની જુદી-જુદી અને લંબાણથી વિવેચનાઓ પૂર્વમાં કરી છે. આ ત્રણે પ્રક્રિયાઓ અંદરો-અંદરો એટલી મળેલી છે કે તેના વચ્ચે ભાગલાની સ્પષ્ટ રેખાઓ દોરી શકાય નહીં, તે જરૂરી પણ નથી, કેમ કે કોઈ પણ એક પ્રક્રિયા બીજી બે વિના નકામી છે. એટલે કે સ્વાધ્યાય, મનન અને ચિંતન ત્રણેયને એક સાથે પૂરાં કરવાં જોઈએ.

આપણી મહત્તાને લીધે સ્વાધ્યાય ત્રિવેણી; ભજન, ઉપાસનાની સમકક્ષ પુણ્ય ફળદાયી સાધના માનવામાં આવે છે. તે વિચારોને સામાન્યપણે નિમ્નતાથી ઉપર લઈ જાય છે. આવી સ્થિતિમાં જપ અને ધ્યાન પણ ઉત્તમ પ્રકારનાં બની શકે છે. એટલે અશ્વમેધ યજ્ઞમાં તેને જપ પહેલાં પૂરા કરવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો છે. રોજ અડધાથી એક કલાક આ ઉત્તમ ક્રિયાઓમાં આપવો જોઈએ. પરંતુ જપ પહેલાં દસ મિનિટનો સમય પૂરતો છે. દિવસમાં આપણી સુવિધા મુજબ બાકીની સ્વાધ્યાય-ત્રિવેણી પૂરી કરી શકાય છે.

આગળનાં વાક્યોમાં સ્વાધ્યાય, મનન, ચિંતનની પ્રક્રિયાનું એક ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે. મૂળ સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાના ગમા-

અણગમા અને પૂર્વ અભ્યાસના આધારે તેમાં થોડો ફેરફાર કરી શકાય છે.

(૧) સદ્સાહિત્ય માટે ધર્મગ્રંથો જેવો બાદરભાવ રાખીને તેને ઉત્તમ જગ્યાએ અને સ્વચ્છ સુરક્ષિત રાખવું જોઈએ. ઉત્તમ જીવન જીવવું જ મારી એકમાત્ર ઇચ્છા છે. આવી શ્રદ્ધાથી સદ્-સાહિત્યનું અધ્યયન કરવું જોઈએ.

(૨) અધ્યયન : સાહિત્ય ધીમે-ધીમે સમજીને વાંચવું જોઈએ. જેની સમજણ ના પડે તેને વારે ઘડીએ વાંચવું જોઈએ. ફક્ત બે મિનિટ વાચવું જોઈએ. થોડુંક વંચાશે કે વધારે તેની ચિંતા ન કરવી જોઈએ. જપના પહેલાં કરવામાં આવતા સ્વાધ્યાય માટે બે મિનિટ વાંચવું પૂરતું છે. વાંચીને સારા સાહિત્યને યોગ્ય સ્થાને મૂકવાનો ક્રમ ચોક્કસ હોવો જોઈએ.

(૩) જેટલું વાંચ્યું હોય તેનું સંક્ષિપ્ત મનમાં ને મનમાં રટણ કરવાથી વાંચનને સ્થિરતા મળે છે.

(૪) વિચાર-વિસ્તાર : જે વાંચ્યું છે તે આદર્શ સ્થિતિ એટલે શાંતિથી તેનો વિચાર કરવો અને પોતાની બુદ્ધિથી તેને વ્યાપક બનાવવું તે પ્રક્રિયા વિચાર-વિસ્તાર છે. આવું કરવાથી તેનું મહત્ત્વ સમજાશે. ઉદાહરણરૂપે, 'શરીરને ભગવાનનું મંદિર માનીને સંયમ અને નિયમિતતા દ્વારા આરોગ્યની રક્ષા કરીશું.' સારા સંકલ્પના આ આદર્શના વિચાર અને વિસ્તાર એક રીતે એ થઈ શકે છે કે, 'મારા શરીરમાં પરમાત્માનો અંશ અને સાક્ષાત નિવાસ છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર આંખોની, અગ્નિદેવતા ઉદર (પેટ)ની તથા મરૂત અને વરૂણ દેવતા પૂરા શરીરની દિવસ-રાત સેવા કરે છે. ચમકતા શક્તિ બીજો પોતેપોતાનાં સ્થાનોમાં કર્તવ્યમય છે. આવું ગરિમાવંતું મારું શરીર સાચેસાચું પરમાત્માનું ચેતન મંદિર છે. મંદિર તો તેણે સ્વચ્છ અને મજબૂત બનાવવું જોઈએ. મજબૂત બનાવવું હોય તો સંયમ રાખવો જોઈએ. દિનચર્યામાં નિયમિતતાને પહેલું સ્થાન આપવું જોઈએ. વગેરે વગેરે.

(૫) સ્વાધ્યાય : સ્વાધ્યાય માટે આ આદર્શ સ્થિતિની તુલના માટે મેં મારા વીતેલા તથા ચાલુ

જીવનવ્યવહારોનું નિષ્પક્ષ અવલોકન કર્યું. મારી જીવનચર્યામાં સંયમ અને કાર્યોમાં નિયમિતતા છે કે નહીં ? પરિણામ સામે આવ્યું છે પરંતુ ક્યારેક-ક્યારેક તે તૂટી પણ જાય છે. ક્યારેક એવો વિચાર આવ્યો પણ નહીં કે તેને તોડવા ન દેવું જોઈએ. છતાં પણ ઈશ્વરની સત્તાની દયા તથા મોટી સત્તાની પ્રેરણા છે કે ભલે તે થોડી માત્રામાં હોય, પણ આ શ્રેષ્ઠ ગુણો મારાથી જોડાયેલા છે. તેની થોડી હાજરીથી પણ મારું જીવન કેટલું સંતોષી અને વ્યવસ્થિત બની ગયું છે. આ કૃપા માટે તેના માટે મારી કૃતજ્ઞતાપૂર્વકનાં નમન પ્રસ્તુત છે.

(૬) મનન : સ્વાધ્યાય, સંયમ અને નિયમિતતામાં કાચાપણાને સ્પષ્ટ કર્યું. મેં મારી દુર્બળતા સ્વીકાર કરી લીધી. તેને પરિપક્વ સ્થિતિમાં લાવવા માટે મેં મનનની શરૂઆત કરી. મનને ઢંઢોળ્યું તો ખબર પડી કે સ્વાદિષ્ટ ભોજનો અને આકર્ષક મનોરંજનનો લોભ સંયમવૃત્તિને ઢીલો બનાવે છે; છેવટે નિયમિતતાનો સંકલ્પ તૂટી જાય છે. આખરે આ લોભનું શમન કરવાનું અને સંયમને સ્થિર બનાવવું પડશે. તેના માટે મેં ભાલ ક્ષેત્રમાં જોવાનો પ્રયાસ કર્યો. સંયમ તૂટવાથી હૃદય પર શું પ્રતિક્રિયા થાય છે ? તે ખોળવાની ચેષ્ટા કરી, તો જોયું કે જ્યારે-જ્યારે સંયમવૃત્તિ તૂટે છે ત્યારે હૃદય તેની પ્રતિક્રિયાને પશ્ચાત્તાપ ને દુઃખના રૂપમાં અભિવ્યક્ત કરે છે. તેનો અર્થ છે કે હૃદયમાં હજી પણ શ્રેષ્ઠ જીવન જીવવાની આકાંક્ષાને તીવ્ર બનાવવી જોઈએ. જેમ-જેમ આ આકાંક્ષા પ્રબળ બનતી જશે, સંયમવૃત્તિ પણ તેટલી જ બળવાન બનશે. પરિણામે જીવનમાં નિયમિતતા પણ જાતે જ આવવા લાગશે. આ હૃદયની ઇચ્છાને તીવ્ર કરવા માટે મારે શું કરવું જોઈએ ?

(૭) ચિંતન : મનન ચિંતનમાં બદલાઈ ગયું. નિયમિતતાથી સંબોધિત અન્ય શ્રેષ્ઠ કાર્ય ક્યાં હોઈ શકે છે ? સંયમવૃત્તિથી સંબોધિત અન્ય શ્રેષ્ઠ વિચારણા શી હોઈ શકે છે, જે આ આકાંક્ષાને તીવ્ર બનાવવા માટે સહાયક બની શકે. આ વ્યાવહારિક ઉપાયોને આવી રીતે રજૂ કરી શકાય છે.

૭૧ : આપણી અંદર થોડી-ઘણી જેટલી પણ સંયમવૃત્તિ છે તેના માટે આપણા ઈષ્ટદેવ તેમજ ગુરુદેવને હંમેશાં નમન કરવાં જોઈએ. તેનાથી સંયમનો વધુ વિકાસ કરવાનો ઉત્સાહ થશે.

૭૨ : એવાં પદો, છંદ, શ્લોક, દોહા, સુવાક્યો વગેરે કંઠસ્થ કરવાં જોઈએ જે કામ, ક્રોધ, લોભ જેવા વિકારો પર સંયમ કરવાની પ્રેરણા આપતા હોય. તે હર-હંમેશ ગણગણતા રહેવું પણ લાભદાયી છે. આમ થવાથી અર્ધજાગૃત મન પહેરેદારનું કાર્ય કરી પરીક્ષરૂપે સહાયતા આપશે.

૭૩ : મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ. તેનાથી ઉચ્ચ આકાંક્ષાઓને બળ મળશે.

૭૪ : ભોજન, શયન જેવા પરિવારના નિયમો અને મર્યાદાઓનું કડક રીતે પાલન કરવું પડશે. તેનાથી આપણા જીવનમાં શાસનનો સમાવેશ થશે, જે સંયમવૃત્તિને મજબૂત બનાવે છે.

૭૫ : નિયમિત વ્યાયામની શરૂઆત કરવી જોઈએ. તેનાથી બ્રહ્મચર્યની ભાવના વિકસિત થશે અને સંયમને પણ પૂરતું પોષણ મળશે. નિયમિતતાનો અભ્યાસ પણ થતો રહેશે.

વિચારક્રાંતિ અભિયાન વિષે સંપૂર્ણ સહ સાહિત્ય માટે 'અમારો યુગ નિર્માણ સત્સંકલ્પ' ઉત્તમ છે. જપના પહેલાં તેને એકધ્યાનથી વાંચ્યા પછી એક સારા સંકલ્પ પર વિચાર, વિસ્તાર તથા સ્વાધ્યાય, મનન, ચિંતન કરવું જોઈએ. પહેલાં સ્નાનસંઘ્યા પૂર્ણ કર્યા પછી નાનો સ્વાધ્યાય જેવી પ્રક્રિયામાં દસ મિનિટ સમય આપવો યોગ્ય હશે. તેના પછી જપ કરવાથી વિચારોની દિશા ઉત્તમતા તરફ જશે, તો જપ, ધ્યાન વગેરે ધીમે ધીમે ઊંચા સ્તરનાં બનતાં જશે.

ચિંતન-પ્રક્રિયામાં ઉપયોગી કેટલાક વ્યાવહારિક રસ્તાઓ આ બિન્દુઓથી સ્પષ્ટ બને છે તેને બેવડાવવા જોઈએ.

(૧) શ્લોક, છંદ, ચોપાઈઓના એવા ભાગો કંઠસ્થ કરવા જોઈએ જે સારી પ્રેરણા આપે અને આપણને પણ સારા લાગતા હોય.

(૨) પ્રભુસત્તા, ગુરુસત્તા અથવા કોઈ અન્ય વ્યક્તિ માટે આપણી શ્રદ્ધા પ્રેમનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. અને તેના આનંદ માટે મારે આ કરવું (અથવા ન કરવું) જોઈએ તે ભાવને જાગૃત કરવો ઉત્તમ છે.

(૩) પવિત્ર વસ્તુઓ જેમ કે યજ્ઞોપવીત, ગંગાજળ, ધર્મગ્રંથ વગેરેને શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્પર્શ અને નમન કરતાં પોતાના સંકલ્પોનું સ્મરણ કરવું જોઈએ.

(૪) લોભ, સ્વાર્થ, સંકુચિતતા વગેરેનો નાશ કરવા માટે નમ્રભાવથી અન્નદાન, અર્થદાન, જ્ઞાનદાન કરવું કરાવવું જોઈએ. તે સમયે "પ્રભુની ઈચ્છાનું પાલન કરી રહ્યા છીએ." તે ભાવને આપણી અંદર પ્રગટાવવો જોઈએ.

(૫) કોઈ પણ સેવાકાર્ય કરતી વખતે નમ્રતા, સહયોગ, સહાનુભૂતિ અને કરુણા જેવા શ્રેષ્ઠ, સહાયક ગુણો આપણા અંતઃકરણમાં જાગૃત કરવા જોઈએ.

આ બધા જ ઉપાયો દોષોને દૂર કરવા અને શ્રેષ્ઠતાઓને વધારવાના બંને ઉદ્દેશ્યમાં સમાનરૂપે ઉપયોગી છે. પોતાના વિવેકથી બીજા અનેક ઉપાયોનું જાતે નિર્માણ કરી શકાય છે. કઈ પરિસ્થિતિમાં, કઈ મનઃસ્થિતિમાં કયો ઉપાય જાતે નિર્માણ કરી શકાશે તેના પર પહેલેથી વિચાર કરી લેવો જોઈએ. પ્રયોગ પછી એમ લાગે કે આ ઉપાયનો પોતાના પર પ્રભાવ પડ્યો નથી કે ઓછો પડ્યો છે તો બીજી વખતે વધારે યોગ્ય ઉપાય નક્કી કરીને રાખવો જોઈએ. ફરીથી નિષ્ફળ જવાય તો પણ નિરાશાને પાસે ન આવવા દેવી, કેમ કે સારા ખરાબનો આ દેવાસુર સંગ્રામમાં જરૂરી નથી કે એક-બે વારના પ્રયાસથી જ દોષ-દુર્ગુણનો રાક્ષસ નાશ પામીને ભાગી જાય અને આપણા સત્સંકલ્પોનું આશ્વાસન પણ છે કે ઈશ્વર મનુષ્યનું મૂલ્યાંકન તેની અસફળતાઓને આધારે નહીં, તેના સદ્ભાવો અને સારા પ્રયાસોના આધારે કરે છે. એટલે કે પ્રસન્નતા અને ઉત્સાહ રાખીને પોતાના સારા પ્રયાસો ચાલુ રાખવા જોઈએ.

શ્રદ્ધિના જ્ઞાનથી વિકાસવાદને સમજીએ

દરેક જીવનું અંતિમ લક્ષ્ય છે કે જેનો તે એક અંશ છે તે પરમ તત્ત્વ સાથે તાદાત્મ્ય સ્થાપવું. તેની રચના, કાર્યપદ્ધતિ અને જીવનચર્યાનું નિર્માણ જ એવી રીતે થયું છે કે વિકાસની ચરમ સીમાને પ્રાપ્ત કરવા માટે આ ધરતી પર તેને મોકલ્યો છે. ઉપનિષદોમાં જીવનમુક્તિ અને પૂર્ણતા સંબંધી જેટલી ધારણાઓ વ્યક્ત કરવામાં આવી છે, તેનાથી આધ્યાત્મિક વિકાસવાદનું એક પ્રગતિશીલ દેશ્ય જોવા મળે છે. ઉપનિષદકારનું વાક્ય છે કે, “માનવીના જીવનનો આત્મા હંમેશાં એ ઇચ્છા રાખે છે કે તે સ્વચ્છંદ બને, સંપૂર્ણ બને અને પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરે.” લઘુમાંથી મહાન બનવા, બીજામાંથી વિરાટ રૂપમાં વિકસિત થવાની કલ્પના નકામી નથી એને રોજબરોજના જીવનનાં કાર્યોમાં પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય છે.

વિકાસના સંબંધમાં વિજ્ઞાન માત્ર સ્થૂળ દૃષ્ટિ રાખીને બે જ પ્રકારની પરિસ્થિતિઓ જાણે છે. એક શારીરિક અને બીજી માનસિક વિકાસની. નૃશંસ વૈજ્ઞાનિકો અને બીજા અનેક આધુનિક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આનાથી બીજું કશું વિચારવા જ માગતા નથી. તેઓ કહે છે કે એક નવજાત શિશુ જન્મસમયે સાત પાઉન્ડ વજનનું હોય છે. માતાના દૂધ અને વાતાવરણ દ્વારા તેનો ધીરે ધીરે વિકાસ થાય છે. કાળક્રમે તે એક વિકસિત કિશોર કે યુવાન છોકરીના રૂપમાં વિકસિત થઈને એક સ્પષ્ટ રૂપ લઈ લે છે. આ શારીરિક વિકાસ જે નજર સમક્ષ દેખાય છે, જેના પર વધારે ધ્યાન રાખવામાં આવે છે અને તેના કરતાં ઊલટું થવાથી ચિંતા થાય છે. માનવ વિકાસનું બીજું પાસું માનસિક છે જે પરોક્ષ છે, જે અંતરનાં ચક્ષુઓ દ્વારા જોઈ નથી શકાતું, કોઈ ચંત્ર

દ્વારા નિરીક્ષણ નથી કરી શકાતું. બહારના શિક્ષણ અને સંસ્કારરૂપી વિદ્યાથી બાળકમાં ધીરે-ધીરે સ્વાવલંબન, આત્મવિશ્વાસ, સતર્કતા, આત્મરક્ષણ, પ્રતિભા, સ્વમૂલ્યાંકન જેવી વિશિષ્ટતાઓ વિકાસ પામે છે. આ ક્ષેત્રમાં વિકાસની શક્યતાઓ ખૂબ જ છે, જ્યારે શારીરિક વિકાસ એક સીમા સુધી શક્ય છે. અસામાન્ય બુદ્ધિ, ચીવટ, સંકલ્પશક્તિ, વિદ્વત્તા, સંશોધક બુદ્ધિ જ માનસ ક્ષેત્રની જરૂરિયાત છે. આ કામમાં માનવનો પોતાનો પુરુષાર્થ તો મદદ કરે છે, વાતાવરણ પણ તેમાં એક મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. અપવાદરૂપે કેટલીક પ્રતિભાઓ એવી આગળ વધે છે જે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ હોવા છતાં પણ માનસિક દૃષ્ટિએ વિકાસ પામે છે તથા પૂર્વજન્મની સંચિત સંપત્તિને યોગ્ય દિશામાં વળાંક આપતાં તે પ્રગતિની ચરમસીમા પર પહોંચી જાય છે. નાની ઉંમરમાં જ અતિ પ્રતિભાશાળી બાળકોને ‘પ્રોડિગી’ કહેવામાં આવે છે. અને તેઓની સંખ્યા પણ ઓછી નથી હોતી. આવું કેમ અને કેવી રીતે થાય છે ? આ વિષે વૈજ્ઞાનિકો અત્યારે મૌન અને તેને વિલક્ષણ માનીને સંજોગોની બલિહારી સમજે છે.

માનસિક વિકાસમાં બહારની દુનિયાની પરિસ્થિતિઓ પણ મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. શિક્ષણ સારું, સંસ્કારી વાતાવરણ, સ્વાધ્યાય, સત્સંગના સહારે કેટલાય માણસો પ્રતિભાશાળી બનતા જોવા મળે છે. જ્યાં આવું વાતાવરણ હોતું નથી, ઊલટું ખરાબ કાર્યોને ઉત્તેજન આપનાર અને પતનના માર્ગમાં ધકેલવાવાળી પ્રવૃત્તિઓ મુખ્ય હોય છે ત્યાં નબળા મનોબળવાળા જ્ઞાનના અભાવને લીધે પતન પામે છે. વિકાસ પામ્યા વગરના આવા મનુષ્યો પામરોની શ્રેણીમાં સામેલ થતા જોવા મળે છે.

શારીરિક અને માનસિક એ બંને પાસાં એવાં હોય છે કે જેના વિકાસ અને પડતીની માહિતી વૈજ્ઞાનિક જગતને હોય છે. તેમની વ્યાખ્યાઓ પણ આ વર્તુળમાં જ ફરતી નજરે દેખાય છે. ડાર્વિનના વિકાસવાદના સમર્થક, લેમાર્કના પક્ષવાળા- અને જાતિ-ઉપજાતિઓના ગંભીર અભ્યાસ કરવાવાળા એન્થ્રોપોલોજિસ્ટ શરીર અને મનના વિકાસના સીમિત વર્તુળમાં જ ઉહાપોહ કરતા નજરે પડે છે.

અધ્યાત્મની વિકાસવાદની વ્યાખ્યામાં એક વધારાનો ત્રીજો પક્ષ આવે છે, જેણે શરીર અને મનથી કેટલુંય ઊંચું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. આત્માના સમર્થકો તેને આધ્યાત્મિક વિકાસ કહે છે, જે આત્માના માનસિક વિકાસથી શરૂ થઈને પૂર્ણ બને છે. તે જ જીવોનું અંતિમ લક્ષ્ય છે. તેને ખોળવા માટે જ તેઓ જન્મ પામ્યા છે. આ ખોજ વ્યક્તિની પોતાની સર્વવ્યાપી, શ્રેષ્ઠ, અસીમિત છે, જેમાં વેદાંતના સમર્થ અનુસાર વ્યક્તિને સમષ્ટિ સાથે એકાકાર થતો જોવા મળે છે. તેથી બહારની અભિવ્યક્તિ, નૈતિક અને સામાજિક વિકાસના રૂપમાં, સારા સંસ્કારમાં, અહંકારમાં, પરિવારની ભાવનાના વિકાસમાં જોવા મળે છે.

ઠાઈસ્ટે તેને પરફેક્શન કહી છે, જે પૂર્ણતાનો ખ્યાલ આપે છે. મેથ્યુ (બા. ૪૮)ના મુજબ, 'તમે એટલા માટે પૂર્ણ બનો કે તમને જન્મ આપનારા પરમ પિતા પણ પૂર્ણ છે.' બુદ્ધે આ જ અંતિમ ઉદ્દેશની પ્રાપ્તિને આત્મિક બોધ. જ્ઞાનોદય કહ્યો છે. છેલ્લે સત્યનું જાણી લેવું તે જ વિકાસનું અંતિમ પરિણામ છે, એવો બુદ્ધનો મત છે. વેદાંતના મત મુજબ, બ્રહ્મજ્ઞાન મળવાથી મનુષ્ય જીવનથી મુક્તિ પામે છે. 'અવિદ્યા લેશ' સિદ્ધાંતનો હવાલો આપતાં વેદાંતના સમર્થકો કહે છે 'કે' જ્ઞાનથી અવિદ્યાનું આવરણ દૂર થતાં માનવ પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરે છે.

બધા જ ધર્મ, સમ્પ્રદાયો, પંથ, મતધારકો તેના પર એક મત ધરાવે છે. શારીરિક અને માનસિક

વિકાસ તે પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિની મધ્યસ્થ અવસ્થાઓ છે. માનસિક શાસન, ધાર્મિક ક્રિયાકાંડો ફક્ત જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પંચતંત્ર માત્રાઓના નિયમન માટે બનાવેલી વિધિઓ છે, જે છેવટે પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિમાં સહાય આપે છે. મનોસામાજિક, મનોઆત્મિક અને આત્મિક વિકાસ વાસ્તવમાં એ અવસ્થાઓ છે જે જીવાત્માને ધીરે-ધીરે આ અંતિમ લક્ષ્ય પર પહોંચારે છે.

'અહમ્' કે જેણે મનુષ્યને પ્રકૃતિ પર શાસન કરવા સમર્થ બનાવ્યો, તે મનુષ્યનું યથાર્થ રૂપ નથી, તેનું સાચું વ્યક્તિત્વ નથી તે તો ખડકના એક નાના ભાગ જેવું હોય છે જે ઊંચા પાણીની ઉપર દેખાય છે પણ તેનો મોટો ભાગ પાણીમાં દેખાય નહીં તે રીતે ડૂબેલો હોય છે. ભારતીય દર્શન મુજબ મનુષ્યનું સાચું રૂપ, સાચું વ્યક્તિત્વ તેનો 'આત્મા' છે, જે ઈન્દ્રિયોથી પર છે. એ જ માનવીની સાચી સંપત્તિ છે, જેના પૂર્ણ વિકાસ માટે તે આ ધરતી પર દેહ ધારણ કરીને આવે છે. સર જૂલિયટ હકુસકોએ તેના વિચારો ઉપનિષદ્ધારની જેમ જ વ્યક્ત કરતાં કહ્યું છે કે, 'અંતર્મુખી ચિંતન દ્વારા હંમેશાં એકાંતમાં કેટલીયવાર ચિંતન કરતાં હું એવાં તારણો પર પહોંચ્યો છું કે 'સ્વ'ના વિકાસના અભાવથી જીવન નિરર્થક બને છે. આત્મા હંમેશાં તેના હોવાનો સંદેશ આપણને આપે છે, પરંતુ તેનો અહેસાસ ત્યારે જ થાય છે, જ્યારે ઊંચાણપૂર્વક આપણે અંતઃકરણનું અવલોકન કરીને આપણા અહમ્થી છૂટકારો મેળવીએ.

જ્ઞાનીઓનો મત છે કે આધ્યાત્મિક વિકાસની પ્રક્રિયામાં અહમ્રૂપી થોડીક પણ સુખદ ભ્રમણામાંથી મુક્તિ આપીને તેને વાસ્તવિક વ્યક્તિત્વની શ્રેણીમાં પહોંચાડવા માટે નૈતિક બંધનો અને આત્માના અનુશાસનની મુખ્ય ભૂમિકા હોય છે. અહમ્ની જાળ એક પ્રકારે ભવનું બંધન છે, જેનાથી છૂટકારો

મેળવીને મનુષ્ય પોતાના સાચા રૂપને ઓળખી લે છે. ભક્તિ-ઉપાસના, જીવનસાધના કે સમાજસેવાની આરાધનામાંથી કોઈ એક રસ્તો એવો હોય છે જેને અપનાવીને મનુષ્ય આત્માના વિકાસનાં સોપાનો પર ધીરે-ધીરે આગળ વધે છે. જે પણ ક્રિયા-કર્મો પોતાની અંતઃપ્રેરણાને સાધનાપ્રાપ્તિ દ્વારા સશક્ત બનાવવા માટે કરવામાં આવે છે, તે જ સાચા ક્રિયાકાંડ છે, તેમજ આધ્યાત્મિક વિકાસની પ્રક્રિયામાં તેને ઋષિઓના જ્ઞાન દ્વારા મહત્વનું સ્થાન મળ્યું છે.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએ પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિના આ પ્રસંગને ગીતાના અગિયારમા અધ્યાયમાં વર્ણન કરતાં કહ્યું છે :

“હે અર્જુન, જે પુરુષ ફક્ત મારા માટે જ બધાં કાર્યો કરવાનો છે, મારામાં તલ્લીન છે, મારો ભક્ત છે, આસક્તિ વગરનો છે, બધાં જ પ્રાણીઓથી વેરભાવથી મુક્ત છે, તે મને જ (પૂર્ણતાને) પ્રાપ્ત થાય છે.

વાસ્તવમાં જીવનરૂપી કર્મશાળામાં મનુષ્યને પોતાની કાર્યરૂપી ઉચ્ચસ્તરીય પ્રયોગશાળાને વ્યવસ્થિત રૂપમાં સંચાલન કરવા માટે પૂર્ણ અવસર મળે છે. બાકીની સમગ્ર સાધનાનું અનુશાસન તો મનની તાલીમ શુદ્ધિકરણ અને આગળની પ્રક્રિયામાં મુખ્ય ભૂમિકા નિભાવે છે. આ ગતિવાળાં યંત્રોમાં કોણ કેટલી કુશળતાથી સંચાલન કરી શકે છે, તેના પર તેના આધ્યાત્મિક વિકાસનો આધાર છે. આ વિકાસની પ્રક્રિયા જૈવ-સામાજિક વૈજ્ઞાનિકો (સોશ્યોબાયોલોજિસ્ટ) અને વિકાસવાદીઓની માન્યતાથી કેટલી જુદી છે, કેવી રીતે મનુષ્યને બીજા જીવોથી શ્રેષ્ઠ, શરૂઆતથી જ વિકસિત પ્રાણી બતાવે છે, તેનું નિરૂપણ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં આ પ્રકારે થયું છે.

“તે દિવ્ય પરમ સત્તાએ તેની અગાધ શક્તિ દ્વારા અનેક પ્રકારના જીવિત આકારોને જન્મ

આપ્યો, જેમ કે ઝાડ-પાન, પશુ-પક્ષી, રુંવાવાળા જીવ કીટાણુ માછલી વગેરે. પરંતુ તેને તેના મનમાં આ આકારોથી સંતોષ થયો નહીં. ત્યારે તેણે માણસનું નિર્માણ કરીને તેને બ્રહ્મને અર્થાત્ સમગ્ર દિવ્યસત્તાને પ્રાપ્ત કરવાની પાત્રતાથી નવાજ્યો. તેની આ રચના બનાવીને તેને પ્રસન્નતા મળી.”

ઋષિઓ અને જ્ઞાનીઓની બુદ્ધિને માનવ અને પ્રકૃતિના યથાર્થવાદી સ્વરૂપનું માત્ર અનુમાન અને અટકળથી સંતોષ ન થયો. તેમણે તેના જ્ઞાનની ઉત્તરોત્તર વિકાસની શ્રંખલાને હંમેશાં જાળવી રાખી. બૃહદ્દરશ્યક ઉપનિષદ (૧-૪-૭) મુજબ, “તેમણે જ્યારે ઊંડાણમાં પ્રવેશ કર્યો તો સમયના પરિઘમાં બંધાયેલી મર્યાદિત સત્તાની પાછળ તેમને એક અસીમ શાશ્વત વાસ્તવિકતાની પ્રાપ્તિ થઈ. આ પ્રકારે તેમણે વિશુદ્ધ ચેતનાનું સ્વરૂપ અને જીવાત્માના વિકાસના અંતિમ લક્ષ્યને જાણ્યું.

વાસ્તવમાં વિકાસવાદની આ અદ્વિતીય માન્યતા ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનને અન્ય સમર્થકોથી ઉચ્ચ સાબિત કરે છે અને આધુનિક મતોનું ખંડન કરે છે. તે જીવાત્માના ચેતનાના વિકાસનાં રહસ્યોનું ઉદ્ઘાટન કરીને, તેને તેના પરમ લક્ષ્યનો ઉપદેશ આપે છે, જેથી માયાવી ભ્રમજાળથી બચીને મુક્તિના માર્ગ પર આગળ વધી શકે.

આંતરિક જીવનથી સૂક્ષ્મ સુખની અનુભૂતિને શાંતિ કહેવાય છે. વિદ્યા, વિવેક, સંસ્કૃતિ, જ્ઞાન, વિચાર, ગુણ, વર્તન વગેરે મનઃક્ષેત્રની ઉચ્ચ ભૂમિકા સાથે સંબંધિત છે. કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા, શ્રદ્ધા, સન્માનના રૂપમાં છાયા સ્વરૂપે બીજાઓના ચહેરા ઉપર પણ પ્રગટ થતી જોઈ શકાય છે. આપણી અંદરનો અનુદ્વેગ, નિર્ભયતા, નિશ્ચિંતતા, પ્રસન્નતા, ઉત્સાહ, આશા, સેવા, સંતોષ, સાહસ, ધીરજ વગેરેના રૂપમાં જોઈ શકાય છે.

સર્વ લોકોના જીવનનો માર્ગ આ રીતે બદલાઈ જાય તો કેવું સારું !

આપાઠનાં ઘટાદાર વાદળોથી આકાશ ઢંકાયેલું હતું. પાણી વરસી જવાથી ઘરતી જળથી ચારે તરફ છવાઈ ગઈ હતી. સાધુઓનો એક સમૂહ જંગલ પસાર કરી રહ્યો હતો, પણ ચારે તરફ પાણીથી ઊભરાતા નાળા, ગર્જના કરતી નદીઓ, કીચડથી ભરેલા રસ્તા તેમને આગળ જતાં રોકતા હતા. એ સાધુઓના આગેવાન મહર્ષિ સાલ્વિન એક ઝાડ નીચે ઊભા રહી ગયા અને વિચાર કરવા લાગ્યા હવે શું કરવું ? રસ્તો જડતો નથી, ચાર્તુમાસ શરૂ થવામાં માત્ર ચાર દિવસ બાકી છે. ચોથા દિવસે એટલે અષાઢી પૂર્ણિમાએ ચાતુર્માસના સ્થળે પહોંચી જવું છે. પછી તો આમ તેમ ફરવું નિયમવિરુદ્ધ થશે. આ જંગલમાં રહીને ચાતુર્માસ કરવો શક્ય નથી અને આગળ વધવાનો કોઈ માર્ગ નથી, બીજા સાધુઓ પણ આ ચિંતામાં ડૂબી ગયા હતા.

એટલામાં વૃક્ષોની વચ્ચેથી એક મજબૂત કદનો મનુષ્ય આવતો દેખાયો. તેના ચહેરા પરની ચમક, સુગઠિત માંસપેશીઓ, ખભાપર ધનુષ્ય બાણ, સિંહ જેવી નિર્ભય ચાલથી સમજાતું હતું કે તે કોઈ વીર પુરુષ છે. તેણે એકાએક આ સાધુઓની પાસે આવી પ્રણામ કરતાં પૂછ્યું, 'મહારાજ ! તમે આ ભયંકર જંગલમાં અહીંયા કેમ અને કેવી રીતે આવી ગયા? આ પ્રશ્નના જવાબમાં સાધુઓએ પોતાની વાત સાંભળાવતાં કહ્યું, "ભાઈ અમે રસ્તો ભૂલી ગયા છીએ. અમે ત્રિદિશા જવા નીકળ્યા હતા, પણ વરસાદ થવાથી કીચડ, ઘાસ, જીવજંતુ વગેરે પેદા થઈ ગયા. રસ્તો બદલ થઈ ગયો છે. અમે ત્રણ દિવસથી આમ-તેમ ભટકી રહ્યા છીએ. જ્યાં જવું છે ત્યાં સુધી પહોંચવું અશક્ય લાગે છે. તેથી અહીં

આસપાસ કોઈ વસ્તી હોય તો બતાવો. સાધુઓ માટે જેવું નગર તેવું વન. તમે રજા આપો તો જંગલમાં જ જપતપ કરીને ચાતુર્માસ વિતાવી દઈએ.

આવનાર થોડીવાર વિચારમાં પડી ગયો. ધીરે ધીરે તેના લોહીમાં રમતા સંસ્કારો જાગ્યા અને એક તરફ આંગળીનો સંકેત કરતાં કહ્યું, "આ ટેકરીઓની પાછળ જે ઝૂંપડીઓ દેખાઈ રહી છે, તે ભીલોની છે. આ ભીલપલ્લી હું પણ ત્યાં જ રહું છું. તમે અહીં ચાર મહિના રહેવા માંગો તો તમને સ્થળ આપી શકીએ, પણ એક શરત છે. આપ એ શરત માન્ય રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરો તો રહી શકો છો. સાધુવૃંદના આગેવાન મહર્ષિ સાલ્વિન થોડું સ્મિત કરી બોલ્યા, 'કઈ શરત છે ?' તેણે કહ્યું "જુઓ અમે ડાકૂ છીએ. તમે સાધુ છો. આપણા બેના બે રસ્તા છે, જે જુદા જુદા છે. અમારો રસ્તો મારવાનો છે તમારો તારવાનો છે. અમારો ધર્મ લૂંટવાનો છે અને તમારો લૂંટ છોડવાનો ઉપદેશ આપવાનો છે.

તમે અમારી સાથ રહેશો તો બગડશો અને અમે તમારો સાથ કરીશું તો અમારી આજીવિકા સમાપ્ત થઈ જશે. એથી તમારે અમારા માર્ગમાં માથું ન મારવું. મારા આશ્રયે ૭૦૦ ડાકૂઓ છે. અમારો ધંધો ઘાડ પાડવાનો છે. ઘાડની સાથે હત્યા ને મારપીટ સ્વાભાવિક રીતે જોડાયેલી છે. હું જાણું છું કે તમારો રસ્તો સાચો છે પણ મારા કામનો નથી. અહિંસાને અપનાવી લઈશું તો ખૂન કેવી રીતે કરીશું ? ત્યાગ સ્વીકાર કરીશું તો પેટ કેવી રીતે ભરીશું ? તેથી આપ ખુશીથી રહો પણ અમારા કોઈ પણ સાથીને ઉપદેશ ન આપવાની શરત ધ્યાનમાં રાખશો. નહીંતર.... "ડાકૂઓના સરદારની આવી સ્પષ્ટ ને સમજણવાળી વાત સાંભળીને મહર્ષિને

આનંદ થયો. તેમણે ભાવિ કલ્યાણની આશાથી બધા સાધુસંતો સાથે સલાહ કરીને ભીલ પલ્લીમાંથી તેની શરત અનુસાર રહેવા માટે પરવાનગી આપી.

પ્રકૃતિના આ સુરમ્ય શાંત વાતાવરણમાં બધા તપસ્વીઓએ એક ઝૂંપડીમાં ચાતુર્માસ વિતાવવા પોતાનાં આસનો લગાવી દીધાં. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, મૌન, તપ અને આત્મસાધનામાં ચાર મહિના હવાની લહેરખીની જેમ ઝટપટ પૂરા થઈ ગયા. ડાકૂઓ ઘાડનો સામાન લઈ આ ઋષિમુનિઓના નિવાસસ્થાન પાસેથી પસાર જરૂર થતા હતા પણ તપનો પ્રકાશ તેમના હૃદયને સ્પર્શ કરે તો તે પહેલાં વાયુવેગે ઝડપથી ત્યાંથી પસાર થઈ જતા હતા.

ચાર મહિના વીતી ગયા. ચાતુર્માસ પૂરો થઈ ગયો. આજે સાધુવૃન્દ જવાની તૈયારીમાં હતું. ડાકૂઓના સરદારે ભાવપૂર્વક નમન કર્યું. ગ્રામપતિ અને તેમને આધીન કેટલાક લોકો સાધુઓને વિદાય આપવા સાથે સાથે ચાલી રહ્યા હતા. ઉપદેશ ભલે ન દેવાયો હોય પણ તપ, ત્યાગ, શાંતિ, સંયમની મૂંગી અસર બધાના હૃદય પર થઈ ચૂકી હતી. પગ-દડીના વળાંક પર મહર્ષિ અટક્યા. તેમણે સરદાર અને સાથિયોને સારાં વચનો સંભળાવ્યાં. સાથી તો બધા પાછા ફરી ગયા પણ ગ્રામપતિ સરદાર હજુ પણ સાધુઓ સાથે-સાથે ચાલતો હતો.

મહર્ષિ શાલ્વિને તેને કહ્યું, “એક સંવાલ પૂછું ?” કારણકે ચાતુર્માસમાં તમારી શરત મુજબ અમને તમને બધાને પૂછવાનું યોગ્ય ના લાગ્યું.”

સરદારે ભાવવિભોર થઈ કહ્યું. “નિઃસંકોચ પૂછો ભગવન ! તમે જે કંઈ પૂછશો તે બાબત કોઈ પણ છુપાવીશ નહીં.”

તેના એ કથન પર વિશ્વાસ કરીને મહર્ષિ બોલ્યા, “તું કહે છે કે તું ચોર છે, લૂંટારો છે, પણ તારા સંસ્કાર તારા ડાકૂ હોવાનો પૂરાવો આપતા નથી. તું કોઈ ઊંચા વંશકુળનો જણાય છે. મને તારો

પરિચય જાણવા માટે તારા ગુણ કહે છે.”

મહર્ષિની સહજ પોતીકી વાણી સાંભળી સરદારનું હૃદય પીગળવા લાગ્યું. તેને પોતાના ભવ્ય ભૂતકાળની ઝાંખી યાદ તાજી થવા લાગી. વેદનાના આંસૂ ઊભરાવા લાગ્યાં. તેણે આંસૂ લૂછતાં કહ્યું, પ્રભુ ! હવે એ જૂની વાતોને યાદ કરીને મારા ધાને તાજા ન કરો. હું અત્યારે શું છું એ જ મહત્ત્વનું છે.”

મહર્ષિએ માનવરત્નની પરીક્ષણ પોતાની બુદ્ધિ થી કરવા જરા નજીક જઈને વાત્સલ્યવાળો હાથ ફેરવીને કહ્યું, “સરદાર, સ્મૃતિના અંગારોમાં વિસ્મૃતિની રાખ હવે કેમ ઢાંકી રહ્યો છે, તે તને અંદરને અંદર જલાવી રહી છે. તે બહાર લાવીને જ્ઞાન તથા પશ્ચાત્તાપના પાણીથી બુઝાવી દે. મહર્ષિના સ્નેહભર્યા શબ્દો સરદારના હૃદયમાં સીધા ઉતરી ગયા. તેણે કહ્યું, “પ્રભુ મારી વેદનાની ભટ્ટી આપના ભાવભર્યા જ્ઞાનના અમીઘાંટણાથી ઠંડી નહીં થાય, તો પણ તમારી જીજ્ઞાસાને જોઈને મારી દુઃખદ કથા તમને સંભળાવું છું.”

મારો જન્મ કૌશલના રાજા સુયશને ત્યાં થયો હતો. માતાનું નામ સૌમ્યદર્શના હતું. મારું નામ અભય હતું. મારી બહેન હતી ઉમા. બહુ જ લાડપ્યારથી મારું પાલનપોષણ થઈ રહ્યું હતું. આ લાડપ્રેમ અને માતાપિતાનો અસીમ પ્રેમ મારાથી જીરવાયો નહીં. ધીમે ધીમે ખરાબ સંગતના કારણે મારામાં સ્વચ્છન્દતા અને ઉદ્વેગ વધતી ગઈ. મારાં તોફાનોને કારણે બધા કંટાળી ગયા હતા. માતાપિતાની ઘણી બધી સમજાવટને હું તેમની નિર્બળતા સમજવા લાગ્યો વિજયાદશમીના દિવસે તો હદ થઈ ગઈ.

થાકી હારીને મારા પિતાએ કહ્યું કે. “જા પાપી, ! અહીંથી ચાલ્યો જા, મારી પ્રજા તારાથી થાકી ગઈ છે. મને તારું કાળું મોઢું ના દેખાડીશ. આ

શબ્દોએ મારા સ્વાભિમાનને જગાડ્યું અને હું તેજ વખતે ઘર છોડી ગયો. મારી નાની બહેન ઉમાને બહુ સમજાવ્યા છતાં મારા પ્રત્યે અતૂટ પ્રેમના કારણે મારી સાથે ચાલી. ભટકતાં અમે બે ભાઈ-બહેન આ જંગલમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં મને એક ભીલ મળ્યો. મેં તેને અમારી દુઃખભરી કથા કહી સંભળાવી. તેણે અમને તેના ગામમાં આવવાનું નિમંત્રણ આપ્યું અને ત્યારથી અમે અહીં છીએ. જ્યાં તમે ચાતુર્માસ વિતાવ્યો એ ઘરડા ભીલના ગુજરી ગયા બાદ બધાએ મને સરદાર બનાવ્યો.

મારા આધીન ૭૦૦ ભીલ છે. મારા નામથી મોટા-મોટા લોકો ડરે છે. પણ જ્યારે પણ મારા વાતસલ્યમય માતાપિતાને યાદ કરું છું તો મન વિષાદથી ભરાઈ જાય છે. તે બિચારા તો મારા વિયોગમાં રડી રડીને મરી ગયા હું અભાગિયો તેમના અંતિમ સમયમાં પણ જઈ ના શક્યો. ભગવન, આજ મારી દુઃખભરી વાત છે.

અભયની સ્પષ્ટતા ને અંતર્વ્યથાએ મહર્ષિને પીગળાવી દીધા. તે બોલ્યા, અભય, આનું જ નામ તો જીવન છે. જે જીવનપથ પાપની અંધારી ઘાટીમાંથી પસાર થાય છે ત્યાં પ્રકાશ પણ પ્રવેશી શકે છે. તે ઘાટીમાં પણ ધર્મ નિયમની સીડી દ્વારા મનુષ્ય આત્માના અજવાળા સુધી પહોંચી શકે છે. તને કંઈને કંઈ જીવનનો રસ્તો દેવાનું મને મન થાય છે. હું તને ચાતુર્માસની યાદમાં ચાર નિયમ આપું છું જે મુશ્કેલ નથી, પણ એ તારા જીવનના વિકાસમાં સહાયક સાબિત થશે. પહેલો નિયમ એ કે, -“હું સ્વછું છું કે તું કોઈ જીવની હિંસા ન કર, પરંતુ આમ કરવું તે તારા માટે શક્ય નથી. એટલા માટે આ નિયમ આપું છું કે કોઈના પર વાર કરતાં પહેલાં સાત પગલાં પાછળ હટવું અને સાત વાર પ્રભુનું સ્મરણ કરવું.

“મંજૂર છે ભગવન !” અભય બોલ્યો.

બીજો નિયમ એ છે કે, “હું ઈચ્છું છું તું સાદું ને સાત્ત્વિક ભોજન લે. પણ અત્યારે તે તારા માટે મુશ્કેલ છે. એટલા માટે જે ખાવાની વસ્તુની તને ઓળખ ન હોય કે તું જેનું નામ ન જાણતો હોય તેને ખાવી નહીં. અભયે આ નિયમને પણ સહર્ષ સ્વીકારી લીધો. મહર્ષિએ ત્રીજો નિયમ જણાવવા કહ્યું, “હું ઈચ્છું છું તું શીલવાન બન, પરંતુ તે તારે માટે મુશ્કેલ છે. એટલા માટે રાજાની રાણી પ્રત્યે ખરાબ દૈષ્ટિથી જોવાની અને સહવાસની ભાવનાનો ત્યાગ કર. કેમ કે તે પ્રજાની માતા હોય છે. સરદાર અભયે તેને પણ શ્રદ્ધાથી સ્વીકારી લીધો. હવે ચોથા નિયમનો વારો હતો. તે જણાવતાં મહર્ષિએ કહ્યું, “હું ઈચ્છું છું કે તું માંસાહાર ન કર પણ તે તારે માટે અત્યારે શક્ય નથી. એટલા માટે તું અત્યારે એવું કર કે કાગડાના માંસનો ત્યાગ કર. બોલ, ચારે નિયમોનું સારી રીતે પાલન કરીશ ને ? ધ્યાન રાખ નિયમ લેવા સરળ છે પણ તેને નિભાવવા અઘરા છે.”

સરદાર અભયે ચારે નિયમોના પાલન માટેનો વિશ્વાસ આપતાં મહર્ષિ શાલ્વિનને કહ્યું, “પ્રભુ, મેં આ નિયમો એક પુણ્ય ઋષિના સામે ચર્તુમાસની પુણ્યસ્મૃતિમાં લીધા છે. હવે તો અભયસિંગ તેની પર પર્વતની જેમ અડગ રહેશે, તમે જરા પણ ચિંતા ન કરો.”

મહર્ષિએ વિદાય લેતાં કહ્યું, “અભય, આ નિયમ અને સંસ્કાર જ તારા જીવનમાં પ્રકાશ આપશે, જીવનને ઉચ્ચ બનાવશે.” આટલું કહીને ઋષિ મંડળી આગળ ચાલી ગઈ. અભયે ભાવુક થઈ ગુરુના ચરણની ધૂળને માથે લગાવીને પ્રણામ કર્યાં.

સંતોને વિદાય આપીને ઘેર પહોંચતાં રાત થઈ ગઈ. જ્યારે તે ઘરમાં ઘૂસ્યો અને જોયું તો આંગણામાં એક જ પલંગમાં તેની પત્ની સાથે કોઈ પુરુષ ભેંટીને સુતો હતો. જોઈને અભયે એકદમ ગુસ્સે થઈને તલવાર ખેંચી. પાપી, પરંતુ તલવાર

મારવા માટે ઉઠાવી અને મહર્ષિ શાલ્વિને આપેલો પહેલો નિયમ યાદ આવ્યો. સંજોગોવસાત્ તલવાર પાછળની દીવાલે ટકરાઈ.

તેના અવાજથી ચોકીને એકદમ ઉમાની ઊંઘ ઊડી ગઈ. પુરુષ વેશમાં જ તે બોલી, “ચિરંજીવ બનો મારા ભાઈ ! અભયના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. તેણે તેની બહેનને પુરુષવેશ પહેરવાનું કારણ પૂછ્યું અને કહ્યું. આજે તો મારાથી મોટો અનર્થ થઈ જાત. હું મારી જ બહેનની હત્યા કરી કાઢત. ભલું થાઓ તે મહાન સંતોનું જેમણે માર્યા પહેલાં સાત પગલાં પાછળ હટવાનું અને પ્રભુનું સ્મરણ કરવાનો નિયમ આપ્યો. ઉમાએ પુરુષનો વેષ ધારણ કરીને ભાભી સાથે મજાક કરવાનું તેનું કૌતુક જણાવ્યું અને અભયની શંકાનું સમાધાન કર્યું. તેનાથી તેની નિયમ માટેની નિષ્ઠા વધુ દૃઢ બની.

એના થોડાક દિવસો પછી અવંતિકા પર આક્રમણ કરવાનો વારો આવ્યો. પ્રસ્થાન વખતે કેટલાક અપશુકન થયા, પણ તેણે વીરતાના મદમાં કશીય પરવા ન કરી. અવંતિકામાં જેવો લૂંટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો તે પહેલાં જ સુસજ્જિત ચોકીદારો અને ગ્રામજનોએ હિંમતથી મુકાબલો કર્યો. તેઓ પણ હિંમતથી લડ્યા, એટલામાં રાજ્યની સેના પણ આવી ગઈ. આટલા મોટા સમૂહ જોડે આ ક્યાં સુધી લડે ? એટલે મોકો જોઈને આ બધા ત્યાંથી ભાગ્યા. સૈનિકો પાછળ આવતા હતા. પણ તે તેમને છોડ દેવામાં સફળ થયા અને ઘોર જંગલમાં પહોંચીને પહેલા નક્કી કરેલ જગ્યામાં ધૂસી ગયા. ભૂખ્યા-ખ્યાસા અને થાકેલા ડાકુઓએ તેમના સરદારના આદેશ પ્રમાણે જંગલમાં ઊભેલાં વૃક્ષોમાંથી સરસ અને સુગંધિત ફળ તોડ્યાં અને તેમના સરદાર આગળ લાવીને ઢગલો કર્યો. કેટલાક લોકો પાણી લાવ્યા.

સરદાર અભયે એક ફળ ઉઠાવ્યું અને સૂંઘીને

પૂછ્યું, “ફળ તો સુંદર છે, તેનું નામ શું છે ? એક ડાકુએ કહ્યું. નામનું શું કરવું સરદાર ? ભૂખ મિટાવવી છે. ખાઈ લો. પરંતુ સાથીઓનો બહુ આગ્રહ છતાં અભયે તેને અજ્ઞાત ફળો ન ખાધાં. ભૂખ્યો જ રહ્યો. બીજા બધા સાથીઓએ ભરપેટ ફળ ખાધાં. બધા થાકીને લોથ થઈ ગયાં હતાં. એટલે પડતાંની સાથે ગાઢ નિંદ્રામાં સૂઈ ગયા, પણ અભયને ઊંઘ ન આવી. તેણે બધાને જગાડીને જવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ આ શું ? બધા સૂતા ને સૂતા જ રહ્યા. હલાવવા અને બોલાવવા છતાં કોઈ ન ઊઠ્યા. અભયને તેમનાં મૃત્યુનું કારણ સમજતાં વાર ન લાગી. એક બાજુ તેના સાથીઓનાં મૃત્યુનું દુઃખ હતું, તો બીજી બાજુ સંતના આપેલ નિયમના પાલનથી જાન બચાવવાનો આનંદ હતો. નિયમો માટે શ્રદ્ધા વધુ વધી હતી ને ભારે મનથી ગામમાં પહોંચ્યો.

હવે તો તેના મનમાં મહર્ષિનાં વચનો પર અપાર શ્રદ્ધા બેઠી હતી. તેને મનમાં થયું કે બસ એક ચોરી કરી લઉં, પછી હંમેશ માટે ચોરી બંધ કરીને સારા માણસનું જીવન જીવીશ. તેણે અવિનંતના રાજાની રાણીના નવલખા હારની પૂનમની ચાંદની રાતમાં એકલા જઈને ચોરવાનો સંકલ્પ કર્યો. બરાબર પૂનમની રાતે તે તેનાં સાધનો સાથે રાજમહેલમાં પહોંચી ગયો. રાણી અટારીમાં પલંગ પર ઊંઘેલી હતી. ચાંદની તેના સુંદર મુખને વધુ સુંદર બનાવી રહી હતી. અભય ધીરેથી રાણીના પલંગ પાસે પહોંચ્યો. નવલખો હાર તેના ગળામાં હતો. પગલાંનો અવાજ સાંભળી રાણી એકદમ ચોકીને ઊઠી ગઈ અને બોલી, કોણ છે તું ? ચાંદનીમાં અભયનો ખૂબ જ સુંદર સુગંધિત બળવાળો દેહ, ઊભરાયેલ વક્ષસ્થળ અને સુંદર રૂપને જોઈને રાણી ચકિત અને મોહિત થઈ ગઈ. તે પાસે આવીને બોલી, હું જાણું છું કે તુ ચોર છે, પણ

આજે તો હું પોતાને ચોરીના માલ તરીકે તને સોંપું છું. મારા ચિત્તચોર, હું તો ઘરેણાં સાથે શરીર અને દિલ પણ તને સોંપવા માટે તૈયાર છું. જરા નજીક તો આવ. એવું કહીને રાણી જેવી હસતી હસતી અભયની નજીક હાથ પકડવા ગઈ ને અભયને તેનો નિયમ યાદ આવ્યો. કેટલું કઠિન કામ હતું આ ? એકાંત સ્થાન અને ઉછળતી જવાની અને યૌવનના મદમાં મદમાતી નારીનું આમંત્રણ. ભલે શરીરના ટુકડે-ટુકડા થઈ જાય હું નિયમને નહીં તોડી શકું, એવું તે મનોમન વિચારી રહ્યો હતો. અભયે હાથ છોડાવતાં કહ્યું, 'મા, આ શું કરી રહી છે ? પોતાના ધર્મને ના ભૂલો. અમે તો તારા બાળક છીએ. બાળક પર માની ખરાબ દૃષ્ટિ કઈ રીતે થઈ શકે ? રાણીએ છળ, બળ, ભય અને પ્રલોભન વડે તેને તેની કામજાળમાં ફસાવવાની કોશિષ કરી. પણ અભય ખડકની જેમ અડગ રહ્યો.

આ બનેલી વાત બાજુની અટારીમાં સૂતેલ માણસ એકાગ્રતાથી સાંભળી રહ્યો હતો. રાણીને જ્યારે બીજો કોઈ ઉપાય ન સૂઝ્યો તો જોરથી બૂમ પાડવાનું શરૂ કર્યું. દોડો, દોડો, ચોર, ચોર મારી લાજ લૂંટી રહ્યો છે. અવાજ સાંભળીને જ્યાં પહેરેદાર રાણીના મહેલમાં અભયને ગિરફતાર કરવા આવ્યો, ત્યાંજ છુપી રીતે વાર્તાલાપ સાંભળતા માણસે હાજર થઈને કહ્યું, 'આ ચોરને મારા મહેલમાં લઈ આવો અને રાણીને કાળી કોટડીમાં નાખી દો. સૈનિકોને આશ્ચર્ય થયું, પરંતુ રાજાની આજ્ઞાનું પાલન કરવાની મજબૂરી હતી. અભયના દેઢ ચારિત્ર્યથી પ્રભાવિત રાજાએ આખી રાત અભય સાથે વાત કરી. તેનો પરિચય મેળવ્યો. બધું રહસ્ય ખુલી ગયું.

સવારે ઘોષણા થઈ કે રાજકુમાર અભય મારો દત્તક પુત્ર રહેશે. તેની 'અમે અવન્તિકાના મહાસેનાપતિના પદે નિમણૂક કરીએ છીએ. તેના સાથીઓને પણ સેનામાં યોગ્ય સ્થાન અપાશે. રાણીને મૃત્યુદંડ આપવામાં આવ્યો, પરંતુ રાજકુમાર અભયની પ્રાર્થનાથી તેને ક્ષમા આપવામાં આવી.

અવન્તિકામાં આનંદ છવાઈ ગયો.

અભયના સેનાપતિ બનવાથી આખા રાજ્યમાં અસુરક્ષાનું વાતાવરણ સમાપ્ત થઈ ગયું. તેના સેનાપતિ બન્યા બાદ એક જ વર્ષમાં સૈન્ય વ્યવસ્થા અને રાજ્યમાં ઘણું પરિવર્તન થયું. પરંતુ પડોશી રાજ્યો ક્યારેક ક્યારેક માથુ ઊંચકતાં હતાં. તે વખતે યુદ્ધની ઘોષણા કરવામાં આવી. અભયના પ્રબળ પરાક્રમ અને સૈન્યની હોશિયારીથી વિજય તો મળી ગયો, પરંતુ શત્રુનાં શસ્ત્રોથી તેનું શરીર ખરાબ રીતે ઘાયલ થઈ ગયું હતું. સેનાએ નગરમાં ધૂમધામથી પ્રવેશ કર્યો, પરંતુ તેના સેનાપતિની ગંભીર હાલતને જોઈને બધા ઉદાસ હતા.

મહારાજ અને મહારાણીએ મળીને કેટલાય ઉપચાર કરાવ્યા. પરંતુ વિષયુક્ત બનાયેલ તલવારથી થયેલ ઘા ન ભરાયા. છેલ્લે એક વૈદ્યએ કહ્યું, 'તેને કાગડાનું માંસ મારી દવા સાથે ખવડાવવામાં આવે. અભયે આ લેવાનો દેઢતાથી ઈન્કાર કરી દીધો અને કહ્યું "મરવાનું તો એક દિવસ બધાએ છે, પરંતુ ગયેલો ધર્મ પાછો આવતો નથી. જો નિયમનું પાલન કરતાં શરીર ગયું તો ખુશીની વાત છે." મહારાજ અને મહારાણીએ પ્રેમ અને આગ્રહથી બહુ સમજાવ્યું, પરંતુ અભય બધી બાજુથી મન હટાવીને મહર્ષિ શાલ્વીને આપેલ ગાયત્રી મંત્રનો મનમાં ને મનમાં જપ કરી રહ્યો હતો. તેનું મન સૂર્યમંડળમાં રહેલી આદિ શકિત જગત માતાની મનમોહક છબી જોવા માટે મગ્ન હતું. શ્રી ગુરુચરણમાં શ્રદ્ધા રાખીને રાજકુમાર અભયે શરીર છોડી દીધું. તેનો આત્મા આલોક પથથી પ્રસ્થાન કરીને પરમપદને પ્રાપ્ત થયો. સદ્ગુરુના થોડાક સત્સંગ અને તેમના બતાવેલ નિયમોના લાભથી તેનું આ લોકનું અને પરલોકનું જીવન ધન્ય બની ગયું હતું.

નાવિકની કે જેઓ પાર કરી દે છે તેમની કૃતજ્ઞતાને યાદ કરતા રહીને તેમની માફક જીવો. માળી કે જેના પ્રયત્નો દ્વારા ખીલેલાં ફૂલોની સુવાસ હવામાં ફેલાતી રહે છે તેની માફક જીવો.

પ્રત્યેક માણસમાં પ્રતિભાની બીજભૂત શક્તિ રહેલી છે

સડક પર મોટરના પૈડાં દોડતાં દેખાય છે, પરંતુ એન્જિનનું ઢાંકણ ખોલીને જોવાથી જણાય છે કે તેની અંદર પેટ્રોલનું દહન થવાથી શક્તિ પેદા થતી હોય છે, શક્તિના ઉત્પાદનમાં બેટરી અને ડાયનેમોની પોતપોતાની ભૂમિકા છે. તે શક્તિથી યંત્રોના ભાગ પોતપોતાની રીતે ફરે છે અને મોટરને સડક પર દોડાવતાં રહે છે. માણસની સત્તાની બાબતમાં આવી જ વાત છે. તેના હાથ, પગ, માથું, ઘડ, આંખ, મોં વગેરેના માધ્યમથી પ્રત્યક્ષ દેખાતું હલનચલન કંઈક વિશિષ્ટ જણાય છે. દૈન્ય દ્વારા થતું લોહીનું પરિભ્રમણ, માંસપેશીઓનું આકુંચન-પ્રસરણ, શ્વાસઉચ્છ્વાસ વગેરે ક્રિયાઓ અંદરના અવયવો દ્વારા થાય છે અને તેમના ઘર્ષણથી પેદા થતી શક્તિ દ્વારા શરીરના બધા અંગ-ઉપાંગો પોતપોતાની નિર્ધારિત ક્રિયા પરિપૂર્ણ કરવામાં સમર્થ બને છે. આ બધાની અંદર પણ એક ઊંડું કેન્દ્ર છે, જે મગજના વચ્ચેના ભાગ-બ્રહ્મરંધ્રમાં આવેલું છે અને તે વીજપ્રવાહના ઉદ્દગમસ્રોતનું કામ કરે છે. એ ઉદ્દગમનુ સ્વતંત્ર કાર્ય નથી. તે કેન્દ્ર સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં સમાયેલી મહાઉર્જાની સાથે સંબંધ જોડીને જરૂરિયાત જેટલી શક્તિ પ્રાપ્ત કરતું રહે છે.

શરીરના અંગ-ઉપાંગોની રચના તો લોહી, સ્નાયુઓ, હાડકાં, જ્ઞાનતંતુ, ચામડી વગેરેથી થયેલી જણાય છે. પરંતુ વાસ્તવમાં એમની રચનામાં કરોડો-અબજો જીવકોષોની ક્રિયાશીલતા મહત્વની જણાય છે અને લાગે છે કે જાણે સ્વતંત્ર વિશ્વનો ઉદ્ભવ, વિકાસ, પરિવર્તન તેમની અંદર થઈ રહ્યું છે, આમ તો જીવકોષો પોતાની જગ્યાએ વ્યવસ્થિતરૂપે આવેલાં છે, પરંતુ તે કોષો ઝડપથી પોતાનું કામ કરતા રહીને પોતાની સીમિત શક્તિને ખર્ચી નાખે છે. પરંતુ તે સાથે

જ કાળક્રમમાં વારસદાર રૂપના નવા કોષો બનાવીને જૂના ઘસાયેલા કોષની ખાલી જગ્યા ભરી દે છે. તે મરેલા કોષો છિદ્રો મારફતે કચરાના રૂપમાં બહાર નીકળી જાય છે. જીવંત કોષો અનાજ, પાણી, વાયુ જેવાં પોષક માધ્યમોને ગ્રહણ કરવાથી માંડીને પચાવવા સુધીનું કામ કરવામાં જોડાયેલા રહે છે.

શરીરના કણકણમાં નિરંતર ગતિમાન રહેતી આ પ્રક્રિયા એટલા વેગથી ચાલે છે કે તેની સતત ક્રિયાશીલતાને જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ જવું પડે છે. આટલું મોટું શરીરનું તંત્ર એટલા નાના જીવકોષો દ્વારા બનેલું છે એ શું કોઈ ઓછી આશ્ચર્યની વાત નથી ? તેનાથી પણ વધુ આશ્ચર્ય એ વાતનું છે કે પ્રત્યેક જીવકોષ લઘુ રૂપમાં લગભગ તેવાં કાર્યોનું અનુસરણ કરતો રહે છે, જે પોતાના સૌરમંડળમાં ગતિશીલ રહે છે. આ બધું કેવી રીતે બને છે ? શક્તિ ક્યાંથી આવે છે ? સાધનો ક્યાંથી મળે છે ? આ બધાનો ઉત્તર શરીરના કણકણમાં રહેલ અને ગતિશીલ વીજપ્રવાહની તરફ સંકેત કરીને આપી શકાય છે. તે ઘટકો ઘણા જ બારીક હોવા છતાંય તેમાં રહેલી સચેતન સ્તરની વીજ ખૂબ જ અલ્પ પ્રમાણમાં આંકી શકાય છે. જેમ કે વીજની સગડી કે તારને સ્પર્શ જેવો અનુભવ થાય છે. છતાંય તેમાં રહેલી શક્તિ પ્રચંડ છે. જો એવું ન હોય તો અસંખ્ય નાના કણોની બનેલી કાયાના ઘટકોમાં પોત-પોતાના કામોની આટલી બધી ક્ષમતા ક્યાંથી જોવા મળે ?

સંશોધનકારોએ બતાવ્યું છે કે જો શરીરના અનેક નાનાંમોટાં અંગ-ઉપાંગોની વીજને એકઠી કરી શકાય તો તેની શક્તિ કોઈ વિશાળકાય વીજળી ઘરથી ઓછી ન આંકી શકાય. જનમથી લઈને મૃત્યુપર્યંત શરીરના અનેક તંત્રોની

પ્રવૃત્તિઓ અટક્યા વિના સતત ચાલતી રહે છે, તે તેની આ શક્તિ વિના સતત ક્રિયાશીલ રહી શકવાનું શક્ય ન બની શકે. સરેરાશ પાંચ ફૂટ છ ઈંચનું આ શરીર પોતાની અંદર એટલી શક્તિ અને સામર્થ્ય ધરાવે છે, તેને જો વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા સ્થૂળ સાધનોથી ઉત્પન્ન કરવા ઈચ્છે તો તેના માટે માઈલો લાંબા વિશાળ કદના વીજળી ધરની જરૂરિયાત થઈ પડે. આટલું વિશાળ અને અસીમ શક્યતાઓથી પરિપૂર્ણ એવું આપણું શરીર વીજનો ભંડાર છે.

સામાન્ય રીતે આ વીજપ્રવાહનો એક ઘણો નાનો અંશ જ કામમાં આવે છે. તેનાથી આપણા શરીરની દિનચર્યા ચાલતી રહે છે. આજીવિકાની કમાણી, તેનું પોષણ, સૂવું-જાગવું તથા બીજાં નાનાં મોટાં કાર્યો એના મારફત પરિપૂર્ણ ધાય છે. શરીરનાં કાર્યોમાં વપરાતી હોય તેટલી શક્તિ જ કામમાં આવે છે. પરિણામે બાકીની શક્તિનો અંશ નિષ્ક્રિય પડી રહીને કોઈ પ્રકારે પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખે છે. આરામપ્રિય લોકોના શરીરનો મોટોભાગ નિષ્ક્રિય પડી રહે છે અને તે દુર્બળતાનો લાભ ઉઠાવીને ત્યાં કેટલાય પ્રકારનાં રોગનાં જંતુઓ મૂળ નાંખે છે. તે જંતુઓ શરીરને જીર્ણ બનાવીને, કાયડાની જેમ રંગ બદલતાં રહે છે. આ જ વાત મગજને પણ લાગુ પડે છે. મનુષ્યની ઈચ્છાઓ અને જરૂરિયાતો સીમિત હોય છે. તે તેને પૂરી કરવામાં રચ્યોપચ્યો રહે છે. મન અને બુદ્ધિનો એક નાનો અંશ જ એ હેતુને માટે વપરાય છે. જે ક્ષમતાઓનો ઉપયોગ થતો નથી, તે સુષુપ્ત અવસ્થામાં પડી રહે છે અને લગભગ મૂર્છાની સ્થિતિમાં કોઈ ખૂણામાં સંતાઈને પડી રહે છે.

માનવીય વીજભંડારની અમર્યાદિતા, ઉપયોગિતા અને તેની મોટાભાગની ક્ષમતાનું જો વિજ્ઞાન સંમત સર્વેક્ષણ કરવામાં આવે તો ખાતરી થશે કે તે એટલી વિપુલ છે કે જેની સહાયથી પોતાનું અને બીજાઓનું હિત સાધી શકાય છે.

આવી ક્ષમતા અંગેના કોઈ કોઈ માનવકૃત ઐતિહાસિક ચમત્કારોમાં વર્ણન વાંચીને આશ્ચર્યચકિત થઈ જવું પડે છે. પ્રચલિત ભાષામાં એને દૈવી વરદાનોના નામથી ઓળખવામાં આવે છે, રિદ્ધિ-સિદ્ધિઓનો ભંડાર કહેવામાં આવે છે અથવા દિવ્ય વિભૂતિઓના નામથી એની ચર્ચા થતી હોય છે. આવા સંદર્ભો પણ મોટેભાગે સાચા જ હોય છે. આથી માનવું પડે છે કે મનુષ્ય વાસ્તવમાં અમર્યાદિત શક્તિઓનો ભંડાર છે. આ જ વાતને એ રીતે પણ કહી શકાય છે કે તે તપના બળથી દેવતાઓ દ્વારા ઉચ્ચ સ્તરના વરદાન અને વિભૂતિઓ મેળવી શકે છે. પરંતુ વાસ્તવિકતા એટલી જ છે કે જે કંઈ પ્રગટે છે તે અંદરથી જ ઊભરાઈને આવેલું હોય છે.

જેમને પેટ પ્રજનનની માત્ર જરૂરિયાત છે, જેઓ લોભ, મોહ અને અહંકારથી આગળ વધવાની જરૂરિયાત સમજતા નથી, તેમની બાબતમાં તો શું કહેવું ? પરંતુ જેઓએ કોઈ મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય મેળવવું છે, તેમના માટે એક જ ઉપાય છે કે સુષુપ્ત શક્તિઓને જાગૃત કરીને ઉચ્ચ પ્રકારનો મહાવરો આપીએ કે જેથી મોટાં કામ કરી શકાય અને લાભ મેળવી શકાય. બીજા લોકોની સહાય મેળવવાની વાતને વિશેષ મહત્વ આપવું જોઈએ નહીં. પોતાનો પુરુષાર્થ જાગી જાય તો એ સ્વાભાવિક છે કે ખીલેલાં ફૂલોને જોઈને તેના પર પતંગિયાં ધુંમરાવા લાગે અને ભમરા યશગાનનાં ગીતો ગાવા લાગે.

અધ્યાત્મના તત્ત્વજ્ઞાનનો સાર માત્ર એટલો છે કે પોતાને ઓળખો, 'આત્માને વિદ્ધિ'. પોતાનો વિકાસ કરો અને કોઈ એવા માર્ગને અનુસરો કે લક્ષ્ય સુધી પહોંચી જવાય. આ શિક્ષણ સ્વયંને લાગુ પડે છે. એને સ્વીકાર્યા પછી જ બીજાઓનું કોઈ સમર્થન, સહાયતા, કૃપા મેળવવાની આશા સેવી શકાય. દેવતાઓ પણ તપસ્વીઓને જ વરદાન આપે છે, બાકીની લોકો તો ફૂલ-પ્રસાદ ચઢાવવા માટે દેવસ્થાનોની આજુબાજુ ધુમતા રહે

છે. ભિખારી તો કેટલું કમાઈ શકે છે, એને બધા જાણે છે. તેમને જીવનપર્યંત અભાવોની અને ઉપેક્ષાની ફરિયાદ જ રહેતી હોય છે.

વસ્તુસ્થિતિ સમજ્યા પછી પોતાને વિશેષ પ્રામાણિક અને પ્રખર બનાવવા માટે તેની સન્મુખ જોડાઈ જવું જોઈએ. માનતા (બાધા) માનવાને બદલે આ જ આધાર યોગ્ય અને સાચો છે. આ માટે કોઈ કદમ ઉપાડતાં પહેલાં એ અનુમાન કરવું જોઈએ કે પોતાની અંદર સામર્થ્યનો અખૂટ ભંડાર ભરેલો છે. સર્જનહારે મનુષ્યને અસાધારણ સફળતાઓ પ્રાપ્ત કરી શકવાની શક્યતાઓથી પૂર્ણ બનાવ્યો છે પરંતુ તે માટે જરૂરિયાત એટલી જ છે કે તે અવરોધની ચણેલી દીવાલને પાડવાનું સાહસ કરે. ઈંડામાંનું બચ્ચું સમર્થ બની જતાં અંદરથી તીકાત લગાડીને કોચલું તોડીને બહાર આવી જાય છે. ત્યાર બાદ તો તેની માતા પણ મદદ કરવા લાગે છે. પ્રસવની વેદનાનું કારણ એક જ છે ગર્ભમાં રહેલું બાળક બહાર આવવા માટે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે. જો ભૂણ ખૂબ દુર્બળ અને મૃત-મૂર્છિત હોય તો પ્રસવની શક્યતા ઘણી જ મુશ્કેલ બની જાય છે.

ગરમી સંઘર્ષથી પેદા થાય છે. તેનાથી જ હલચલ અને પ્રગતિ થાય છે. પ્રતિભા પરિષ્કાર માટે પણ તેમ જ કરવું પડે છે. અખાડમાં સખત પરિશ્રમ કર્યા વિના પહેલવાન કેવી રીતે બની શકાય ? સૈનિકોએ આજકાલ અનેક પ્રકારનો કઠિન અભ્યાસ કરવો પડે છે. નદીઓનો પ્રવાહ અનેક શિલાઓને ઓળંગીને આગળ વધે છે. યુદ્ધના મેદાન પર લડાઈ જીતવા માટે પોતાનું કૌશલ્ય બતાવવું પડે છે. ભમરીઓવાળી તેજ ધારાને વીંધતા જઈને નાવને પાર લઈ જવાના સાહસનો પરિચય જ કોઈ નાવિકને વિશિષ્ટતાનું ગૌરવ અપાવે છે.

પ્રતિભાના જાગરણની પાયાની શરત છે - પોતાની જાત સાથે ઝઝુમવું. આ માટે આળસ

અને પ્રમાદની સામે સૌ પહેલાં લડવું પડે છે. તેની જગ્યાએ સ્ફૂર્તિમાં રહીને જાગૃતપણે પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. નિરાશા, ચિંતા, ઉદાસી, અનુસાહ જેવા માનસિક દુર્ગુણોની સામે સંઘર્ષ કરવો પડે છે અને તેમની જગ્યા પર આશા, પ્રસન્નતા, ઉમંગ, નિશ્ચિંતતા, નિર્ભયતા અને સજ્જનતા જેવી સત્પ્રવૃત્તિઓને વિકસાવવી પડે છે. આ પ્રવૃત્તિઓ સતત કરતા રહીને તેને કાયમ અમલમાં મૂકતા રહેવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

પ્રતિભા ત્રિવેણી સમાન છે. જેમાં શારીરિક ઓજસ, માનસિક તેજસ અને અંતરમાં છુપાયેલ વચ્ચસૂને જગાડીને, વિકસાવીને અને ઊંચા સ્તર સુધી ઉઠાવીને પ્રખરતાથી પૂર્ણ બનાવવાની છે. સંયમ રાખી શકાય તો સ્વસ્થ રહેવાની ખાતરી મળી જાય છે. યોગ્ય કામની પસંદગી કરીને, તેમાં અભિરુચિ, એકાગ્રતા અને તત્પરતા દાખવવામાં આવે તો સાધારણ કામકાજ પણ તેની ટેવને લીધે વધુને વધુ બુદ્ધિમત્તા અને કુશળતાનો વધારો કરે છે. આ આધાર પર શારીરિક ઓજસ માનસિક તેજસ એટલા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કે જેના પર સંતોષ અને ગર્વ અનુભવી શકાય છે. સદાશયતા પરની ગાઢ શ્રદ્ધા હોવાનું નામ જ વચ્ચસૂ છે. આદર્શવાદિતા આ જ આધારે અપનાવવામાં આવે છે અને શ્રેષ્ઠતા વિના તેને ચેન પડતું નથી. જેના અંતરાલમાં વચ્ચસૂ પ્રગટે છે તેનામાં શાલીનતાની, સદાશયતાની અને સજ્જનતાની ઊણપ રહેતી નથી. આ દિવ્યતાનો જેટલો અંશ જેને મળી જાય છે તે તેટલા પ્રમાણમાં ધન્ય બની જાય છે.

ઉચ્ચ સ્તરની પ્રતિભાને જ બ્રહ્મવચ્ચસૂ પણ કહેવામાં આવે છે. શરીરથી સામાન્ય હોવા છતાંય જે માનવી તેને પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરી લે છે તે ચેતનાત્મક પ્રખરતાની સહાયથી એવા પુણ્ય હેતુઓ પૂર્ણ કરવામાં સમર્થ રહે છે કે તેને અનુકરણીય અને અભિનંદનીય પણ માની શકાય.

ભગવાન બુદ્ધનું ઉદાહરણ આપણી સામે પ્રત્યક્ષ છે. તેમણે પોતાના જીવનકાળમાં એક લાખ ભિક્ષુ-ભિક્ષુણીઓ પરિવ્રાજક બનાવીને વિશ્વના ખૂણે-ખૂણામાં ધર્મચક્રને ફેલાવવા માટે મોકલ્યા હતા અને તે બધા એક એકથી ચઢિયાતી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવામાં સફળ થયા હતા. તેમના નિરૂપણથી પ્રભાવિત થઈને અશોક અને હર્ષવર્ધને પોતાનો વિશાળ વૈભવ તેમના આદેશો પર સમર્પિત કર્યો હતો. આમ્રપાલી અને અંગુલિમાલ જેવાએ કનિષ્કતાને ત્યાગીને શ્રેષ્ઠ સ્તરે પોતાનો કાયાકલ્પ કરી લીધો હતો.

ચાણક્યની એકાકી યોજનાએ ભારત પર આક્રમણ કરતા રહેતા આતંકવાદીઓ અને દમનકારીઓને તેમના કિલ્લાઓમાં પાછા ફરી જવા પર ફરજ પાડી હતી. અનેક અનુભવીઓ તેમના સહાયક બન્યા હતા. નાલંદા વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપના અને તેનું સંચાલન કરવાની બધી જ જવાબદારી અદા કરવામાં તેમની પ્રતિભા જ કામ કરતી હતી. ચુંબક પોતાના જેવા સમાન ગુણધર્મોવાળાને સરળતાથી ખેંચતું રહે છે.

મહામના માલવીયજી શરૂઆતમાં એક સામાન્ય વકીલ અને સંપાદક હતા. પરંતુ જ્યારે તેમણે હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપનાનો સંકલ્પ કર્યો ત્યારે લગભગ પચાસ કરોડની સંપત્તિ એવા લોકો પાસેથી મેળવી શક્યા કે જેમની સાથે કોઈ અગાઉની ઓળખાણ સુદ્ધાં પણ ન હતી.

અર્જુને પાતાળમાંથી ગંગા બહાર લાવીને ભીષ્મને તાજું પાણી પીવડાવ્યું હતું. ભીષ્મ પણ કંઈ ઓછા ન હતા. બાણોની શૈયા પર પડીને અને અસહ્ય દુઃખ વેઠતા રહીને પણ તેમણે મોતને કહી દીધું હતું કે હજુ મરવાની કુરસદ નથી મોત પાછું વળી ગયું અને જ્યારે સૂર્યનો ઉત્તરાયણમાં જવાનો નિશ્ચિત સમય થયો ત્યારે મોત આવ્યું. મનસ્વીઓની સામે કાળ પણ અટકી જાય છે. સાવિત્રીએ યમરાજના હાથમાંથી પોતાના

મરેલા પતિને જીવતો કરાવીને પાછો મેળવ્યો હતો. દમઘંતીના આંખોના તેજથી વાઘ પણ ભસ્મ થવાની ગત પ્રસિદ્ધ છે. ગૌતમ ઋષિના શાપથી સગર પુત્રોની કેવી દુર્ગતિ થઈ હતી એ પણ ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે.

રાણા સાંગાને એસી ધા થયા હતા છતાં મૃત્યુપર્યંત શત્રુની સામે લડતાં રહ્યાં હતા. વાલ્ટેયરે હોસ્પિટલના બિછાના પર પડ્યા રહીને મહત્વના ગ્રંથો લખ્યા હતા જે તેમના પુરુષાર્થનો ચમત્કાર જ હતો. સંસારના ઇતિહાસમાં એવા અનેક કરોડપતિઓનો ઉલ્લેખ છે કે જેમની પોતાની યોગ્યતા અને મૂડી નહિવત હતી, છતાંય કુદરતે તેમને અદમ્ય ઉત્સાહ અને સૂઝબૂઝથી એટલા ભરી દીધા કે તેઓ તેના આધાર પર ધનકુબેર બનવાની તક મેળવી શક્યા. બાટાથી લઈને ટાટા, અને હેન્ડ્રી ફોર્ડ, રૉકફેલર સુધીનાની મોટી નામાવલી આ પંકિતમાં રહેલી જોવા મળે છે.

સરદાર પટેલ દ્વારા દેશી રજવાડાઓનું ભારતમાં વિલીનીકરણ થવું એ એક એવું કાર્ય છે જેમાં તેમના મહાન વ્યક્તિત્વની ઝલકનાં દર્શન થાય છે. તેઓએ બારડોલીના સત્યાગ્રહમાં પણ કમાલ કરી બતાવ્યું હતું. જાપાનના ગાંધી કાગાબાએ અંક ગંદા મહોલ્લામાં સેવાકાર્યની શરૂઆત કરી હતી અને છેવટે જાપાનના પતિતોના ઉદ્ધારકોના રૂપમાં અદ્ભુત પ્રતિષ્ઠા પામ્યા હતા. બિહારના હજારી નામના ખેડૂતે પોતાની લગનના બળ પર તે વિસ્તારમાં આંબાનાં હજાર વૃક્ષોનો બગીચો ઉછેરવામાં સફળતા મેળવી હતી.

આવાં ઉદાહરણોની કોઈ ખોટ નથી. તે ભૂતકાળમાં પણ અસંખ્ય હતાં અને આજે પણ જ્યાં ને ત્યાં એક એકથી ચઢિયાતી સફળતાઓ મેળવી રહ્યા છે. એમાં વ્યક્તિ વિશેષનું નહીં, પરંતુ તેની પરિશુદ્ધ પ્રતિભાનો જ ચમત્કાર જોવા મળે છે. આ હરકોઈને માટે શક્ય છે. તે માટે માત્ર સાચી લગન અને યોજનાબદ્ધ પુરુષાર્થની જરૂરિયાત છે.

જપની સાથે પયપાનની ધારણા પણ

આત્મકલ્યાણ માટે મહાશક્તિ ગાયત્રીની - “પ્રજ્ઞાની ઉપાસના-સાધના” અનિવાર્ય માનવામાં આવી છે અને કહેવાયું છે કે પ્રાતઃકાળના દૈનિક ક્રિયાક્રમથી નિવૃત્ત થઈને એક વખત મહાપ્રજ્ઞાની ઉપાસના નિયમિતરૂપે કરવી જ જોઈએ. શક્ય હોય તો સાંજે પણ કરવી જોઈએ. સાંજે એક માળા આત્મકલ્યાણની કરવાથી પણ કામ ચાલી શકે છે. આત્મશુદ્ધિ, પાંચ સંધ્યા વિધાન અને સપ્તવિધિ પૂજા સાંજે પણ કરવી જોઈએ. ઘરના અન્ય લોકોને પણ, સ્ત્રી અને બાળકોને પણ આ પ્રેરણા આપવી જોઈએ કે તેઓ તે પૂજાસ્થળ પાસે બેસીને ઓછામાં ઓછી એક માળા ગાયત્રીમંત્રની સમૂહમાં કરવી જોઈએ. સપ્તવિધિ પૂજા એક વખત કરી લીધી હોય તો વારંવાર કરવાની જરૂરિયાત રહેતી નથી. ઘરમાં પૂજાસ્થળની સ્થાપનાની નજીક બેસીને પૂજા, ઉપાસનાનો ક્રમ દરેક ગૃહસ્થે પોતાને ત્યાં ચલાવવો જોઈએ. પોતે તો નિયમિત ઉપાસના કરવી જ જોઈએ, પ્રયત્ન એ પણ કરવો જોઈએ કે તેઓ પણ બેસીને થોડીઘણી ઉપાસના અવશ્ય કર્યા કરે. ઘરમાં શ્રદ્ધાનું, ભક્તિ-ભાવનાનું વાતાવરણ જળવાય તે કુટુંબની ભાવનાત્મક સમૃદ્ધિ અને આત્મિક શુદ્ધિ માટે અતિ જરૂરી છે.

આત્મ-કલ્યાણ માટે ગાયત્રી મહામંત્રની પહેલી એક માળા જપ કરતી વખતે પોતે એક વર્ષની ઉંમરના નાના બાળકના રૂપમાં અનુભવ કરવો જોઈએ અને સર્વશક્તિમાન ગાયત્રી માતાની ગોદમાં રમવાની, ક્રીડા-કિલ્લોલ કરવાની ભાવના કરવી જોઈએ. તેમનું પયપાન કરતી વખતે અનુભૂતિ જગાવવી જોઈએ કે આ અમૃત દૂધની સાથે મને આદર્શવાદિતા, શ્રેષ્ઠતા, ઋતંભરા-પ્રજ્ઞા, સજ્જનતા તથા સદાશયતા જેવી

દિવ્ય આધ્યાત્મિક વિભૂતિઓ પ્રાપ્ત થઈ રહી છે અને તેના માધ્યમથી મારું અંતઃકરણ તથા વ્યક્તિત્વ મહાન બની રહ્યું છે.

ધ્યાનનું સ્વરૂપ નીચે આપવામાં આવ્યું છે :

(૧) પ્રલયના સમયે બચેલી અનંત-અનંત (અકલ્પિત) જળરાશિમાં પાંદડા પર તરતા બાળ ભગવાનનું ચિત્ર બજારમાં વેચાય છે. તે ચિત્ર ખરીદી લેવું જોઈએ અને તેને અનુરૂપ પોતાની સ્થિતિ અનુભવવી જોઈએ. આ સંસારની ઉપર ભૂરા આકાશ તથા નીચે ભૂરા પાણી સિવાય બીજી કંઈ જ નથી. જે કંઈ પણ દેશ્ય પદાર્થ આ સંસારમાં હતો તે આ પ્રલયના સમયે બ્રહ્મની અંદર પથરાઈ ગયો. હવે ફક્ત અનંત શૂન્ય બચેલ છે જેમાં જળ અને ઉપર આકાશ સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ બચી નથી. આ સ્થિતિ ઉપાસનાની ભૂમિકાના વાતાવરણનું સ્વરૂપ છે. પહેલાં આના પર ધ્યાન એકાગ્ર કરવામાં આવે.

(૨) હું કમળપત્ર પર પડેલા એકવર્ષીય બાળકની સ્થિતિમાં નિશ્ચિત ભાવથી પડી રહીને ક્રીડા-કિલ્લોલ કરી રહ્યો છું. ન કોઈ વાતની ચિંતા છે, ન આકાંક્ષા અને ન જરૂરિયાત છે. જેવી રીતે નાના બાળકની મનોભૂમિ નિશ્ચિત નિર્ભય, શાંત અને નિષ્કામ હોય છે, બરાબર તેવી જ સ્થિતિ પોતાની છે તેમ અનુભવવું, વિચારણાનું સીમિત ક્ષેત્ર એકાકીપણાના ઉલ્લાસમાં જ મર્યાદિત છે. ચારે તરફ ઉલ્લાસ તથા આનંદનું વાતાવરણ ફેલાયેલું છે. હું તેની જ અનુભૂતિ કરીને પરિપૂર્ણ તૃપ્તિ અને સંતોષનો આનંદ લઈ રહ્યો છું.

(૩) પ્રાતઃકાળે જેવી રીતે સંસારમાં પ્રકાશયુક્ત સોનેરી તેજ સાથે ભગવાન સવિતાનો પોતાના સમસ્ત ધારણ કરવા યોગ્ય, દિવ્ય પ્રકાશ,

ઐશ્વર્ય સાથે ઉદય થાય છે તેવી રીતે તે અનંત આકાશની પૂર્વ દિશામાં બ્રહ્મની મહાન શક્તિ ગાયત્રીનો ઉદય થાય છે. તેની વચ્ચે અનુપમ સૌંદર્યયુક્ત, અલૌકિક સૌંદર્યની પ્રતિમા જગદાત્રી ગાયત્રીમાતા પ્રગટ થાય છે. તે હસતી, ખુશ થતી આપણી તરફ વધતી આગળ આવી રહી છે. આપણે બાળસુલભ કિકિયારીઓ કરતા તેમની તરફ વધતા જઈએ છીએ. બંને માતાપુત્ર આનંદયુક્ત મિલનથી ભાવવિભોર થાય છે અને પોતાના તરફથી અસીમ વાત્સલ્યની ગંગા-યુમના પ્રવાહિત થઈ ઉઠે છે. બંનેનું સંગમ પરમ-પાવન તીર્થરાજ બની જાય છે.

માતા અને પુત્ર વચ્ચે ક્રીડા-કિલ્લોલ ભરેલ સ્નેહ-વાત્સલ્યનું આદાન-પ્રદાન થાય છે. એનું પૂરી રીતે ધ્યાન જ નહીં પરંતુ તેને ભાવના ભૂમિકામાં પણ ઉતારવી જોઈએ. બાળકમાંના વાળ, નાક વગેરે પકડવાનો પ્રયત્ન કરે છે, મોં, નાકમાં આંગળી નાખે છે, ગોદમાં ઉપર ચઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે. હસતું, ખીલતું અને પોતાના આનંદની અનુભૂતિ ઉછળી-ઉછળીને પ્રગટ કરે છે. તેવી જ સ્થિતિ પોતાના માટે અનુભવ કરવી જોઈએ. માતા પોતાના બાળકને બોલાવે છે, એના માથે અને પીઠ પર હાથ ફેરવે છે, ગોદમાં બેસાડી છાતીએ લગ્નકતી વહાલ કરે છે, ઉછાળે છે, તેવી જ ક્રિયાઓ માતા તરફથી પ્રેમ-ઉલ્લાસ સાથે હસી-ખુશીપૂર્વક થઈ રહી છે, એવું ધ્યાન કરવું જોઈએ.

યાદ રહે કે ફક્ત ઉપર્યુક્ત દેશ્યોની કલ્પના કરવાથી જ કામ નહીં ચાલે, પરંતુ પ્રયત્ન કરવો પડશે કે તે ભાવનાઓ પણ મનમાં ઉઠે, જે આવા સમયે સ્વાભાવિક માતાપુત્ર વચ્ચે ઉઠતી રહે છે. દેશ્યની કલ્પના સરળ છે, પરંતુ ભાવની અનુભૂતિ કઠિન છે. પોતાના સ્તરને વચસ્ક વ્યક્તિના રૂપમાં અનુભવ કરવામાં આવશે તો મુશ્કેલી લાગશે, પરંતુ જો સાચે જ પોતાને એક વર્ષના બાળકની સ્થિતિનો અનુભવ કરવામાં

આવે, જેને માતાના સ્નેહ સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ પ્રિય હોતી જ નથી, તો પછી વિવિધ દિશાઓમાં વિખેરાયેલી પોતાની ભાવનાઓ એકત્રિત થઈને તે અસીમ ઉલ્લાસ ભરેલી અનુભૂતિના રૂપમાં ઉદય થશે જે સ્વાભાવિક રીતે દરેક માતા અને દરેક બાળક વચ્ચે નિશ્ચિતરૂપે ઉદય થાય છે. પ્રૌઢતાને ભૂલીને બાળપણનું શરીર અને ભાવનાનું સ્તર બનાવવાનું જો શક્ય થઈ શકે તો સમજવું જોઈએ કે સાધકે એક બહુ મોટું લક્ષ્ય પાર કરી લીધું.

મન પ્રેમનું ગુલામ છે. મન ભાગે છે પરંતુ તેના ભાગવાની દિશા અપ્રિયથી પ્રિય તરફની હોય છે. જ્યાં પ્રિય વસ્તુ મળી જાય છે ત્યાં તે રોકાઈ જાય છે. પ્રેમ જ સર્વોપરિ પ્રિય છે, જેની પણ સાથે પોતાનો પ્રેમ થઈ જાય તે ભલેને કુરુપ કે વિકરાળ હોય છતાં પણ લાગે છે પરમ પ્રિય. મનનો સ્વભાવ પ્રિય વસ્તુની આજુબાજુ ફર્યા કરવાનો છે. ઉપર્યુક્ત સાધનામાં ગાયત્રીમાતા પ્રત્યે પ્રેમભાવનાનો વિકાસ કરવો પડે છે અને તેનું સર્વાંગ સુંદર સ્વરૂપ પણ અનુભવવું પડે છે. સર્વાંગ સુંદર પ્રેમની અધિષ્ઠાત્રી ગાયત્રી માતાનું ચિંતન કરવાથી મન તે જ ક્ષેત્રમાં ચક્કર લગાવ્યા કરે છે. તે જ ક્ષેત્રમાં ક્રીડા-કિલ્લોલ ફર્યા કરે છે. આથી મનને રોકવામાં, વશમાં લેવાની જરૂરિયાતની એક ખૂબ મોટી આધ્યાત્મિક સાધના પણ આ સાધનાના માધ્યમથી પૂરી થઈ જાય છે.

આ ધ્યાન સાધનામાં ગાયત્રીમાતાને એક નારી માત્ર માનવામાં નથી આવતાં, પરંતુ સત્-ચિત્-આનંદ સ્વરૂપ સમસ્ત સદ્ગુણો, સદ્ભાવનાઓ, સત્પ્રવૃત્તિઓનું પ્રતીક, જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાં પ્રતિનિધિ અને શક્તિ સામર્થ્યનો સ્રોત માનવામાં આવે છે. પ્રતિમા નારીની ભલે હોય, પરંતુ વાસ્તવમાં તે બ્રહ્મ-ચેતનાકમ દિવ્ય જ્યોતિ બનીને જ અનુભૂતિમાં ઉતારવી.

જ્યારે માતાના સ્તનપાનનું ધ્યાન કરવામાં આવે તો એવી ભાવના થવી જોઈએ કે, “દૂધ

એક પ્રકારનું દિવ્ય પ્રાણ છે, જે માતાના વક્ષસ્થળમાંથી નીકળીને મારા શરીરના પેટમાં જઈ રહ્યું છે અને ત્યાં એક સર્કેટ વિદ્યુતધારા બનીને શરીરના અંગઅઉપાંગોના રોમેરોમમાં જ નહીં, પરંતુ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અલંકાર, હૃદય, અંતઃકરણ, ચેતના તથા આત્મામા સામેલ થઈ રહેલ છે. સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ શરીરોમા - અન્નમય કોશ, મનોમય કોશ, પ્રાણમય કોશ, વિજ્ઞાનમય કોશ, આનંદમય કોશોમાં સમાયેલા અનેક રોગ, શોક, દુર્ગુણો, પાપ વગેરેનું નિરાકરણ કરી રહેલ છે. આ પયપાનનો પ્રભાવ કાયાકલ્પ કરી શકનાર સંજીવની રસાયણ જેવો બની રહ્યો છે. હું નરમાંથી નારાયણ, પુરુષમાંથી પુરુષોત્તમ,

અણુમાંથી વિરાટ, ક્ષુદ્રમાંથી મહાન અને આત્માથી પરમાત્માના રૂપમાં વિકસિત થઈ રહ્યો છું. ઈશ્વરના સમસ્ત સદ્ગુણો ધીરે ધીરે વ્યકિતત્વનું અંગ બની રહ્યાં છે. હું ઝડપથી શ્રેષ્ઠતા તરફ આગળ વધી રહ્યો છું, મારું આત્મબળ અસાધારણ રૂપમાં નેજસ્વી બની રહ્યું છે આ ધ્યાન એક એવી સ્નાયુકત સ્થાનની ઉત્તેજનાભરી પ્રક્રિયા ઉત્પન્ન કરે છે જેનાથી અંદરનાં શક્તિસ્ત્રોત ખૂલે છે, જાગૃત થાય છે તથા અનંત આનંદનું ઝરણું ફૂટી નીકળે છે, આપણે તે કરી જોઈએ તો પછી બહિરંગના આનંદની અનુભૂતિનો આસ્વાદ માણવા મળશે.

સ્વર્ગીય રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદ એક વખત કેટલાક રાજ્યોનો પ્રવાસ કર્યા પછી રાંચી પહોંચ્યા. ત્યાં તેમના પગમાં દર્દ થવા લાગ્યું. તેમને ખબર પડી કે તેમના બૂટના તળિયા ઘસાઈ ગયા છે તથા તેની ખીલીઓ બહાર નીકળી ગઈ છે. રાજેન્દ્રબાબુ અહિંસક બૂટનો ઉપયોગ કરતા હતા. તેમની છાવણી ૧૦ માઈલ દૂર અહિંસક ચર્માલય કેન્દ્ર હતું. તે કેન્દ્ર પર સચિવને મોકલીને બૂટ મંગાવ્યા. બૂટ પગમાં પહેરીને તેમણે કિંમત પૂછી, તો જવાબ મળ્યો, “ઓગણીસ રૂપિયા.”

“ગયા વર્ષે તો આ પ્રકારના બૂટ અગિયાર રૂપિયામાં મળ્યા હતા.” રાજેન્દ્રબાબુ બોલ્યા.

“અગિયાર રૂપિયાવાળા બૂટ આનાથી હલકા તથા કઠોર છે.” સચિવે જવાબ આપ્યો.

રાજેન્દ્રબાબુને સંતોષ થયો નહીં. તેમણે કહ્યું, “જો અગિયાર રૂપિયાના બૂટથી કામ ચાલી શકતું હોય તો ઓગણીસ રૂપિયા શા માટે ખર્ચવામાં આવે ? આથી આને પરત આપીને અગિયાર રૂપિયાવાળા બૂટ મંગાવી લો.”

રાષ્ટ્રપતિજી ત્યાં ત્રણ દિવસ રોકાયા. તેમણે કોઈ આવતા-જતા માણસ દ્વારા બૂટ બદલાવી લીધા. સચિવને મોટર દ્વારા બૂટ બદલવા મોકલ્યા નહીં. તેમણે કહ્યું, “જેટલા રૂપિયા બૂટમાં બચશે, તેટલા રૂપિયા પેટ્રોલમાં ખર્ચાઈ જશે.”

જો કે વાત નાની સરખી હતી, પરંતુ રાષ્ટ્રની સંપત્તિની એક-એક પૈસાનું ધ્યાન રાખનારા રાજેન્દ્રબાબુના માટે નાની સરખી વાત પણ ઘણી ગંભીર હતી. આમ નાની નાની વાતો જ તો માણસને મહાન બનાવે છે.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

તીર્થ નિવાસ અને પરિવાજક ધર્મ

(પરમપૂજ્ય ગુરુદેવે જુલાઈ, ૧૯૮૨માં શાંતિકુંજ મેત્રમાં આપેલું પ્રવચન)

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથોસાથ બોલો.
ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો
દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।
દેવીઓ અને ભાઈઓ,

તીર્થ શબ્દ યાદ કરવાથી કેટલો બધો આનંદ અને પ્રસન્નતા થાય છે. પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે તીર્થો પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં રહ્યાં હશે ત્યારે કેટલી બધી મજા આવતી હશે. લોકો ત્યાં નિવાસ કરીને અને પોતાના મનોવિકારોને ધોઈને તેમજ પુણ્યશાળી અને પવિત્ર બનીને કેવી રીતે નીકળતા હશે ? ગંગાની બાબતમાં તો મને વિશેષ ખબર નથી કે તેના પાણીમાં નાહીને તમે પુણ્યશાળી અને પવિત્ર બની જાઓ છો કે નહીં, પરંતુ એક બીજી જ્ઞાનગંગાની બાબતમાં બતાવી શકું છું. તમોને એ જ્ઞાનગંગામાં અર્થાત્ વાસ્તવિક તીર્થમાં જો રહેવાની તક મળી હશે તો વિશ્વાસ કરી શકશો કે તમે તમારી જાતને ધોઈને જ ગયા હશો અને ભવિષ્યમાં તમારાં કપડાંનો મેલ દૂર થયો હશે. કેમ ? એટલા માટે કે તમે ત્યાં નિવાસ કરીને ઉપાસના અને સાધના કરી છે અને સાથોસાથ તમારી સમસ્યાઓનું સમાધાન કરવાનો ત્યાંના વાતાવરણમાં લાભ લીધો છે. તીર્થમાં જે ઋષિઓ રહે છે તેમની સલાહથી સમસ્યાનો ઉકેલ મળે છે અને વધુમાં તમે આજ સુધી કરેલી ભૂલોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કેવી રીતે કરવું તે સમજાઈ જાય છે ભૂલો કેવી રીતે દૂર થાય ? તે માટે તમારે શું કરવું ? મિત્રો, તે માટે તમે તમારા ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવમાં શિષ્ટતાનો સમાવેશ કરો. આ માટે એવી કયા પ્રકારની

પ્રવૃત્તિઓ અપનાવશો, જે તમારામાં સંસ્કારના રૂપમાં પરિવર્તિત થાય ? એ માટે માત્ર જપ નથી. જપથી સંસ્કાર થતા નથી. રામાયણનું વાંચન કરવાથી પણ સંસ્કાર થતા નથી. વિચારની સાથોસાથ તમારે કંઈક પુણ્યકાર્ય પણ કરવું પડશે. વિચાર અને કર્મ બંનેનો સમાવેશ કર્યા પછી એ શક્ય છે કે પ્રાયશ્ચિત્તની સમગ્ર પ્રક્રિયા પૂરી થઈ જાય. અધ્યાત્મનો વાસ્તવિક અર્થ છે સંસ્કારનું સિંચન થાય અને સંસ્કાર જ્ઞાન અને કર્મ બંનેનો સમન્વય થવાથી થાય છે. જ્ઞાનપક્ષમાં પૂજાપાઠ, સત્સંગ અને સ્વાધ્યાયને ગણાવાય છે. કર્મ પક્ષમાં સેવા, પરોપકાર અને પુણ્યકાર્યો તેમજ જનકલ્યાણનો સમાવેશ થાય છે. આ બંને વાતોને જો તમે ભેળવી દેશો, તો તમારી પ્રક્રિયા પૂરી થઈ જશે. વીજળીના બે તાર ભેગા થવાથી કરંટ ચાલુ થાય છે. જો તમે જ્ઞાન અને કર્મનો સમાવેશ કરશો તો તમારી ઉપાસના પૂરી થશે. શાસ્ત્રોમાં ચર્ચાયેલ અધ્યાત્મના ચમત્કારોને તમે જોઈ શકશો.

પ્રાચીનકાળમાં બતાવ્યા મુજબ તમોને કાલે તીર્થનું મહત્ત્વ બતાવ્યું હતું. જો તમને તીર્થમાં નિવાસ કરવાનું સૌભાગ્ય મળી જાય તો ત્યાં અગાઉ બતાવેલી પ્રક્રિયા હાથ ધરશો. જો તમે શાંતિકુંજને ગાયત્રી તીર્થ માનતા હોય તો ત્યાં રહીને તમારો સમય સુવ્યવસ્થિત રૂપથી વિતાવશો. શાંતિકુંજમાં સમયને વિતાવવા માટેનો ચોક્કસ કાર્યક્રમ નિશ્ચિત થયેલો છે. સવારે ઊઠવાથી લઈને સાંજે સૂવા સુધીનું એક સમયપત્રક બનાવેલું છે. આ સમયપત્રકમાં તમારે કઈ કઈ પ્રવૃત્તિઓ

કરવાની છે, શિસ્તનું પાલન કેવી રીતે કરવાનું છે, સંયમી બનીને કેવી રીતે રહેવાનું છે, તપસ્વીની માફક જીવન કેવી રીતે જીવવાનું છે અને તે માટેની કાર્યપદ્ધતિનો ચોક્કસ ક્રમ છે તે નિભાવવાનો છે. એ ક્રમનું પાલન ન કરવાથી તમે જીવનમાં કંઈ વિશેષ મેળવવામાં સફળ થઈ શકશો નહીં. સેનેટોરિયમની માફક અહીંનું વાતાવરણ છે. બીમારીનો ઈલાજ તો ગમે ત્યાં કરાવી શકાય છે, પરંતુ જ્યાં ડૉક્ટરો રહેતા હોય છે અને વાતાવરણ પણ અનુકૂળ હોય છે તેવા સેનેટોરિયમમાં રહીને ઈલાજ કરાવવાથી માનવી જલદીથી સાજો થઈ જાય છે. જેમ સેનેટોરિયમમાં રહીને ફાયદો લઈ શકાય છે, તેની જેમ પ્રાચીનકાળમાં બાળકો ગુરુકુળોમાં રહીને લાભ લેતા હતા. મોટી ઉંમરના લોકો આરણ્યકોમાં રહેતાં હતાં. મોટી ઉંમરના લોકોને સેવાસાધના કરવા માટે આરણ્યકોની રચના કરવામાં આવે છે. બુદ્ધે ઘણા બધા મઠો અને વિહારો બનાવ્યા હતા. લોકસેવા કરવાની ઈચ્છા ધરાવતા લોકોના શિક્ષણ માટે ત્યાં રહેવાની વ્યવસ્થા થતી હતી. એ સ્થાનો આરણ્યકો કહેવાતાં હતાં. આરણ્યક કે બુદ્ધવિહાર નામમાં કોઈ ફરક પડતો નથી. આવાં સ્થાનો જ્યાં હોય છે ત્યાં માણસોએ પોતાની આત્મસાધના કરવી પડે છે. જ્યાં રમકડાં જોયાં ત્યાં પૈસા ફેંકી દીધા, આમતેમ ઘક્કામુક્કી કરતાં ફરતાં રહ્યાં અને દાનપુણ્યના નામે ગમે ત્યાં ખિસ્સા ખાલી કરતાં રહ્યાં, એવાં સ્થાનોને તો તીર્થ કેમ ગણાવી શકાય ? આ બધું ભાઈસાહેબ અજ્ઞાનીઓની માયાજાળ છે. તમે આ માયાજાળથી દૂર રહીને તીર્થયાત્રાના રહસ્યને સમજવાનો પ્રયત્ન કરશો. તીર્થયાત્રાનું રહસ્ય એ છે કે તમે જેટલો સમય તીર્થમાં નિવાસ કરો તેટલા સમય દરમિયાન આત્મશોધન કરો. ભૂતકાળના ખાડા ભરવાનો અને ભાવિ યોજનાઓ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરો. ભવિષ્ય માટે જેવા બનવું હોય એના માટે વર્તમાનમાં તમારે

તપશ્ચર્યા કરવી જોઈએ. વર્તમાનની તપશ્ચર્યાનો મતલબ છે ભાવિ જીવન માટેની નીતિનું નિર્ધારણ કરવાનો સંકલ્પ. જો આ મુજબ કરશો તો તમારો તીર્થનિવાસ સશક્ત બની જશે.

તમે એમ માનીને ચાલશો કે અહીં કલ્પસાધના શિબિરમાં ધરડામાંથી જવાન બનવા માટે આવ્યા નથી, પરંતુ અંતરંગને પરિશુદ્ધ કરવા માટે આવ્યા છો. આથી તીર્થનિવાસમાં જેટલો પણ સમય મળ્યો છે તેનો ઉપયોગ સ્વાધ્યાયમાં, આત્મચિંતનમાં, મનનમાં, પૂજામાં, ઉપાસનામાં, સારા લોકોના સંપર્કમાં, સારી વાતો વિચારવામાં અને ગંગાના કિનારે જવામાં વિતાવશો. તમારો સંપૂર્ણ સમય એવી રીતે પસાર કરો કે ક્યાંય અનિચ્છનીય બાબતને પ્રવેશવાની જગ્યા ન રહે. તમારું ચિંતન એવું હોય કે જેમાં અનિચ્છનીયતા માટેની કોઈ ગુંજાઈશ ન હોય. બસ, આવું જ એક તીર્થ અમે બનાવ્યું છે. માન્ઘાતાની સહાયથી જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય ચાર ધામ બનાવ્યાં હતાં, જે ચાર તીર્થ ગણાયાં. તેઓ તીર્થો શાનદાર બનાવવા ઈચ્છતા હતા અને તે મુજબ બનાવ્યાં ? તે સમગ્ર ભારતવર્ષમાં બનાવ્યાં પણ ખરાં. ભગવાન બુદ્ધે ઘણાં તીર્થો બનાવ્યાં હતાં તે ક્યાં બનાવ્યાં ? તે સમગ્ર ભારતવર્ષમાં બનાવ્યાં. ભગવાન મહાવીરે પણ એ મુજબ જ કર્યું. સમર્થ ગુરુ સમદાસે મહારાષ્ટ્રના દરેક ગામમાં પરિભ્રમણ કર્યું. તે સમયની પરિસ્થિતિ જોઈને તેમણે હનુમાનજીનાં મંદિરો બનાવ્યાં હતાં, જેનું નામ મહાવીર મંદિર આપ્યું હતું. પૈસાની વ્યવસ્થા ક્યાંથી થઈ શકતી હતી ? વિચારશીલ વાતોમાં કોઈ માણસ ક્યાં પૈસા ખર્ચે છે ? ગરીબોને ઈચ્છો, તો તમે બહેકાવી દો. માલદારોને બહેકાવવાના રસ્તા અલગ છે. તે રસ્તાઓને અપનાવી લો, માલદારો પણ ખૂબ બહેકી જશે, શું ઓછા બહેકે છે ? ગરીબોનાં ખિસ્સાં ખાલી કરી શકાય તો માલદારોના પણ ખિસ્સાં ખાલી કરી શકાય છે. માલદારોને મૂર્ખ બનાવીએ તો

એથીય વધુ મૂર્ખ બને છે. એટલા માટે હું તેમની વાત કહેતો નથી. કોની ? કે મોટા શાનદાર મંદિર બનાવવા શું જરૂરી છે કે બનાવી શકાય છે ? સમર્થ ગુરુ રામદાસે મહાવીર મંદિરો બનાવ્યાં હતાં. કેવી રીતે બનાવ્યાં ? માટીની દીવાલો અને ઘાસના છાપરાંવાળાં બનાવ્યાં હતાં. હનુમાનજીની મૂર્તિઓ કેવી રીતે બનાવી ? ગામમાં પહેલા પથ્થરોના ટુકડાઓમાંથી સ્થાનિક કારીગરો દ્વારા હનુમાનજીની સાધારણ મૂર્તિઓ બનાવડાવી હતી. મૂર્તિઓનો પોષાક અને શણગાર ક્યાંથી આવ્યો ? તેમણે મૂર્તિઓને સિંદુરથી લપેટી દીધી અને તેમ કરવાથી હનુમાનજીની મૂર્તિ બાલાજીની મૂર્તિ બનીને તૈયાર થઈ ગઈ. પછી તેમનું શું થયું ? ત્યાં લોકો શું પૂજા કરતા હતા ? હા, પૂજા પણ કરતા હતા અને બીજા કાર્યક્રમો પણ ચલાવતા હતા.

આજકાલ ખરાબી એ છે કે આપણાં મંદિરોમાં હાલ માત્ર પૂજા જ થાય છે. વાસ્તવમાં પૂજા પણ થવી જોઈએ અને બાકીના સમયમાં કંઈ અન્ય કાર્યક્રમ પણ ચાલવો જોઈએ. તેમણે પ્રત્યેક મહાવીર મંદિરની સાથે વ્યાયામશાળા સ્થાપી દીધી. ત્યાં સ્વાસ્થ્યની વૃદ્ધિ અને શિસ્તના પાલન અંગેનાં કાર્યો થાય તે માટે દરેક જગ્યાએ વ્યાયામશાળા બનાવી. વ્યાયામશાળા એક પ્રકારનું વિદ્યાલય બની, જ્યાં ગામના બાળકો, વડીલો, સ્ત્રીઓ કે જેમને વિદ્યાનો શોખ હતો, તેઓ ત્યાં જાય અને પૂજારી પાસેથી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે. આ ઉપરાંત રાત્રિવર્ગો ચાલતા હતા. એ વર્ગોનો અર્થ છે કે ત્યાં પ્રાચીનકાળની ઐતિહાસિક ઘટનાઓનું શિક્ષણ મળે અને તેના મારફત આજની સમસ્યાઓનું સમાધાન થઈ શકે. તે વેળા કથાનો અર્થ એમ ન હતો કે લોકો ગપ્પાંબાજી કરે. ગપ્પાંબાજીમાં કહે કે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને સોળ હજાર રાણીઓ હતી અને પ્રત્યેકથી આઠ આઠ બાળકો જન્મ્યાં હતાં. આ બધી બેકારની વાતો પાયા વગરની વાતો છે, જેનો કોઈ અર્થ કે સાર

નથી. આવા શિક્ષણની આજે કોઈ ઉપયોગિતા નથી. પ્રાચીનકાળમાં પણ તે વાતો નિરર્થક હતી. આપણે એવી કથા પણ કરીએ છીએ કે શંકરજીએ ગણેશજીનું માથું કાપી નાખ્યું અને તેની જગ્યા પર હાથીનું માથું ચોંટાડી દીધું. આવી વાતોથી શો મતલબ છે ? આ ન તો કોઈ પુરાણ છે કે ન તો કોઈ સત્સંગ છે. કથાની પાછળ કોઈ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. પ્રાચીનકાળમાં સમર્થ ગુરુ રામદાસની લખેલી 'દાસબોધ'ની કથાઓ દરેક મહાવીર મંદિરમાં થતી હતી. તેમણે એક નવું જ શાસ્ત્ર અર્થાત્ નવો વેદ રચી કાઢ્યો. તે બિચારો કરે પણ શું ? તે કૂડકચરામાંથી હાથ પણ શું લાગે ? આજે તમોને આ કૂડકચરામાંથી કંઈ ચીજ હાથ લાગે તેમ છે ? કંઈ છે જ નહીં બસ, આફત પેદા કરવા સિવાય કશું જ નથી, માત્ર દિમાગ ખરાબ કરનારું અને સમયને બરબાદ કરનારી વાતો કથાઓમાં છે. આથી રામદાસે કથાઓ પણ બનાવી અને એવી શાનદાર બનાવી કે કથાની પરંપરા જીવંત રહે અને મજા પડે. શિવાજીની સમગ્ર સેના તે મહાવીર મંદિરોમાંથી મળી, હથિયારો પણ ત્યાંથી મળ્યાં, અનાજ પણ ત્યાંથી મળ્યું અને આઝાદી માટેની લડાઈ તે મંદિરોમાંથી લડવામાં આવી.

તે જ રીતનું આજે પણ પુનરાવર્તન થયું છે. અમે બે ધામ પહેલાં બનાવ્યાં હતાં. એક ધામ મથુરામાં બનાવ્યું અને બીજું અહીં શાંતિકુંજનું બનાવ્યું. એક સંગઠન માટે અને બીજું શિક્ષણ માટે બનાવ્યું. પછી શું કર્યું ? જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યે ચાર તીર્થ બનાવ્યાં હતાં. સમર્થ ગુરુ રામદાસે સમગ્ર મહારાષ્ટ્રમાં લગભગ બે હજાર મહાવીર મંદિરો બનાવ્યાં હતાં. આજે અમારાં મંદિરોની સંખ્યા પણ ઘણી બધી છે અને તે સંખ્યા વધતી જઈ રહી છે. ગાયત્રી શક્તિપીઠના નામથી ચોવીસ સો મંદિરો બનાવી દીધાં. હજુ પણ ઘણા મંદિરો બની રહ્યાં છે. એ મંદિરોને

ગાયત્રી તીર્થનું રૂપ આપવામાં આવે અને તીર્થોમાં મંદિર માત્ર ન બનતાં તેમને શિક્ષણ સંસ્થાના રૂપમાં વિકસાવવામાં આવે. ત્યાં શિક્ષણનું કાર્ય થાય, જ્ઞાનવૃદ્ધિનો ઉપદેશ ચાલે અને રચનાત્મક કાર્યક્રમોના પ્રયોગો થાય. બસ, તે જ ઉદ્દેશને સાકાર કરવા માટેનું અમારું આ સ્થાનિક ગાયત્રી તીર્થ છે. તમે એવાં તીર્થોને મજબૂત બનાવવાનો પ્રયત્ન કરશો. તીર્થયાત્રી આમ કરે તો તે ઘણી સારી વાત છે. તીર્થયાત્રામાં તમારો સમય ખર્ચાવો જોઈએ, પરંતુ હું એ પૂછું છું કે તીર્થ હશે નહીં તો પછી. તમે જશો ક્યાં ? તીર્થ ક્યાં છે ? શું તમને ક્યાંય જોવા મળે છે ? તીર્થો ક્યાંય જોવા મળતાં નથી ? તેમની સાથે જૂની ઐતિહાસિક ઘટનાઓ જરૂરથી જોડાયેલી છે. પરંતુ તે બધાં જીવંત તો દેખાતાં જ નથી. લોકોને સાધના કરાવનારા, માર્ગદર્શન આપનારા, સલાહ આપનારા ઋષિઓ, તીર્થો અને આરણ્યકો ક્યાંય જોવા મળતાં નથી. એટલા માટે તમોએ એક બીજું કામ કરવું પડશે કે જ્યાં તીર્થયાત્રા કરવી હોય ત્યાં તીર્થોની સ્થાપના કરવામાં યોગદાન પણ આપવું જોઈએ. તીર્થોની મરેલી પરંપરાને પુનર્જીવિત પણ કરવી જોઈએ. કોઈ માણસ આવે અને તપાસ કરે કે તીર્થો કેવાં હોય છે તો તમે તેને બતાવી તો શકો. આજે તીર્થોના સ્થાન પર બધી જગ્યાએ મોટામોટા વિશાળકાય મંદિરો બનેલાં છે અને તેમના માધ્યમથી પોતાનું પેટ ભરતાં રહે છે અને ઝઘડા ઊભા કરે છે. તીર્થોનું વાતાવરણ, ગુણ, કર્મ, ઉદ્દેશો અને લક્ષણો બધું જ અદેશ્ય થઈ ગયું. બસ, તીર્થો પર સ્નાન કરો, રમકડાં (મૂર્તિઓ) જુઓ, ભેટસોગાદો ઘરો અને મંદિર જુઓ. શું આ સિવાય તીર્થમાં બીજું કંઈ હોય છે ? ના, ભાઈસાહેબ ! આ તો બિલકુલ ઊલટું છે. તીર્થની અસલી વાત તો જુદી જ હોય છે. તેમાં જ્ઞાનગંગા વહે છે, પ્રેરણા મળે છે, રસ્તો સૂઝે છે, ભાવનાઓનો વિકાસ થાય છે, માનવીને સર્વશ્રેષ્ઠ સ્તરનો (મહામાનવ)

બનાવવામાં આવે છે. આ પ્રકારનાં તીર્થોની સ્થાપના અને પુનર્જીવન જરૂરી જણાયું, એટલા માટે અમે તીર્થોની સ્થાપના કરી. તમે પણ આવાં તીર્થોની સ્થાપનામાં યોગદાન આપો. જ્યાં તીર્થો બની ગયાં છે તેમને મજબૂત બનાવવાનો પ્રયત્ન કરો અને જ્યાં બન્યાં નથી ત્યાં બનાવવાનો પ્રયત્ન કરો.

અહીંના બધાં ગાયત્રી તીર્થોમાં અમે શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરી છે. અહીં બાળકોની પાઠશાળા, વૃદ્ધોની પાઠશાળા, વડીલોની પાઠશાળા, મહિલાઓની પાઠશાળાઓ ચાલવી જોઈએ. અહીં આસનો અને પ્રાણાયામોનાં કેન્દ્રો હોવાં જોઈએ. અહીં જડીબુટ્ટીઓની મદદથી ચિકિત્સાલયો ચાલવાં જોઈએ. અહીં રાત્રિવર્ગો ચાલવા જોઈએ. આ બધાં કાર્યો ચાલવાં જોઈએ ત્યારે તો આપણે કહી શકીશું કે આ તીર્થોને ગાયત્રી મંદિર કહો કે તીર્થ કહો એ વાત એક જ છે. તમે પોતે એકલા તીર્થયાત્રા પર ન નીકળશો, બલકે નવા માણસોને પણ રસ્તો બતાવો. તીર્થયાત્રા પર જનારાઓને ખબર હોવી જોઈએ કે તીર્થ ક્યાં છે ? કઈ જગ્યાએ જવું ? કોની પાસે જવું ? ત્યાં જઈને શું કરવું ? સહેલગાહોમાં જઈને શું કરશો ? તમે જોયું હશે કે સહેલગાહોમાં કેટલા માણસો આવે છે ? કોઈ નૈનિતાલ જાય છે, કોઈ દાર્જિલિંગ જાય છે, કોઈ આગ્રાનો કિલ્લો જોવા જાય છે, કોઈ દિલ્હી દર્શન કરવા જાય છે તો કોઈ મુંબઈની સફરે જાય છે, ન જાણે લોકો ક્યાંને ક્યાં ફરવા જાય છે. તમે પણ ચાલી જાઓ, ધામોમાં ચાલ્યા જાવ, કોઈ ફરક નથી. એટલા માટે ફરક પડે તેવાં તીર્થો તો બનાવવાં જ પડશે. તે તીર્થોમાં નવજીવન રેડવું પડશે, તેમાં પ્રાણસંચાર કરવો પડશે. અમે એ દિશામાં આગળ વધવા જોઈએ. તમે પણ તમારા ખભા સાથે ખભો મિલાવો અમારા પગલે પગલે ચાલો. થોડોક પ્રયત્ન અમે કર્યો છે, થોડો સહયોગ તમે પણ એમાં આપો. શું આપશો ને ? જરૂરથી

આપી શકો છો. તમે માન્યાતા તો નથી, પરંતુ તેને બનાવવામાં કંઈક તો કરી શકો છો. એના નિર્માણમાં કોઈ પણ પ્રકારનું યોગદાન તો આપી જ શકો છો. તમારી પાસે ધન ન હોય તો પાડોશીઓ, મિત્રો, સ્નેહીજનો પાસે માગી શકો છો, તેમને આ કાર્યમાં જોડી શકો છો. તમે એવાં તીર્થોનું નિર્માણ કરો કે ત્યાંના વાતાવરણમાં બીજા અન્ય લોકો તીર્થયાત્રા માટે આવે. તમે માન્યાતાની માફક તીર્થોની સ્થાપના કરવા માટે શક્તિમાન હો તો જરૂરથી કંઈક કરો. અહલ્યાબાઈની માફક તીર્થોનો ઉદ્ધાર ફરીથી કરી શકો તો તે કામ તમારી રીતે કરો. અહલ્યાબાઈએ તીર્થોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. હવે તે તીર્થોનો ફરીથી જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાનો છે, બસ એટલું જ કામ કરીને ન અટકતાં તેમાં નવજીવન રેડવાનું છે. હાલમાં તો પુરાણ એ તીર્થો ખંડેર બની ગયાં છે, તેમનું માત્ર નામનિશાન જણાય છે.

મિત્રો, તેમને જીવંત બનાવવા માટે શું કરવું જોઈએ ? તેમને તમારા પ્રાયશ્ચિત્તમાં સામેલ કરી દો. પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રક્રિયા પૂરી કરવાનો એક બીજો રસ્તો પણ છે. આજ સુધીમાં જ્યાં શક્તિપીઠો બની ગઈ છે, ત્યાં એક કામની ઊણપ જણાય છે. ત્યાં પ્રાણવાન પરિવ્રાજકો નથી કે જેઓ ત્યાં રહે અને વાતાવરણને હચમચાવી કાઢે. મહામુશ્કેલીથી ક્યાંક પંડા મળી ગયા ક્યાંક પૂજારી મળી ગયા, ક્યાંક આરતી કરનારા મળી ગયા, ક્યાંક નોકર તો ક્યાંક કર્મચારી મળી ગયા, ક્યાંક સજઈ કરનારા મળી ગયા. બસ, જૂની પુરાણી ઘરેડમાં કામ ચલાવી રહ્યાં છે. એવા પ્રાણવાન પરિવ્રાજકોની મોટી ખોટ છે કે જેઓ ત્યાં રહે અને પોતાની નિષ્કા અને સેવાભાવનાથી તે સમગ્ર ક્ષેત્રને જગાડી દે તેમજ સમગ્ર ક્ષેત્રનું વાતાવરણ તીર્થોના જેવું બનાવી દે. તીર્થોનું એક વિશેષ વાતાવરણ હોય છે. ત્યાં જે કોઈ પહોંચી જાય છે, તે તેના બીબામાં ઢળી

જાય છે. વાતાવરણનું સર્જન કરવાનું કામ નોકરો, કર્મચારીઓ કે પૂજારીઓનું નથી, તે કામ પ્રાણવાનોનું છે. તમે પ્રાણવાન માલૂમ પડો છો. આ કાયાકલ્પ ચિકિત્સાની કલ્પસાધનામાં આવ્યા છો. તમે પ્રાણવાન ન હોત તો શું આવી શક્ત અને કષ્ટ ઉઠાવી શક્ત ? પ્રત્યેક માણસ મંદિરોમાં મફતના માલપાણી ખાવા હરતોફરતો રહે છે. ત્યાગ કોને પસંદ છે ? ભૂખ્યા રહેવાનું કોને ગમે છે ? પોતાના ઘરનું કામ કોણ છોડે છે ? તમારી અંદર જે શરાફત (ઈમાનદારી) જણાય છે તે જિંદગીપર્યંત જોવા મળશે. તમારામાં આધ્યાત્મિકતાનાં દર્શન થાય છે અને તે ઉપરાંત બીજી અનેક ચીજો જણાય છે. જો મારી વાત સાચી હોય તો તમારે હવે પછીના દિવસોમાં સમયદાન આપવા માટે એક જ સ્થાન પસંદ કરવું જોઈએ અને તે છે શક્તિપીઠ. પરિવ્રાજકની જેમ ફરતા રહીને પ્રચાર કરવા ઉપરાંત એક બીજો રસ્તો એ છે કે તમે કોઈ નજદીકની શાન્તિપીઠ પર ચાલી જાઓ, ત્યાં થોડોક સમય નિવાસ કરો અને તમારા જીવનને પરિશુદ્ધ કરવા ઉપરાંત તે ક્ષેત્રને જગાડી દેવાની સેવાસાધનામાં જોડાઈ જાઓ. આ પણ તમારું એક મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. જો તમે આ પ્રમાણે કરશો તો હું બરાબર એમ જ કહીશ કે તમે તીર્થયાત્રાનું રહસ્ય આત્મસાત્ કરી લીધું છે અને તેને પૂર્ણ કરવાના માટેનું કદમ ભરી લીધું છે. બસ, આ બે કામ તો કરો.

બીજું શું કરશો ? આ પ્રકારનાં તીર્થો દેશવિદેશોમાં બતાવવાની અમારી ઈચ્છા છે. તમે અમોને સહયોગ આપો. તમારા સહયોગથી અમે એવડું મોટું કામ કરી શકીશું કે ધર્મગ્રંથોમાં લખ્યા મુજબનું તીર્થોનું પુણ્ય વાસ્તવિક બની જશે. તમે એમાં બે રીતે સહયોગ આપી શકો છો. તીર્થોમાં પુણ્યદાન કરવાની પણ પરંપરા છે, તેના નિભાવ માટે આર્થિક સહયોગની પણ પરંપરા છે,

બ્રાહ્મણભોજનની પરંપરા છે. પહેલાના લોકો જ્યારે તીર્થયાત્રા પરથી ઘેર પાછા ફરતા હતા ત્યારે જપ કરાવતા હતા, કથા કરાવતા હતા, ભાગવત કરાવતા હતા, દાન પણ કરતા હતા. તીર્થો પર અને ઘર પર પણ દાન કરી શકાય છે. આખરે આ દાનનો મતલબ શો છે ? વાસ્તવમાં આ સમયદાનનું બીજું સ્વરૂપ છે. જે લોકો સમયદાન કરી શકતા નથી તેઓ અર્થદાન કરી શકે છે. સમયદાન અને અર્થદાન બંને કરવું શક્ય હોય તો તે સારું કાર્ય છે. પરંતુ તેમ ન કરી શકો તો સમયના બદલામાં બીજા માણસોનો સમય ખરીદીને એનું દાન કરી શકો છો. તમારી જગ્યા પર બીજો કોઈ માણસ કામ કરી દેશે. તમે તેના ગુજરાનની વ્યવસ્થા કરી દો. જો તમે ગુજરાન માટે અર્થદાન કરશો તો તે કામ સમયદાન જેટલું જ ગણાશે. આપણા ગાયત્રી પરિવારમાં એવા સેંકડો-હજારો લોકો છે કે જેઓ સેવા કરવા તત્પર છે, પરંતુ તેઓ શું કરે ? ઘરગૃહસ્થીની જવાબદારીઓ એવી છે કે તે માટે કંઈ આપ્યા સિવાય, કપડાં વિના, નિભાવ ખર્ચ આપ્યા વિના એમનું કામ ચાલી શકતું નથી. પોતાના ઘેરથી કપડાંની અને ખાવાપીવાની વ્યવસ્થા લઈને આવનારા તેમજ ઘર પર બાળકોના ખર્ચની વ્યવસ્થા પૂરી કરીને આવનારા લોકો ઘણા ઓછા હોય છે. મોટાભાગના લોકો તો એવાં હોય છે કે જેમના ખાવાપીવાના ખર્ચની વ્યવસ્થા કરવી પડે

છે. આ પ્રકારના સમાજસેવકોની સંખ્યા એટલી બધી મોટી છે કે તેમના ગુજરાનની વ્યવસ્થા અમે કરી શકતા નથી. તેમના માટે કપડાંની અને તેમના બાળકોના ભરણપોષણની વ્યવસ્થા કરવામાં અમે સમર્થ બની શક્યા નથી. આજે સમાજનું ઉત્થાન અને નવનિર્માણ કરવા માટે હજારો લાખો કાર્યકર્તાઓની અમારે જરૂરિયાત છે, જે અમોને મળી શકતા નથી, કારણ કે અમારી પાસે તે બ્રાહ્મણોના ગુજરાનની વ્યવસ્થા નથી. તો તમે તે માટે તમારા ખર્ચમાં કંઈકસર કરીને દાન કરી શકો છો. આ પણ એક પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉપાય છે.

તીર્થયાત્રામાં સ્નાન કરવું જ જરૂરી નથી. જપ કરવા જ જરૂરી નથી, પંચામૃત પીવું અને મંદિરોનાં દર્શન કરવાં આ બધું જરૂરી નથી. અસલ વાત તો વિચારો. બિલાડીના ગળામાં ઘંટ તો બાંધો. તમે કોઈ ત્યાગ તો કરો, સેવાની વાત વિચારો, મનથી ઉદાર બનો, કંઈક કષ્ટ તો વેઠો, થોડી મહેનત પણ કરો. કંઈક કરી બતાવો. ના સાહેબ ! અમે તો પંચામૃત પીશું, નકામી વાતો કરીશું. આમ તો કંઈ પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. ઋણ ચૂકવવા માટે તીર્થો સૌથી સારાં ગણાય છે. એટલા માટે મેં તીર્થયાત્રા માટે તમોને નિવેદન કર્યું, બસ, આજની વાત સમાપ્ત.

॥ ૐ શાન્તિ ॥

જંગલોમાં જે વૃક્ષો એકલાં ઊંચાં હોય છે તે ભયંકર વાવાઝોડું આવતાં ઉખડી જાય છે. એના બદલે ઝુંડમાં પાસપાસે ઊંચેલાં વૃક્ષો તોફાનની સામે ટકકર લઈ શકે છે. આ ઉદાહરણ આપતાં ભગવાન બુદ્ધે પોતાના પ્રવચનમાં કહ્યું, “પરસ્પરની પ્રેમની ધનિષ્ઠતા મનુષ્યોને આ રીતે નાશ પામતાં બચવાનો અને વિકાસનો અવસર આપે છે. મઠ અને વિહારમાં ધનિષ્ઠ કૌટુંબિક પ્રેમનો મહાવરો એટલા માટે જ આપવામાં આવે છે.

શક્તિ સ્વરૂપા માતા ભગવતી દેવી શર્મા એક વિલક્ષણ જીવન યાત્રા

માતા ભગવતી દેવી શર્મા, કે જેઓને સમગ્ર ગાયત્રી પરિવાર, પૂજ્ય વં. માતાજીના નામથી સંબોધિત કરવામાં ગૌરવ અનુભવે છે, તેમનું સમગ્ર જીવન સમર્પણ-સાધનાનું એક વિલક્ષણ પ્રમાણ છે. ઉત્તરપ્રદેશના આગ્રાનગરમાં સંવત ૧૯૮૨ના આસો વદી-૪ના માહે સાટેમ્બર ૧૯૨૬ના રોજ શ્રી જસવંતરાયના ઘેરે જન્મ લેનાર ભગવતી દેવીજી સને ૧૯૪૩માં પૂજ્ય શ્રી રામ શર્મા આચાર્ય સાથે લગ્ન ગ્રંથીથી જોડાયા, પ્રકારાંતરે આ એક દિવ્ય સંયોગ જ હતો કે જે વર્ષે પૂજ્ય શર્માજીને પોતાના હિમાલયવાસી ગુરુસત્તાએ પરોક્ષ સાક્ષાત્કાર કરાવી, અખંડ દીપક સ્થાપિત કરાવી, ૨૪ લક્ષના ૨૪ ગાયત્રી મહાપુરુષ્વરણ સાધનાનો શ્રી ગણેશ કરાવ્યો. એ જ વર્ષે આંબલખેડાથી ૨૪ કિ. મી. દૂર (આગ્રા નગરમાં) તેમની સાથે તેમના જીવનનું અભિન્ન અંગ બનીને શક્તિ વહન કરવાવાળી, જીવનભર પ્રેમ, સદ્ભાવ લૂંટાવતા રહીને, ભવિષ્યમાં ગાયત્રી પરિવારની અધિષ્ઠાતા બનવાવાળી મા ભગવતીએ જન્મ લીધો. તેમના જીવનના પ્રારંભિક વર્ષે અસામાન્ય તેમજ દિવ્ય સ્તરના હતા. તેમને આતિથ્ય સેવા-ઈશ્વરોપાસનામાં વિશેષ આનંદ આવતો. ઘર-વૈભવ, ઐશ્વર્યથી તેઓ પ્રભાવિત થતાં નહિ અને વિશેષ રૂચી દાખવતા નહિ. સાદી ખાદીની સાડી જ તેઓ પરિધાન કરતા, જે તેમને અતિ પ્રિય હતી અને એ સૌભાગ્ય જ્યારે સને ૧૯૪૩માં આગ્રા જીલ્લાના જ આંબલખેડા ગામના “સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામી શ્રી રામ મત્તજી” સાથે વિવાહ સૂત્રમાં બંધાતા જોડાઈ ગયું. જેણે તેમને વિશ્વ વંદનીય બનાવી દીધા.

સમાજની ખીડામાં ભાગીદાર, સ્વતંત્રતા

સેનાની શ્રી રામ શર્માજી “શ્રી રામમત્ત” ના હુલામણા નામથી જાણીતા હતા અને સામાન્ય સંતોષી બ્રાહ્મણની જીવંતી જીવીને પોતાની સાધના કરી રહ્યા હતા. તેથી પ્રતિષ્ઠિત જમીનદાર કુટુંબ હોવા છતાં, સ્વેચ્છાએ ઓટેલી ગરીબીમાં માતાજીનું વૈવાહિક જીવન પ્રતિકૂળતાઓથી ભરેલું રહેતું. ફક્ત માસિક રૂપિયા ૨૦૦માં અસંખ્ય અતિથિઓનું પ્રેમથી સ્વાગત અને ભોજન અને સાથે સાથે હાથ-છાપખાનાનાં મશીન પર અખંડ જ્યોતિ પત્રિકા અને અન્ય પુસ્તકોનાં પ્રકાશનનું કાર્ય આ દંપતિએ એટલી કુશળતા અને પ્રેમ સદ્ભાવથી પુરું પાડ્યું કે જે તેમના સંપર્કમાં એકવાર આવ્યો તે લાગણીથી ભાવસંવેદનામાં બંધાઈ ગયો. વિવાહ આંબલખેડામાં થયા પણ રહેવાનું થયું મથુરાની ૮'x ૮' ની નાની એક ઓરડીમાં. ઘીરે ઘીરે એ સ્થાન મળી ગયું, જ્યાં આજે ઘીયામંડી મથુરામાં અખંડ જ્યોતિ સંસ્થાન બનેલું છે.

આચાર્યજીના ૨૪ લક્ષના મહાપુરુષ્વરણ ઉત્તરાર્ધ તેમની અર્ધાગનીનાં તપોમય સાનિદ્યમાં સંપન્ન થયો. જ્યારે મહાપુરુષ્વરણની પૂર્ણાહુતિનો સમય આવ્યો અને ૧૦૮ કુંડી યજ્ઞની સાથે સાથે ગાયત્રી તપોભૂમિ (વૃંદાવન રોડ, મથુરા) ની સ્થાપનાનો સંકલ્પ ઉભર્યો કે માતાજીએ પોતાના તમામ દાગીના ઝવેરાત, મિલ્કત બોંડસ વગેરે પોતાના આરાધ્ય દેવના સંકલ્પોને ચરિતાર્થ કરવા ચરણે ઘરી દીધા. એટલું જ નહિ, પરંતુ આજીવન આચાર્યજીના પગલે પગલે ખાદીની સાદી સાડી પહેરી અને જે કાંઈ મળતું રહ્યું તે બીજા માટે ઉદાર હાથે

લુંટાવતા રહ્યાં.

સને ૧૯૫૮નાં ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરામાં ઐતિહાસિક ૧૦૦૮ કુંડી મહાયજ્ઞ બાદ ગાયત્રી પરિવાર ઘીરે ઘીરેવઘતો જ ગયો. લાખો વ્યક્તિઓને મંત્રદીક્ષા આપી તથા દેવ સંસ્કૃતિ દિગ્વિજયનાં આ ક્રમમાં નારી જાગૃતિની એક દિવ્ય ચેતના લહેર ઉભરી કે જેથી સંસ્કાર પરંપરાના જાગરણ દ્વારા શ્રેષ્ઠ પરિવાર અને સમાજ નિર્માણની પ્રક્રિયાનો એક મહત્વપૂર્ણ આધાર ઉભો થઈ ગયો.

લેસ્ટર (ચુ. કે.) ટોરેન્ટો (કેનેડા) તથા લોસર્થેન્ઝિલસ (ચુ. એસ. એ.) ના મહાયજ્ઞમાં પણ તેઓ પહોંચ્યા અને પ્રવાસી ભારતીઓને દેવ સંસ્કૃતિના નિર્દારણોની સાથે સાથે ભાવ સંવેદનાસભર આત્મીયતા અને વાત્સલ્ય પણ આપતા રહ્યાં. જેથી આજે ૮૦ દેશોમાં ગાયત્રી પરિવાર સક્રિય છે. અનેકો રાજનેતા તથા શાસનતંત્રના અધિકારી સંગઠનગણ તેમના જીવનમાંથી પ્રેરણા મેળવી ક્ષેત્રમાં સક્રિય છે.

એક તરફ પ્રખર સંકલ્પ શક્તિ તો બીજા તરફ સ્નેહ વાત્સલ્ય ઝરતી વં. માતાજી જીવનભર પોતાના આરાધ્ય ઈષ્ટ પૂ. આચાર્યજીના મહાપ્રયાણ બાદ તેમના અદૂરા કાર્યને આગળ ધપાવી પોતાના બાળકોનાં ખભા મજબુત બનાવી, સંગઠનને સશક્ત બનાવ્યા પછી ચિત્રકુટ અશ્વમેધ યજ્ઞ-ચૈત્ર નવરાત્રીના સમાપનથી તેઓ અંતર્મુખી બની ગયા. અને સતત પોતાના ઈષ્ટથી એકાકાર થવાની વાત દોહરાવ્યા કરતા. છેવટ સુધી

એકાંકી તપ પુરૂષાર્થ અને સાધના ક્રમમાં વ્યસ્ત રહી. પોતાના શિષ્યોના-બાળકોના દુઃખ કષ્ટ પ્રારબ્ધને પોતાના ઉપર લઈને સ્વેચ્છાએ ભાદરવા સુદ ૧૫ (પૂર્ણિમા)ના રોજ બપોરે ૬૯ વર્ષની આયુમાં મહાપ્રયાણ કર્યું.

તેમના સ્નેહ મમત્વ વાત્સલ્યને કોઈ ભૂલી નહિ શકે. રાષ્ટ્રને એક સૂત્રમાં બાંધવા માટે તેમણે કરેલ સેવાકાર્યોની સુવાસ મહેકતી રહેશે. યાદ રહે કે શ્રાદ્ધ પક્ષ જે આજે એમના મહાપ્રયાણના દિવસે જ શરૂ થાય છે તથા શરીરથી પૂ. આચાર્યજીનો જન્મદિવસ પણ ત્રયોદશી (તેરસ) નો છે. (પૂ. ગુરુદેવ પોતાનો આધ્યાત્મિક જન્મદિવસ વસંત પંચમી માનવતા) પરંતુ આ સુયોગ જોતાં રાષ્ટ્રના નવનિર્માણની મહત્વપૂર્ણ આધાર સ્તંભ રૂપ વંદનીયા માતાજીએ શ્રાદ્ધ પક્ષના પ્રારંભની પાવન તિથિને જ પોતાના ઈષ્ટની સાથે એકાકાર થવા પરંદ કરી. વં. માતાજી સાડા છ કરોડની સંખ્યાના એક વિરાટ પરિવારને પોતાની શક્તિ વિતરિત કરીને, એક સશક્ત કાર્યકર્તાઓની સામુહિક શક્તિને વિકસાવી પોતાના આરાધ્ય દેવ પાસે પ્રયાણ કરી ગયા. પરંતુ વિશ્વાસ છે કે તેમના બાળકો તેમના બતાવેલ દિવ્ય માર્ગ પર ચાલશે અને ઉજવવળ ભવિષ્યનું સ્વપ્ન સાકાર કરીને જ રહેશે.

સ્નેહ-વાત્સલ્ય મૂર્તિ પ્રાતઃસ્મરણીય માતા ભગવતી દેવીને શત્ શત્ નમન, શત્ શત્ પ્રણામ.

ૐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ:

આપણે પોતાને ધ્યાન કરીએ, જેથી ઈશ્વરને ધ્યાન કરી શકવા યોગ્ય બની શકીએ. આપણે પોતાના કર્તવ્યોનું પાલન કરીએ. તેથી ઈશ્વરની નજીક બેસી શકવાની પાત્રતા પ્રાપ્ત કરી શકીએ.

હમ્ને માલૂમ હૈ, તૂફાન ભી તેવર દિખાયેંગે,

પ્રબલ ભૂકંપ કે ઝટકે, તુમ્હે આકર ડરોયેંગે,

મગર વિચલિત ન હોના તુમ કિસી અવરોધ કે આગે,

નહીં ટૂટે કભી ભી આસ્થા-વિશ્વાસ કે ઘાગે ।

-વંદનીયા માતાજી

“આ અનુપમ ઋષિ યુગમ”

ઋષિ પરંપરાનું સ્મરણ કરતા કંઈ કેટલાય ઋષિ યુગમ આંખ સામે ઉમટી આવે છે. જે બે શરીર, એક પ્રાણ બની અને તેમના સમગ્ર જીવનના ક્રિયાકર્મ, આ તથ્યની પુષ્ટિ કરતા ચાલ્યા ગયા. તેમાં પૌરાણિક કાળના વશિષ્ઠ-અરુંધતી, અત્રિ-અનસૂયા, યાજ્ઞવલ્ક્ય-મૈત્રેયી, સત્યવાન-સાવિત્રી તથા વર્તમાન યુગના રામકૃષ્ણપરમહંસ-શારદામણિ, મહર્ષિ અરવિંદ-શ્રીમાં આદિ ઉલ્લેખનીય છે. એવા જ એક મહિમામંડિત ઋષિયુગમ હતા પરમપૂજ્ય પંડિત શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય તથા વંદનીયા માતા ભગવતી દેવીજી શર્મા જેમના પ્રારંભથી અંત સુધીના સમગ્ર જીવનક્રમ બે શરીર-એક પ્રાણનો પરિચય આપતા રહ્યા.

ઓક્ટોબર સન્ ૧૯૫૮ની અખંડ જ્યોતિ પત્રિકાના પૃષ્ઠ ૪ પર એક લેખ છપાયો હતો ‘અખંડ જ્યોતિની જવાબદારીઓમાં પરિવર્તન લેખકના સ્થાન પર લખેલ હતું-ભગવતી દેવી શર્મા ધર્મપત્ની પં૦ શ્રી રામ શર્મા આચાર્ય’ લેખનું શીર્ષક વાંચી બધા ચોંકી ઉઠ્યા કે અચાનક આ પરિવર્તન કેમ ? સંપાદકના રૂપમાં તો આપણે આચાર્યજીને જાણીએ છીએ ? તેમણે પોતાનું નામ કે જવાબદારી કેમ માતાજીને સોંપી દીધી, શું હવે તે આપણને પત્રો-પત્રિકાઓ-સ્થૂળ દર્શનોના માધ્યમથી નહીં મળે ? વિવિધ જુઝાસાઓ બધાના મનમાં હતી. માતાજીએ બહુ સરળ ભાવથી તે લેખમાં લખ્યું હતું “અખંડ જ્યોતિના આ અંક પર સંપાદકના સ્થાને મારું નામ વાંચી પાઠકોને આશ્ચર્ય થતું હશે.” ઘણાં દિવસો થઈ ગયા પરિવારના પરિજનોની ભોજન વ્યવસ્થાનું કાર્ય મારા ભાગે છે-તે કાર્ય મારા સ્વભાવનું અંગ બની ગયું છે. પરિવારના પરિજનોની આગવુક અતિથિઓ આ દિવસોમાં મોટી સંખ્યા જોઈ મને ભોજન સંબંધી અધિક કાર્યભારની વૃદ્ધિથી પરેશાન થવી તો દૂર ઉપરથી બમણા આનંદની અનુભૂતિ થતી. ઘણાં

દિવસોથી મારી આ કાર્યશૈલી રહી છે. હવે તે કાર્યથી ભિન્ન “અખંડ જ્યોતિ”ના સંપાદન કાર્યમાં પણ મને સંલગ્ન જોઈ પાઠકોને ચોકકસ આશ્ચર્ય થશે.” આગળ પાઠકોને થયેલ અણસમજનું સમાધાન પણ હતું.

તેમણે લખ્યું “આચાર્યજીના ઘરમાં જ્યારથી પ્રવેશ થયો છે, ત્યારથી મેં તેમને દેવતાના રૂપમાં મેળવ્યા અને પરમેશ્વરના રૂપમાં પૂજ્યા છે. તેમની પ્રત્યેક ઈચ્છા અને આજ્ઞામાં મને પોતાનાં સૌભાગ્ય અને કલ્યાણનો અનુભવ થતો રહ્યા છે. સમયે સમયે તે મને કઠણ પરીક્ષાઓમાં નાંખતા રહ્યા- મેં પોતાના અત્યાર સુધીના જીવનમાં એવી અગણિત ઘટનાઓ જોઈ, જેમાં તેમના આશીર્વાદ મેળવી તુચ્છ વ્યક્તિ પણ મહાન કાર્ય સંપન્ન કરી શકે છે. તે બળ પર મારો સંકોચ શાંત થઈ જાય છે અને અખંડ જ્યોતિની બહુ મોટી જવાબદારીને પોતાના ખભે લેવાનું સાહસ કેવી રીતે સમેટી રહી છું.” તેમને હવે પાછું સાધના ક્ષેત્રમાં જવાનું છે. અખંડ જ્યોતિનું આ સંપાદન પરિવર્તન પણ આ યોજનાનું એક અંગ છે. પૂરી વાત તો તેમણે હજી સ્પષ્ટ નથી કરી, પણ માલૂમ પડે છે કે કંઈ વિશેષ સ્થાનો પર. કંઈ વિશેષ આત્માઓના સાન્નિધ્યમાં મથુરાથી બહુ દૂર રહેવાની તેમની યોજના છે. તે રાષ્ટ્રના માટે એક વિશેષ શક્તિ પ્રકટ કરવા માટે કંઈક વિશેષ સાધનાત્મક કાર્યક્રમ બનાવી રહ્યા છે. અખંડ જ્યોતિનું આ સંપાદકીય પરિવર્તન પણ તેનો એક પૂર્વ ભાગ માની શકાય છે.”

વાસ્તવમાં પરમ વંદનીયા માતાજીના ખભા પર જે જવાબદારી માત્ર બત્રીસ વર્ષની આયુમાં જ જે વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ્યો માટે પૂજ્યવરે નાંખી હતી. તે ગાયત્રી પરિવારની જીવન યાત્રામાં એક નવો મોડ (વળાંક) હતો. તે પારખી રહ્યા હતા કે તેમની જીવન સંગિની શિષ્યા સમર્પિત સાધિકા તેમની આગામી હિમાલય પ્રવાસની અવધિમાં, જ્યાં તે કઠોર તપ કરી ઋષિ સત્તાઓના સાન્નિધ્યમાં પ્રચંડ ઊર્જા ઉત્પાદન હેતુ જઈ રહ્યા હતા. વેદો સિવાય પુરાણ, બ્રાહ્મણ, ઉપનિષદ, આરણ્યક સહિત સમગ્ર આર્ષ ગ્રંથોના ભાષ્યની જવાબદારી પણ પૂરી

કરવા સંકલ્પિત થઈ પ્રસ્થાન કરી રહ્યા હતા, આ પરિવારની અભિભાવિકા, સંરક્ષિકાની જવાબદારી પણ સંભાળી શકશે કે નહીં. કુલ ચોવીસ મહિનાની અવધિ સુધી આ પરીક્ષાક્રમ ચાલ્યો. પૂજ્યવર ગુરુદેવ પાછા હિમાલય પ્રવાસેથી આવ્યા. આ ગાળામાં દુર્ગમ હિમાલયથી જ્યાં દેવતા-ઋષિ આત્માઓ સતત વિશ્વ કલ્યાણ નિમિત્તે તપ કરે છે. હિમાલયના હૃદય યમુનોત્રીથી લઈ નંદાદેવીના તપસ્વી ઊર્જ ક્ષેત્રથી "એક સાઘકની ડાયરીના થોડા પૃષ્ઠ" પણ લખી લખી મોકલતા રહ્યા, જે અખંડ જ્યોતિમાં છપાયા. આ અરસામાં અખંડ દીપ સળગતો રહ્યો તથા વંદનીયા માતાજીની પરીક્ષા લેતા રહ્યા. પૂજ્ય ગુરુદેવે આવતા જ પુનઃ સંપાદન ક્રમ ઓક્ટોબર ૧૯૬૧થી સંભાળી લીધો-અને સાઘકોના માર્ગદર્શન નિમિત્તે પંચકોશીય જાગરણ સાધનાથી લઈ નવો મોડ આપ્યો.

કેટલો વિધિ વ્યવસ્થા પૂર્ણ-સુનિયોજિત લીલાપુરુષોનો જીવનક્રમ હોય છે-એ અખંડ જ્યોતિના પાછલા પાના ઉથલાવીને જોઈ શકાય છે. ઠીક દસ વર્ષ પછી પૂજ્યવરે અજ્ઞાતવાસ પર મથુરાથી સ્થાયીરૂપથી વિદાય લઈ. પરમ વંદનીયા માતાજીના ખભા પર પૂરા મિશનની જવાબદારી સોંપી સાધના ઉપક્રમ હેતુ હિમાલય પ્રસ્થાન કર્યું બંનેએ જેને કર્મભૂમિ બનાવી હતી અખંડ જ્યોતિ સંસ્થાન (દીયા મંડી, મથુરા) તથા ગાયત્રી તપોભૂમિ (વૃંદાવન રોડ, મથુરા)થી ક્રમશઃ સાધના-લેખન તથા સત્ર સંચાલન-પ્રચાર સંગઠનનું કાર્ય સારી રીતે ૩૦ વર્ષો સુધી સંપન્ન કર્યું હતું, તેને સદા માટે છોડી પૂજ્યવર ૨૦ જુને ચાલ્યા ગયા. પરમ વંદનીયા માતાજીને શાંતિકુંજ સમ સરોવર હરિદ્વારમાં અખંડ દીપક, ચોવીસ-ચોવીસ લક્ષના ચોવીસ મહાપુરસ્કારણ કરનારી છ કુમારી કન્યાઓ તથા ત્રણ વરિષ્ઠ કાર્યકર્તાઓની સાથે નીરવ એકાંતમાં રહેવાનો નિર્દેશ આપી ગયા કેવું નિષ્કુર જેવું લાગે છે આ પગલું, એક વૈરાગી સંતનું, જેમણે જીવનભર બીજાના હિત માટે પોતાની રગે રગનો ઉપયોગ કર્યો, અગાધ સ્નેહ લૂંટાવી એક વિરાટ પરિવારના

અભિભાવક કહેવાયા હતા પરંતુ એવું ફકત લાગે છે. આ એક સુનિયોજિત કાર્ય સ્થાનાંતરણની પ્રક્રિયા માત્ર હતી.

પરમ વંદનીયા માતાજીના વિષયમાં પોતાનાં વિદાય સંદેશમાં અપનોં સે અપની બાતના ક્રમમાં મે ૧૯૭૧ના અંકમાં પૂજ્ય ગુરુદેવ લખે છે-"અભિયાનનું દિશા નિર્દેશણ માતાજી ઠીક રીતે કરતી રહેશે. તેમને અમારી માફક અધિક વાતો કરતા નથી આવડતી, પરંતુ આત્મિક ગુણોની દૃષ્ટિએ તે અમારાથી કંઈક આગળ જ છે પાછળ નથી. પરિવારને પ્યાર અને પ્રકાશ આપવાની જવાબદારી તેના પર છોડી અમે એક રીતે નિશ્ચિંત છીએ. અમને સ્તીભર પણ ભય નથી કે આંદોલન-સંગઠન અમારા ગયા પછી ડગમગી જશે. આ બાળ પરિવારની સાર સંભાળ કરવા માટે અમે માતાજીને છોડી જઈએ છીએ. તે પોતાની તપશ્ચર્યા આ પ્રયોજનમાં લગાવતી-ખર્ચ કરતી, અમારી પરંપરાને જીવીત રાખશે." કેટલું સુવ્યવસ્થિત શક્તિ હસ્તાન્તરણ ! જ્યારે કે સ્વયં તે પ્રત્યક્ષ સશરીર આગામી ગાયત્રી જયંતી પહેલાં ત્યાં શાંતિકુંજ આવી રહેવાના હતા. પરંતુ તેમણે પોતાને પાછળ રાખી પ્રત્યક્ષ ભૂમિકા પૂરે પૂરી પરમ વંદનીયા માતાજીને સોંપી દીધી.

તેના પછી પૂજ્યવરની સુનિયોજિત પાંચ પંચવર્ષીય યોજનાઓ આરંભ થઈ. જેમાં પ્રારંભિક ચારમાં બન્ને ગુરુદેવ તથા માતાજીએ તથા અંતિમમાં માત્ર પરમ વંદનીયા માતાજીએ પત્રિકા સંપાદન, સાધનાથી શક્તિ ઉપાર્જન, અનુદાન વિતરણની મહત્વની જવાબદારી પોતાના ખભા પર લીધી. ત્યારે આ ૧૯૫૯ની તુલનામાં વધારે કઠિન કાર્ય હતું નવું સ્થાન, નાની-નાની કન્યાઓ, જેને સાધના પથ પર આગળ વધારવાની હતી. શાંત-સાધના માટે સર્વાધિક ઉપયુક્ત સ્થાન, પરંતુ મથુરામાં આવતા-જતા રહેનારા આગંતુક દર્શનાર્થી અહીંયા ન હતા, પૂજ્યવર પણ સાથે ન હતા. તેથી એ વધુ કઠણ પરિક્ષાની ઘડી હતી.

"અપનોં સે અપની બાત" ના ક્રમને જાળવી રાખતાં જુલાઈ ૧૯૭૧ની અખંડ

જ્યોતિમાં “૨ પત્રિકાઓનું સંપાદન અને હું” શીર્ષકથી વંદનીયા માતાજી લખે છે-“મારા માટે ગુરુ, અવલંબન અને ભગવાન આચાર્યજી જ છે. તેમની આજ્ઞાનુવર્તિની અને ઈચ્છા-અનુગામિની બનવા સિવાય બીજું કશુંય વિચાર્યું નથી. એમનો આદેશ શિરોધાર્ય કરવા સિવાય બીજું કશું વિચારી નથી શકતી. સંપાદકની જગ્યાએ કાનૂની દૃષ્ટિએ કોનું નામ છપાવ્ય છે, એનું કંઈ મૂલ્ય, મહત્ત્વ નથી, સામાન્ય રીતે સ્થિતિ એ રહેશેકે ભૂતકાળની માફક ભવિષ્યમાં પણ ગુરુદેવના વિચાર જ પરિવર્તનોને નિરંતર ઉપલબ્ધ થતા રહેશે. અખંડ જ્યોતિ શત પ્રતિશત તેમની અભિવ્યક્તિઓની આગળ પણ એ રીતે પરિપૂર્ણ રહેશે, જેવી અત્યાર સુધી રહી છે.”૧૯૭૨માં જાન્યુઆરી માસના ઉત્તરાર્ધમાં થોડા સમય માટે માતાજીની અતર્વેદના જે અધિક કાર્યભાર તથા અચાનક આવેલ હૃદય રોગથી (એટેક) ઉઠી હતી, સાંભળતા પૂજ્યવર દુર્ગમ હિમાલયમાં જ્યાં હતા, ત્યાંથી સીધા શાંતિકુંજ આવ્યા. માતાજી માટે તે એક અલૌકિક રોમાંચકારી ક્ષણ હતી. સારા કષ્ટ-સંતાપ તેમને જોતાં જ દૂર થઈ ગયા. ઠીક પણ છે, શક્તિ સ્વરૂપને થઈ પણ શું શકતું હતું. જ્યારે પૂજ્યવરે પોતાની સારી આગામી યોજનાઓ હૃદયઘાતના કષ્ટથી પાર ઉતરેલ વંદનીયા માતાજીને સમજાવી તથા જેવા આવ્યા હતા, તેવા જ ચાલ્યા ગયા, પુનઃ ગાયત્રી જયંતી સુધી કદી ન આવવાનું આશ્વાસન આપી. એપ્રિલ ૧૯૭૨ની “અખંડ જ્યોતિ” અપનો સે અપની બાત માં “ ગુરુદેવ કેમ આવ્યા ? કેમ ચાલ્યા ગયા ? શીર્ષકથી પરમ વંદનીયા માતાજીએ વિસ્તારથી આ બધા ઘટનાક્રમોનું, ભાવી યોજનાઓ-પ્રાણ પ્રત્યાવર્તનથી લઈ અન્ય સત્રોની ભૂમિકા પર વિવેચન પ્રસ્તુત કર્યું છે. જો કે બધા માટે વાંચનીય છે. ૧૯૭૧ પછી પ્રથમ પંચવર્ષીય યોજનામાં પૂજ્યવરના અજ્ઞાતવાસ પછી પ્રાણ પ્રત્યાવર્તનના, જીવન સાધનાના, વાનપ્રસ્થ આદિ મહત્ત્વપૂર્ણ શિક્ષણ સત્ર ઋષિ પરંપરાના બીજારોપણ પ્રક્રિયાની અંતર્ગત ચાલતા હતા. ૧૯૭૪ સુધી આ ક્રમ ચાલ્યો. એ

અરસામાં પૂજ્યવર પહેલા વિદેશ પ્રવાસ પર તાંજાનિયા તથા કેન્યાની યાત્રા પર પાણીના જહાજથી ગયા તથા દોટ મહિના પછી ફેબ્રુઆરી ૧૯૭૩માં પાછા આવ્યા પ્રવાસી ભારતીયોને પણ લાગ્યું કે કોઈ આપણું પોતાનું છે, જે માઈલો દૂરથી અમારી સંસ્કાર પરંપરાને પુનર્જીવિત કરવા આવ્યા છે. દેવ સંસ્કૃતિનું વિશ્વ સંસ્કૃતિમાં વિસ્તારનું આ પ્રારંભિક ચરણ હતું, જે પાછળથી ૧૯૬૧થી ૧૯૬૪માં વિરાટ રૂપ લઈ વિશ્વભરમાં ફેલાઈ ગયું. “સમસ્ત વિશ્વને ભારતનું અજસ્ર અનુદાન” નામનો ગ્રંથ આના પછી લખાયો, જેને સંસ્કૃતિ ઇતિહાસમાં મહત્ત્વનો અધ્યાય માનવામાં આવ્યો.

૧૯૭૬ સુધી વંદનીયા માતાજીની તપસ્વી બાલિકાઓ અનુષ્ઠાન સંપન્ન કરી નારી જગરણ સત્રોનું સંચાલન કરી રહી હતી. પૂજ્યવરનું પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ લઈ, એક નવી લહેર “નારી જગરણ” ની પૂરા ભારતમાં ફરીવળી તથા પાંચ પાંચ દેવકન્યાઓના જથ્થા પ્રવજયા પર નીકળી પડયા. ત્રણ ત્રણ મહિનાના નારી જગરણ સત્ર શાંતિકુંજમાં ચાલવા લાગ્યા. આ ગાળામાં બ્રહ્મવર્ચસ શોધ સંસ્થાનની પણ સ્થાપના થઈ ગઈ. ગંગાતટ પર કણાદ ઋષિની તપોભૂમિમાં વિનિર્મિત આ શોધ સંસ્થાનમાં દેશ વિદેશથી ટગલો શોધ ગ્રંથ તથા ચંત્રો એકત્ર કર્યા તથા વૈજ્ઞાનિક અધ્યાત્મવાદના ટાંચા ઊભા કર્યા. યુવા, સુશિક્ષિત, ચિકિત્સક તથા વૈજ્ઞાનિક આજીવન કામ કરવા આવી ગયા. તૃતીય પંચવર્ષીય યોજના ૧૯૮૦ના પૂર્વાર્ધમાં આરંભ થઈ, જ્યારે પૂજ્યવરે પ્રજ્ઞાપીઠો, શક્તિપીઠો સ્વાધ્યાય મંડળોના નિર્માણ તથા સંગઠનને સુવ્યવસ્થિત બનાવવાનો નિર્દેશ કર્યો. જોત-જોતામાં ભવ્ય નિર્માણ થતા ગયા તથા બે વર્ષ સુધી પૂજ્યવર સ્વયં પ્રવાસ પર ગયા તેમજ અનેકો શક્તિપીઠોમાં પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા પોતાને હાથે સંપન્ન કરી.

૧૯૮૪ના આરંભમાં જ ચોથી પંચવર્ષીય યોજના તેમના દ્વારા સૂક્ષ્મીકરણ સાધનાથી થઈ. ત્યાર પછી વસંત ૧૯૮૬થી ભારતભરમાં યુગસંધિ મહાપુરસ્કરણ સાધનાનું તીવ્ર ગતિથી

સંપાદન, રાષ્ટ્રીય એકતા સંમેલનો તથા ૧૦૮ કુંડીય મહાયજ્ઞો, ભારતભરમાં સંપન્ન થવાની સાથે દીપયજ્ઞોનું પ્રચલન ઘેર ઘેર થવું ઉત્તરાર્ધની ચોથી તથા અતિ મહત્વપૂર્ણ યોજનાનું અંગ હતું. અંતિમ છ મહિનામાં પૂજ્યવરે મહાકાલની પ્રેરણાથી ક્રાંતિઘર્મી સાહિત્ય વિરચિત કરી એકવીસમી સદીના ઉજવણ ભવિષ્યના રૂપમાં સંસ્કારી પ્રતિભા દ્વારા લાવવાની ઘોષણા કરી. તેમણે ૨ જૂન ૧૯૯૦ના (ગાયત્રી જયંતીના) મહાપ્રયાણ સાથે જ સારી શક્તિ પરમ વંદનીયા માતાજીને સોંપી સૂક્ષ્મમાં સ્વયંને વિલીન કરી મિશનને પ્રચંડ શક્તિ સંપન્ન બનાવી દીધું.

પૂજ્યવરના શ્રદ્ધાંજલિ સ્વરૂપ આયોજિત જ ઓગષ્ટ ૧૯૯૦ના આગાખા ઓડિટોરીયમ નવી દિલ્લીના કાર્યક્રમ તથા વિરાટ શ્રદ્ધાંજલિ સમારોહ (૧, ૨, ૩, ૪ ઓક્ટોબર ૧૯૯૦) થી પાંચમી પંચવર્ષીય યોજના આરંભ થઈ, જેનું સંચાલન પરમ વંદનીયા માતાજીએ પ્રત્યક્ષ રીતે ૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૯૯૪ સુધી કરવાનું હતું. શક્તિ

સાધના સમારોહો, સંસ્કાર મહોત્સવો, રજવંદન સમારોહો, વિરાટ અશ્વમેધ મહાયજ્ઞો દ્વારા મિશનની ગતિ સો ગણી વધી મિશનના પક્ષઘરોની સંખ્યા સાડા પાંચ કરોડથી વધુ જઈ પહોંચી. આ ૧૮ આયોજનો સુધી જ જવાબદારી પ્રત્યક્ષ રૂપથી ૫ ૩ ૩૨મ વંદનીયા માતાજીએ લીધી હતી. બોલાવો આવતાં જ તેમણે પોતાની ચેતનાને સમેટી તથા સૂક્ષ્મીકૃત થઈ પોતાના ઈષ્ટની સાથે મળી ગયા. સમય પણ નક્કી કરી મહાલય શ્રાદ્ધારંભ નિર્ધારિત કર્યો, જે ભાદ્રપદ પૂર્ણિમા ૧૯ સપ્ટેમ્બરનો હતો તથા ૧૧.૫૦ ઘડિયાળમાં વાગ્યા હતા.

મહાપ્રયાણ પહેલાં આગલી બે પંચવર્ષીય યોજનાઓનો ક્રમ ૯૦ અને આશ્વમેધિક પરાક્રમ આગામી ૨૦૦૫ સુધી પૂરા વિશ્વમાં સંપન્ન કરવાનો નિર્દેશ આપતા ગયા છે તથા આ અપૌરુષેય જેવું લાગતું ભગીરથ કાર્ય નિશ્ચિત રૂપે સંપન્ન થઈને રહેશે, એવો બધાનો દૃઢ વિશ્વાસ છે. ©

વંદનીયા માતાજીની બીજી પુણ્ય તિથિ

ભાદ્રપદ પૂર્ણિમા (૧૯મી સપ્ટેમ્બર) વંદનીયા માતાજીની બીજી પુણ્ય તિથિ છે. યુગ નિર્માણ મિશનનો વ્યાપક વિસ્તાર કરી બે વર્ષ પહેલા તે સૂક્ષ્મમાં વિલીન થઈ ગયા. તેમની પુણ્ય તિથિ પર પરિજનોના મનમાં શ્રદ્ધા ભાવ ઉમટે તે સ્વાભાવિક છે. તે શ્રદ્ધારૂપે હંમેશા આધ્યાત્મિક સંતાનોની ચેતનામાં નિવાસ કરે છે. પુણ્ય તિથિ પર ભાવ જગતમાં તેમની સ્મૃતિ વધુ પ્રગાઠ થશે. વંદનીયા માતાજીની પુણ્ય તિથિએ બધી શાખાઓ અને પરિજનોએ પોતાને ત્યાં પણ ધાર્મિક આધ્યાત્મિક કાર્યક્રમનું આયોજન કરવું જોઈએ. જેમાં સામૂહિક જપ, સ્વાધ્યાય, ગોષ્ઠી તેમજ વંદનીયા માતાજીનું સ્મરણ, દીપયજ્ઞ કરવા જોઈએ. તેમણે સોંપેલ જવાબદારી અને મિશનને આગળ વધારવાનો સંકલ્પ લેવો જોઈએ.

અનુભૂતિઓ અને સંસ્મરણ

વંદનીયા માતાજીના સ્નેહ અને અનુગ્રહથી અસંખ્ય પરિજનોને દિવ્ય અનુભૂતિ થઈ હશે. દરેકની પાસે તેમના વ્યવહાર, લાડ-પ્યાર અને આશીર્વાદની કોઈને કોઈ સ્મૃતિ સુરક્ષિત હશે. અનુરોધ છે કે આવી અનુભૂતિઓને ટૂંકાણામાં અને સ્વચ્છ અક્ષરોમાં લખીને અમને મોકલી આપશો.

ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાના ઇતિહાસનું અત્યાર સુધી જે પણ અધ્યયન, વિવેચન અને વિશ્લેષણ થયું છે. એમાં એક વાત નિર્વિવાદ રૂપે સિદ્ધ થઈ છે કે પ્રાચીનકાળમાં આપણે ત્યાં નારીનું સ્તરૂપ અને સ્થાન ગૌરવ ગરિમાથી ભરેલું જ રહ્યું છે. નારીને પરિવાર અને સમાજમાં આદરની દૃષ્ટિએ જોવાતી. કન્યાઓની શિક્ષા દીક્ષા અને તેની પ્રતિભા વિકસાવવા પર બરાબર ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું એવું ન હતું કે સંતાન જો પુત્ર છે તો તેના પર ધ્યાન અપાય અને પુત્રી છે તો એમ જ રહેવા દેવાય. પ્રારંભથી જ શિક્ષા, પાલનપોષણ, અવસર અને મહત્ત્વ મળવાથી મહિલાઓ ઘર પરિવારથી માંડી યુદ્ધના મેદાન અને મોટા મોટા અભિયાનોમાં સમાન રૂપે ભાગ લેતી હતી. તે પુરુષો સાથે ખભે ખભો મિલાવી ચાલતી અને સમાજના બધા ક્ષેત્રોમાં સફળ થતી હતી. મધ્યકાળના અંધકાર યુગમાં તેના પર બંધનો લાગ્યા. બંધનોનો ઉદ્દેશ્ય ભલે તેની સુરક્ષા રહ્યો હોય પરંતુ તેના કારણે મહિલાઓની પડતી જ થઈ. તે રાજનૈતિક, સામાજિક કે આર્થિક દૃષ્ટિએ પછડાવા લાગી.

મહિલાઓની પડતીની સાથે જ ભારતીય સમાજનું પતન શરૂ થયું. ઓછામાં ઓછા સાતસો વર્ષ સુધી સ્ત્રીઓ દીન હીન સ્થિતિમાં રહી. તેના પર કોઈએ ધ્યાન ન આપ્યું. એ સમયની અત્યાચારી વ્યવસ્થા અને નિયામકોના ભયથી મહિલાઓનું કાર્યક્ષેત્ર ઘરના આંગણા સુધી જ સમેટાતું ગયું. એ પ્રતિબંધોથી સુરક્ષા ભલે થઈ ગઈ હોય પરંતુ મહિલાઓની આંતરિક સ્થિતિ જડ અને બળહીન જ થતી ગઈ. સમાજનો જે અંશ પૂરા રાષ્ટ્રને ઉન્નત કરવા અને સમર્થ બનાવવામાં સહયોગી થઈ શકતા હતા, તે બોજ બનવા લાગ્યા. પ્રતિબંધ અને સીમાઓ તેની

યોગ્યતાને એવી રીતે કુંઠિત કરવા લાગી કે તે રસોડું ચૂલો અને સંતાન સિવાય કશાય કામની ન રહી.

મહાકાળની પ્રેરણા કહેવી જોઈએ અને આ દેશનું સૌભાગ્ય કે જ્યારે પુનર્જગરણનો જમાનો શરૂ થયો અને મહિલાઓની સ્થિતિ પર ધ્યાન અપાવા લાગ્યું તો સમાજમાં પણ ઉત્કર્ષની ચેતના દેખાવા લાગી. સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી તો આ દેશના વિચારશીલ નેતાઓએ પૂરતું ધ્યાન રાખ્યું. શિક્ષા મેળવવામાં, ઉન્નતિ કરવામાં, યોગ્યતા વધારવાના તમામ અવસર ઉપલબ્ધ થયા. મહિલાઓને હીન બનાવવામાં, આગળ વધતી રોકવામાં અને તેનું શોષણ કરનારી સ્થિતિઓ સમાપ્ત કરનારા કારણોને દૂર કરનારા કાનૂન પણ બન્યા. ઉદાહરણ તરીકે તેને માતા પિતાની સંપત્તિમાં સમાન અધિકાર મળ્યો, વયસ્ક થતા પોતાનો જીવનસાથી પસંદ કરવાની છૂટ મળી, દાંપત્ય જીવન કલેશ કલહથી ભરેલ અને પીડાકારી હોય તો વિવાહ-વિચ્છેદ (છૂટાછેડા) નો અધિકાર મળ્યો, બાળ વિવાહ પર રોક લાગી, દહેજને અપરાધ તરીકે ઘોષિત કરવામાં આવ્યો, જેના કારણે નવવિવાહિત સ્ત્રીઓનું જીવન અઘરૂ થઈ જતું. આ કાનૂનો અને વ્યવસ્થાઓની સ્થિતિ સુધારવામાં કોઈ કસર બાકી નથી રાખી.

સમાજ સેવી સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિગત ક્ષેત્રમાં મહિલાઓને અધિકાર અને અવસર મળવાથી જ પરિણામ સામે આવે છે, તે બહુ સુખદ અને પ્રશંસનીય છે. એનું પરિણામ એ છે કે હવે વધુ છોકરીઓ સ્કૂલ કોલેજમાં ભણી રહી છે અને રાષ્ટ્ર નિર્માણમાં ભાગીદાર બની રહી છે. વિચારશીલ, પ્રતિભા સંપન્ન અને સંસ્કારી મહિલાઓ સ્વયં પણ પછાત રહેલ મહિલાઓને આગળ લાવવા યોગ્ય બનાવવા માટે પ્રયત્નશીલ છે. આ સ્થિતિનો એક પક્ષ છે.

બીજો પક્ષ એ છે કે આ પ્રયત્નોના જે પણ પરિણામ સામે આવી રહ્યા છે તેને સંતોષજનક ન કહી શકાય. વાસ્તવમાં આપણો સમાજ એટલી વિવિધતાઓથી ભરેલો છે કે મહિલાઓની સ્થિતિ પારખવા માટે કોઈ સામાન્ય કસોટી નક્કી નથી કરી શકાતી વિભિન્ન ક્ષેત્રો, વર્ગો, સમુદાયો અને ગામ, કસ્બાઓ, શહેરોની સામાજિક સ્થિતિઓ એટલી અલગ અલગ છે કે તેની જાણકારી ભેગી કરવામાં આવે તો પણ સ્થિતિની આંકણી કરવી કઠિન છે.

અત્યાર સુધી થયેલા અધ્યયનો અનુસાર નિસ્સંદેહ સામાજિક સ્થિતિઓ બદલાઈ છે. પરંતુ મહિલાઓની દશામાં મૂળભૂત અંતર નથી આવ્યું. ઉદાહરણ માટે મોટાભાગના પરિવારોમાં પુત્ર અને પુત્રીની વચ્ચે આવે પણ ભેદભાવ કરાય છે. પુત્રની શિક્ષા દીક્ષા પર જેટલું ધ્યાન અપાય છે. એની તુલનામાં કન્યાઓ માટે ઓછું ધ્યાન અપાય છે. સામાજિક જીવનમાં છોકરાઓ અને પુરુષોને જે છૂટ મળે છે છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓ માટે તેટલી છૂટ નથી. મહિલાઓને કાનૂન અને સંવિધાને જે અધિકાર આપ્યા છે તેનો લાભ થોડીક જ મહિલાઓ ઉઠાવી શકે છે. મોટાભાગની મહિલાઓને તેની જાણકારી જ નથી અને જેટલાની જાણકારી છે તેમાં પણ અવસરનો ઉપયોગ કરવાની સ્થિતિમાં ચાર ટકા મહિલાઓ જ હશે. જાણકારી રાખનારી મહિલાઓને પારિવારિક અને સામાજિક દબાવોના કારણે મન મનાવીને જ રહી જવું પડે છે.

કાનૂન અને સંવિધાન અનુસાર પ્રગતિના સમાન અવસર મળે તથા સમાજ સુધારના કેટલાય પ્રયત્નો છતાંય સ્ત્રીઓની સ્થિતિમાં સુધાર કેમ નથી મેળવી શક્યા ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે તમામ પ્રયત્નો છતાંય મહિલાઓ પ્રત્યે લોકોની માન્યતાઓ અને વિચારોમાં કોઈ ખાસ ફેરફાર નથી થયા. તે આવે પણ મધ્યયુગની રૂઢિચુસ્ત ધારણાઓથી ઘેરાયેલી છે. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ અને

વંદનીયા માતાજીએ અનેકવાર સ્પષ્ટ કર્યું કે સમાજમાં પુરુષો અને મહિલાઓમાં એક ને ઊંચું ને બીજાને નીચું સમજવાને કારણે જ નારીની શોષણ અને પીડાકારી સ્થિતિ બનવા લાગી. આ ત્રુટિને જ્યાં સુધી સુધારવામાં નહીં આવે, પુરુષને શ્રેષ્ઠ અને સ્ત્રીને હલ્કી માનવાનું ચિંતન જ્યાં સુધી નહીં બદલાય ત્યાં સુધી સ્થિતિમાં ખાસ પરિવર્તન નથી આવવાનું પ્રયત્ન કેટલાય કરવામાં આવે તેના પરિણામ વ્યર્થ જ જશે.

હવે પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે સ્થિતિને બદલવા માટે શું કરવામાં આવે ? પૂજ્ય ગુરુદેવનો એક જ નિર્દેશ હતો કે મહિલાઓમાં આત્મહીનતાની હલકી ભાવનાનું નિરાકરણ જ ઉપચાર છે. તેનામાં એકવાર આત્મવિશ્વાસ જાગ્યો તો સ્થિતિઓ બદલાતા અને પ્રાપ્ત અવસરોનો ઉપયોગ થતાં વાર નહીં લાગે. કહેવા અને લખવામાં આ વાત જેટલી સરળ દેખાય છે તેટલી છે નહિ. સદીઓનો અભ્યાસ તોડવા અને બંધન ખોલવા માટે મોટા પગલાં ભરવા પડશે. બે, ચાર, દસ કે હજાર, દસ હજાર લોકોની વાત નથી, સમસ્તા અડધી આબાદી અર્થાત્ લગભગ પચાસ કરોડ મહિલાઓની છે. એમાં દસ કરોડની હાલત ઠીકઠાક માની લેવામાં આવે તો પણ ચાલીસ કરોડનો સવાલ છે. સ્થિતિમાં ફેરફાર અને સુધાર માટે ઘણી તૈયારીઓ કરવી પડશે. શરૂઆત લોકમાનસના આહ્વાન અને જાગરણથી જ કરવી પડશે.

ગાયત્રી પરિવાર આ દિવસોમાં ‘અનુષ્ઠાન વર્ષ’ મનાવી રહ્યું છે. કાર્યકર્તાઓ માટે પાંચ સૂત્રી કાર્યક્રમોની રૂપરેખા પાછલા અંકમાં આપવામાં આવી હતી. અનુરોધ કર્યો હતો કે એને પૂરા કરવા માટે સંકલ્પ લેવામાં આવે. આ પંક્તિઓમાં મહિલા જાગરણના સંદર્ભમાં અનુરોધ છે કે બહેનો પોતાના ક્ષેત્રમાં આના પર વિશેષ ધ્યાન આપે. હમણાંથી વીસ વર્ષ પહેલાં પૂજ્ય ગુરુદેવ ‘મહિલા જાગૃતિ’ માટે વિશિષ્ટ આહ્વાન કર્યું હતું, ભાવભરેલ પરિજનોએ તેને

શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળ્યું અને તદનુસાર પ્રયત્ન પણ શરૂ કર્યા હતા. થોડાક વર્ષોમાં તે અભિયાને ગતિ પકડી લીધી અને તેની ગૂંજ (પડઘો) હજી સુધી છે. ‘અનુષ્ઠાન વર્ષ’ માં આ સૂત્રોને ફરીથી સિદ્ધ કરવાનો સંકલ્પ ઉભરાવવો જોઈએ. જેમણે માતૃશક્તિના ઉત્થાનની હાંકલ લગાવી હતી.

આપણા પરિવારના વિરાટ રૂપમાં મહિલા અને પુરુષ કાર્યકર્તાઓની સંખ્યા લગભગ બરાબર જ છે. મહિલા જાગરણમના આહ્વાન પહેલા પુરુષ કાર્યકર્તાઓનું જ આધિપત્ય રહેતું હતું તે આહ્વાન પછી પરિવારની મહિલાઓમાં પણ ચેતના જાગી અને તે પુરુષોની સાથે ખભે ખભો મિલાવીને સમાજ સાધનામાં લાગી ગઈ. તે ઉત્સાહને પુનઃ જગાવી મહિલા જાગરણ માટે સમર્પિત કાર્ય કરતી બહેનો પોતાના સમાન પાંચ પાંચ બહેનોમાં વધુ ઉત્સાહ જગાવે. તેમનામાં સંકલ્પની પ્રેરણા જગાવે અને એક લાખ સમર્પિત પ્રચારક બહેનોનું સંગઠન તૈયાર કરે. પ્રત્યેક પ્રચારક બહેન સો સો બહેનોને ગાયત્રી ઉપાસના શીખવાડે એક વર્ષની અવધિમાં આ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવું કઠિન નથી.

મહિલાઓમાં શ્રદ્ધા અને ભાવ સંવેદનાના તત્ત્વ ભરપૂર હોય છે. પરમાત્માએ તેને જાણે કે હૃદય અને ભાવોના રૂપમાં જ બનાવી છે. ગાયત્રી ઉપાસનાના મહત્ત્વ અને આવશ્યકતાની તેનાથી ચર્ચા કરવામાં આવે તો તેને સરળતાથી શક્તિની સાધના ઉપાસનામાં પ્રવૃત્ત કરી શકાય છે.

પંચસૂત્રીનો ત્રીજા નંબરનો કાર્યક્રમ ગાયત્રી યજ્ઞોના આયોજનનો છે. જ્યાં પણ સંગઠન અને પ્રચારના પ્રયાસ ચાલે ત્યાં ગાયત્રી યજ્ઞોની પરંપરા પણ ચાલે. પ્રચારક બહેનો જે ઉપાસક તૈયાર કરે, તેનાથી ગાયત્રીનું લઘુ અનુષ્ઠાન કરાવે, અને તે યજ્ઞ તે અનુષ્ઠાનની પૂર્ણાહુતિમાં થાય. એ કાર્ય કરતી બહેન આ રીતે એક યજ્ઞ પણ કરાવી શકે તો વર્ષમાં એક લાખ ગાયત્રી યજ્ઞોની શૃંખલા બને. જ્યાં યજ્ઞ પૂર્ણાહુતિ હોય ત્યાં એક પ્રજામંડળ બનાવી,

વિદ્યા વિસ્તાર કે પ્રચાર કેન્દ્ર બનાવી સંગઠન સુદૃઢ કરી શકાય છે.

પંચસૂત્રીનો ચોથા નંબરનો કાર્યક્રમ સામૂહિક સ્વાધ્યાયનું પ્રચલન છે. સમર્પિત પ્રચારક બહેનો પોતાના ક્ષેત્રમાં જ્ઞાનમંદિરની સ્થાપના કરે જ્યાં યુગ નિર્માણ સાહિત્ય રાખવામાં આવે. ઉત્સાહી જીજ્ઞાસુ જ્ઞાનમંદિરથી કોઈ પુસ્તક ઘેર લઈ જઈ વાંચવા ઈચ્છે તો તેની વ્યવસ્થા પુસ્તકાલયો માફક ચાલી શકે છે. પરંતુ જ્ઞાનમંદિરનું અસલી કામ સામૂહિક સ્વાધ્યાયને વધારવાનું હોવું જોઈએ.

જ્યાં આ ગતિવિધિઓ ચાલશે ત્યાં એક જીવંત અને જાગૃત મહિલા સંગઠન તૈયાર થઈ જશે. આ સંગઠન યુગ નિર્માણના રચનાત્મક અને પ્રચારાત્મક કાર્યક્રમોને પણ ગતિ પ્રદાન કરશે. અનુષ્ઠાન વર્ષની સમાજ સાધનામાં આ કાર્ય ચાલવા જોઈએ. સાધના આરાધનાની માફક આ વ્રતોને પૂરા કરવામાં આવે તો પરમપૂજ્ય ગુરુદેવના આશીર્વાદ નિશ્ચિત રૂપે સાધક સાધિકાઓ પર ઉતરશે. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ કહી ગયા છે કે આવનાર સદી મહિલાઓના વર્ચસ્વવાળી સદી રહેશે. નવો યુગ મહિલાઓની પ્રધાનતા વાળો યુગ હશે. દુનિયાનું જે સ્વરૂપ આપણે આજે જોઈ રહ્યા છીએ તે પુરુષોનું બનાવેલું છે. તેમાં હિંસા, કઠોરતા, ક્રૂરતા અને પીડા ભરપૂર છે. મહાકાળ હવે નારીને અગ્રણી ભૂમિકા સોંપવાનો પ્રયોગ કરી રહ્યા છે. કરુણા, શાંતિ, પ્રેમ, સમજ અને ઉદારતા નારી ચેતનામાં ભરપૂર રૂપમાં ભરેલા છે. તેની પ્રધાનતાવાળો યુગ અથવા સંસાર નિશ્ચિત રૂપે સૌમ્ય અને મધુર હશે.

વંદનીયા માતાજીની પૂણ્ય તિથિને અનુલક્ષી મહિલાઓ માટે વિશેષ અનુષ્ઠાનનું આહ્વાન કર્યું છે. આસો નવરાત્રીમાં ગાયત્રી તપોભૂમિ, વૃંદાવન રોડ મથુરામાં એક વિશેષ અનુષ્ઠાન વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. પત્ર લખી પોતાનું નામ નોંધાવી લેશો. સ્થાન સિમિત માત્રામાં છે. ①

યુગ નિર્માણ સમાચાર

ખંભાત તાલુકા ગાયત્રી પરિવાર દ્વારા ભાલ વિસ્તારનાં એક સાથે પાંચ ગામોમાં પાંચ પાંચ પરિવનનો વૃંદ તા. ૧૪ અને ૨૧ જુલાઈ '૯૬નાં રોજ ઘેરે ઘેર સંપર્ક કરી ગરિમાપૂર્ણ સક્રિયતા લાવવાનાં કામે લાગી ગયા હતા. બુદ્ધિ, આંબલીયારા, ગોરાડ, વલ્લી અને ખાકસર એમ પાંચેય ગામોમાં અનુક્રમે શ્રીમતી નયનાબેન દેસાઈ, શ્રી બાબુભાઈ રાણા, શ્રી રામભાઈ પટેલ, શ્રી ભાઈલાલભાઈ પટેલ, શ્રી ડો. અશ્વિનભાઈ ત્રિવેદી, અને શ્રી ભીખાભાઈ પટેલ, તેમજ શ્રી જે. ટી. પ્રજાપતિ અને શ્રી પી. સી. પટેલ, ની રાહબરી નીચેના વૃંદો કામે લાગી ગયા હતા.

તા. ૧૪-૭-૯૬ ને રવિવારે સવારે શોભાયાત્રા દ્વારા તેમનાં ગ્રામ પ્રવેશનો ખ્યાલ આપી ઘેરે ઘેરે લોક સંપર્ક કરી તુલસીરોપણ, દેવસ્થાન તેમજ સાહિત્ય વિતરણ કર્યું અને સાંજે દીપચક્રાનું આયોજન કર્યું, જેમાં ભારતીય ધાર્મિક વિદિ, વેદોક્ત પદ્ધતિ, માનવીય સંસ્કારોત્થાન અને નારી જાગરણનો ખ્યાલ આપી વ્યસન મુક્તિની પ્રેરણા આપી.

આમ ભાલના ગામોમાં ખંભાત તાલુકા ગાયત્રી પરિવારના પરિવનો ડો. હર્ષદભાઈ, ડો. રમણભાઈ પટેલ, ડો. હરસિદ્ધભાઈ મજમુદાર અને શ્રી હર્ષદભાઈ ભટ્ટ, ખંભાત તાલુકા મામલતદાર શ્રી પરમાર સાહેબ અને તાલુકા વિકાસ અધિકારી શ્રી ત્રિવેદી સાહેબનાં સહકારથી ગાયત્રી પરિવારની કાર્યવાહી, વૃદ્ધારોપણ, તુલસી આરોપણ અને હકકપતકની નોંધણી તેમજ ગાયત્રી મહાયજ્ઞોનું આયોજન સફળતાપૂર્વક કર્યું.

ભાવનગર ગાયત્રી ધામ ચિત્રા રોડ ઉપર ગુરુ પૂર્ણિમાના પાવન પ્રસંગે હજારો ભાઈઓ-બહેનોએ ભાગ લીધેલ. આ પ્રસંગે ગુરુ પૂજન-અર્ચન તથા પંચ કુંડી ગાયત્રી યજ્ઞનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવેલ જે ઘણીજ સારી રીતે સંપન્ન થયેલ. વહેલી સવારથી સાંજ સુધી લોકો સ્વયં પોતાની જ પ્રેરણાથી દર્શને આવતા અને શ્રદ્ધા-ભક્તિથી પૂજન-નમન-વંદન કરતા.

પૂર્ણાહુતિ રૂપે સાંજે એક ભવ્ય દિપ-ચક્રાનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવેલ જેમાં લગભગ ૩૦૦૦ ભાઈઓ-બહેનોએ ભાગ લીધેલ. આ દિપ ચક્રાના કાર્યક્રમનું સંચાલન પરિવારની બહેનોએ સંભાળેલ. મંદિર ઉપર બેસવાની જગ્યા પણ ઓછી હતી તેથી લોકોએ વિજાળ પટાંગણમાં બેસીને લાભ લીધેલ.

ગાયત્રી પરિવાર તાલાલા (ગીર) જી બુનાગટ ગુરુ પૂર્ણિમા નિમિત્ત ગાયત્રી પ્રજાપીઠ તાલાલા ખાતે ૩ કુંડી ગાયત્રી યજ્ઞનું આયોજન કરવામાં આવેલ, યજ્ઞની અંદર ગાયત્રી પરિવારના સર્વે પરિવનોએ ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લીધેલ. સવારે ૮ વાગ્યે સામુહિક ગુરુપૂજન કરવામાં આવેલ. યુગ શ્રદ્ધિ પ. પૂ. ગુરુદેવ શ્રી રામ શર્મા આચાર્યજીના ચરણોમાં સર્વે પરીવનોએ

શ્રદ્ધાંજલી અર્પણ કરેલ. ૯થી ૧૨ હોમાત્મક યજ્ઞ કરવામાં આવેલ. સમગ્ર વિશ્વની સુખ શાંતિ માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવેલ અને પ. પૂ. ગુરુદેવના નિર્દિષ્ટ કરેલા આયોજનો મુજબ સંકલ્પ લેવામાં આવેલ. આ પવિત્ર દિવસે તાલાલા ગાયત્રી પરિવાર દ્વારા એક "ગાયત્રી જ્ઞાન રથ" શરૂ કરવામાં આવેલ છે. જે જ્ઞાનરથનું પૂજન વિદિ તેમજ પ્રસ્થાન તાલાલા તાલુકા પંચાયત પ્રમુખ શ્રી ડો. કચ્છનભાઈ પટેલ દ્વારા કરવામાં આવેલ: આ ગાયત્રી જ્ઞાનરથ દ્વારા તાલાલા તેમજ તાલુકાના ગામડાઓમાં પ. પૂ. ગુરુદેવશ્રીના યુગ સાહિત્યનો ખૂબ જ બહોળા પ્રમાણમાં પ્રચાર પ્રસાર કરવાનો ઉદ્દેશ્ય છે.

ગુરુપૂર્ણિમા નિમિત્તે સાંજે મંદિર ઉપર ભવ્ય દિપચક્રાનું આયોજન કરવામાં આવેલ અને વિના મુલ્યે અમારી ગુરુ દક્ષિણા તેમજ મહાકાળનું આવાહન પુસ્તકો આપવામાં આવેલ, આ ભવ્ય ઉજવણીની અંદર સર્વશ્રી વાડીભાઈ પટેલ, શ્રી ચાવડાભાઈ, શ્રી અનીલભાઈ, શ્રી પ્રવિણભાઈ શર્મા સર્વેએ ખુબ જ જહેમત ઉઠાવી.

ગાયત્રી પરિવાર દુસ્ત ઓઢવ દ્વારા સંકલ્પ મુજબના ૨૪ કુંડી મહાયજ્ઞના ૧૪ આયોજન પૂર્ણ થયેલ છે. જેનું છેલ્લું આયોજન ૧૦૮ કુંડી મહાયજ્ઞનું ટૂંક સમયમાં થશે. આ યજ્ઞ દરમ્યાન ૧૦૮ પ્રજ્ઞા પુરાણની સ્થાપના અને ૧૦૮ યુગ શક્તિ ગાયત્રીના આજીવન ગ્રાહક બનાવવાનો સંકલ્પ છે. પ્રજ્ઞાવતારની સૂક્ષ્મ સત્તા ખૂબ જ મદદ કરી રહી છે. જેથી છ નવા ગામમાં પ્રજ્ઞાવતારની પ્રેરણાથી મિશનનો વ્યાપક પ્રચાર પ્રસાર થયેલ છે.

ભાણવડ ગાયત્રી પ્રજ્ઞાપીઠ દ્વારા ગુરુ પૂર્ણિમાના દિવસે ૫૦૧ દીપચક્રા આયોજન થયું. ગુરુપૂર્ણિમાનો ઉત્સવ ખૂબ જ શ્રદ્ધાપૂર્વક મનાવવામાં આવ્યો. આ પ્રસંગે પૂ. ગુરુદેવના વિશેષ પૂજન સાથે અવ્ય ગુરુઓના પણ પૂજનનો કાર્યક્રમ કરવામાં આવ્યો. જેથી આજુ-બાજુના ભાવિકો પ્રભાવિત થયા.

દહેગામ ગાયત્રી પરિવાર શાખા અધિક માસમાં શ્રી રોહિતભાઈ શાસ્ત્રી દ્વારા ગાયત્રી શક્તિપીઠમાં બપોરે ૪ થી ૬ કલાકનું નિયમિત રસપાન થયું. આજુ બાજુના ભાવિકોએ ગાયત્રી માતાની હાજરીમાં કથામૃત પાન કરી જીવન ઇચ્છ્ય અનુભવ્યું.

જામનગર મહિલા ગાયત્રી પરિવાર શાખા દ્વારા ગુરુપૂર્ણિમા પર્વ ખૂબ જ ઉત્સાહથી મનાવ્યો. આ પ્રસંગે ૧૦૮ બહેન-ભાઈઓ દ્વારા મંત્રલેખન કરાવ્યું. સાથે જ શાખાની શ્રદ્ધાવાન બહેનોએ અથાક પરિશ્રમ કરી તુલસીના રોપા તેમજ તુલસીકુંડની સ્થાપના ઘરે-ઘરમાં જઈ કરી. પૂ. શ્રીને સાચી શ્રદ્ધાંજલિ આપી છે.

પાદરા જી. વડોદરા ગાયત્રી શક્તિપીઠ દ્વારા ગુરુપૂર્ણિમા પર્વ ખૂબ જ ઉમંગથી સંપન્ન થયો. આ પ્રસંગે ૫૦૦ પરિવનોએ ઉપસ્થિત રહી. પૂ. ગુરુદેવને શ્રદ્ધા સુમન અર્પિત કર્યા.